

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ЛЬОТНА АКАДЕМІЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 387:[37.013:629.7]

БИКОВА ОЛЕКСАНДРА ІВАНІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ
ФАХІВЦІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

**011 Освітні, педагогічні науки
01 Освіта/Педагогіка**

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О.І.Бикова

Науковий керівник:
Радул Валерій Вікторович,
доктор педагогічних наук,
професор

Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Бикова О. І. Формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за спеціальністю 011 освітні, педагогічні науки. – Українська державна льотна академія. Кропивницький, 2025.

У роботі досліджено основні тенденції й особливості формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки.

З'ясовано, що потреба в розвитку самостійності майбутніх авіаційних фахівців у процесі професійної підготовки зумовлена багатьма чинниками. По-перше, сучасними вимогами до професійної підготовки фахівців авіаційної галузі, які мають відповідати високим стандартам безпеки, відповідальності та здатності до прийняття рішень у складних і нестандартних ситуаціях. Одним із ключових компонентів професіоналізму авіаційних фахівців є саме самостійність — як особистісна, так і професійна якість, що забезпечує здатність діяти впевнено, ініціативно та на основі внутрішніх переконань. По-друге, необхідність формування цієї якості під час професійної підготовки майбутніх працівників авіації обумовлена не лише внутрішніми освітніми реформами, а й вимогами національного та міжнародного законодавства. У відповідних нормативно-правових документах акцентується на необхідності розвитку індивідуальної відповідальності, ініціативності, вміння діяти в нестандартних ситуаціях — тобто самостійно. По-третє, формування самостійності важливо для будь-якого професійного напрямку, надто в авіаційній діяльності. З огляду на це на сучасному етапі суспільного розвитку велике значення набувають дослідження, присвячені проблемі удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, серед яких питання самостійності є ключовим.

У першому розділі «Аналіз самостійності майбутнього авіаційного фахівця» в процесі наукового пошуку проаналізовано основні поняття

дослідження – «майбутні авіаційні фахівці», «самостійність», «професійна підготовка», «самодетермінація», «самоздійснення», «саморозвиток», «рефлексивність», «самоконтроль», «мотивація», «професійна самореалізація», «освітній процес».

На підставі аналізу психолого-педагогічних і філософських досліджень конкретизовано поняття «самостійність майбутнього авіаційного фахівця», це - інтегративна характеристика особистості авіаційного фахівця, що відображає здатність до усвідомленого вибору, прийняття рішень і відповідальності в професійній діяльності. Вона базується на процесах самодетермінації, коли фахівець здатний визначати свої професійні цілі та шляхи їх досягнення; самоздійснення, що передбачає реалізацію власного потенціалу й навичок у практичній діяльності; а також саморозвитку, який є неперервним процесом удосконалення знань, компетентностей і особистісних якостей для відповідності динамічним викликам авіаційної галузі.

Охарактеризовано особливості визначення проблематики самостійності в сучасній зарубіжній психології, зазначено, що найчастіше вживаються терміни «автономії», «незалежності», «самодетермінації», «саморозвиток», «самовизначення».

Обґрунтовано структурні характеристики самостійності, ними є : самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток. А у контексті формування самостійності, структурні елементи ми прийняли за критерії самостійності (самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток).

До показників критерію самодетермінації віднесено: внутрішню мотивацію до пізнання і професійного зростання; усвідомлення цілей та активне прагнення до їх досягнення; відповідальність за власний розвиток у навчальному і професійному середовищі; позитивне ставлення до себе як до суб'єкта навчальної та авіаційної діяльності.

До показників критерію самоздійснення віднесено: реалізацію власних здібностей у професійних завданнях; творчу ініціативу; внутрішню потребу у

самореалізації та досягненні значущих результатів; ціннісну рефлексію та зв'язок між особистим і професійним.

Критерій «саморозвиток» у формуванні самостійності самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки проявляється через: усвідомлену мотивацію до самоосвіти, формування індивідуальних стратегій навчання, участь у програмах розвитку soft skills, зокрема розвиток комунікативних умінь, емоційного інтелекту, самоменеджменту та адаптивності; рефлексивне ставлення до власного професійного становлення, творчу активність і самоактуалізацію в авіаційних симуляціях, проєктах і тренінгах; прагнення до розкриття особистого потенціалу, що виражається у самостійній участі в конкурсах, наукових заходах, виробничих практиках.

Для визначення рівня формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців використано модифікований варіант методики визначення якісних характеристик особистості, діагностуючи ступінь виявлення кожного із трьох критеріїв, результати якого в порівняльному аналізі будемо подавати як кількісний індекс. Запропоновані кількісні критерії є експериментально встановленими інтервалами значень індексів. Варіанти їх перетину утворюють конкретну кількість рівнів формування самостійності майбутніх авіаційних в процесі професійної підготовки.

Експериментальні значення кожного індексу змінюються від 1 до 5. Виокремлюємо три інтервали числових значень індексу (умовно) – «високий», «середній», «низький». Межі цих інтервалів визначають певний рівень формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців. Рівень має кількісне та якісне пояснення.

Перший («високий») – творчий рівень формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців (в межі значень високого інтервалу потрапляє хоча б одне із значень індексів – самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток (5,0–4,01).

Другий («середній») – продуктивний рівень формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців (у межі значень середнього інтервалу потрапляє

хоча б одне із значень індексів самодетермінація, самоздійснення або саморозвиток (4,0–3,01).

Третій («низький») – відтворювальний рівень формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців (значення критеріїв не потрапляють у жоден із інтервалів, зазначених вище (3,0 – 1,5).

У другому розділі «Педагогічні умови формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця» визначено, що ефективний вплив на процес формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки забезпечують такі педагогічні умови: 1) розвиток рефлексивності; 2) активізація самоконтролю та самовдосконалення; 3) розвиток позитивної мотивації. Визначено вплив виокремлених педагогічних умов на ключові компоненти формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі. Перша педагогічна умова – впровадження самоконтролю та самовдосконалення – забезпечує розвиток когнітивного та регулятивного компонентів самостійності. Формування здатності до самоспостереження, самооцінки, аналізу власних дій і прийняття відповідальних рішень сприяє розвитку внутрішнього локусу контролю та стабільної навчальної мотивації.

Друга педагогічна умова – підтримка позитивної мотивації – значуща для аксіологічного та мотиваційно-ціннісного компонентів. Завдяки створенню сприятливого психологічного клімату, використанню мотиваційно стимулюючих технологій (наприклад, рефлексивних діалогів, кейсів професійного успіху), майбутній авіаційний фахівець активізує інтерес до саморозвитку, набуває внутрішніх мотиваційних орієнтацій, орієнтованих на якість, безпеку та результат.

Третя педагогічна умова – рефлексивне навчання – сприяє розвитку рефлексивного та діяльнісного компонентів. Завдяки застосуванню методів критичного аналізу, рефлексивних карт, самооцінювальних інструментів, майбутній фахівець здобуває навички усвідомлення власних професійних дій, бачення помилок, внутрішнього коригування навчального процесу, що підсилює його здатність до автономного професійного функціонування.

У третьому розділі «Результати дослідно-експериментальної роботи щодо формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців» висвітлено етапи та методику проведення дослідно-експериментальної роботи, подано аналіз результатів експериментальної перевірки щодо формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки

На основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в результаті їхнього саморозвитку через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки кар'єрного зростання, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

уперше виокремлено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови залучення майбутніх авіаційних фахівців до різних видів діяльності з метою інтенсивного формування професійної самостійності; визначено критерії формування самостійності: самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток; виокремлено показники виявлення та рівні активізації самостійності майбутнього авіаційного фахівця: перший («високий») – творчий рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує його, якщо в межі значень цього інтервалу потрапляє одне із значень індексів – самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток (5,0–4,01); другий («середній») – продуктивний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує майбутнього авіаційного фахівця, якщо в межі значень «середнього інтервалу» потрапляє хоча б одне із значень індексів самодетермінація, самоздійснення або саморозвиток (4,0–3,01); третій («низький») – відтворювальний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує його, якщо значення окреслених індексів не потрапляють у жоден із двох інтервалів, визначених вище (3,0–1,4);

конкретизовано поняття самостійність майбутнього фахівця авіаційної галузі — це інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність

до усвідомленого вибору, прийняття рішень і відповідальності в професійній діяльності. Вона базується на процесах самодетермінації, коли фахівець здатний визначати свої професійні цілі та шляхи їх досягнення; самоздійснення, що передбачає реалізацію власного потенціалу й навичок у практичній діяльності; а також саморозвитку, який є неперервним процесом удосконалення знань, компетентностей і особистісних якостей для відповідності динамічним викликам авіаційної галузі. Вважаємо, що самостійність є основою для формування професійно компетентного, відповідального та конкурентоспроможного фахівця, здатного до адаптації та інновацій в умовах сучасного авіаційного середовища;

подальшого розвитку набули зміст, форми, методи та засоби навчання у формуванні самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що науково обґрунтовані педагогічні умови пройшли експериментальну перевірку й частково впроваджені в процес професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців Української державної льотної академії (Кропивницький), Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба та Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ.

Запропоновані методичні рекомендації залучення майбутніх авіаційних фахівців до різноманітних видів навчально-пізнавальної діяльності сприятимуть формуванню самостійності в процесі професійної підготовки в освітньому процесі здобувачів вищої освіти.

Розроблені на основі аналізу теоретичного та практичного досвіду науково-методичні матеріали з питань формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки можуть бути використані керівниками й педагогами в льотних закладах вищої освіти.

Ключові слова: самостійність, майбутні авіаційні фахівці, професійна підготовка, самодетермінація, самоздійснення, саморозвиток, мотивація,

рефлексія, педагогічні умови, рівні сформованості самостійності, освітній процес, професійна компетентність.

ABSTRACT

Bykova O. I. Formation of Autonomy in future aviation professionals during professional training – Qualification research manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in the Specialty 011 – Educational and Pedagogical Sciences. – Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi, 2025.

This study examines the main trends and characteristics of fostering independence in future aviation specialists during their professional training. It demonstrates that the need to develop independence among aviation trainees is driven by multiple factors. First, contemporary demands of aviation training require adherence to high standards of safety, responsibility, and the capacity to make decisions in complex and non-standard conditions. Independence, both personal and professional, is identified as a key component of aviation professionals' competence—enabling confident, initiative-driven actions rooted in internal convictions. Second, forming this quality in future aviation personnel is necessitated not only by internal educational reforms but also by national and international legislation, which emphasize the development of individual responsibility, initiative, and the ability to act independently in unpredictable situations. Third, independence is essential across all professional domains, and especially within aviation. Consequently, contemporary research focused on improving the professional training of future experts has placed particular emphasis on independence as a pivotal issue.

In the first chapter, *“Analysis of Independence in Future Aviation Professionals”*, the study explores core concepts including “future aviation specialists,” “independence,” “professional training,” “self-determination,” “self-actualization,” “self-development,” “reflectivity,” “self-control,” “motivation,” “professional self-realization,” and “educational process.” Drawing from psychological, pedagogical, and philosophical sources, the work defines

“independence of future aviation specialists” as an integrative characteristic reflecting conscious choice, decision-making, and responsibility in professional contexts—grounded in self-determination (setting and pursuing professional goals), self-actualization (realizing one’s potential in practice), and self-development (continuous improvement of knowledge, competencies, and personal qualities to meet dynamic aviation challenges).

The study outlines the nuances of how Western psychology handles independence, noting that terms like “autonomy,” “independence,” “self-determination,” “self-development,” and “self-identification” are frequently used. It establishes structural characteristics—self-determination, self-actualization, and self-development—as key criteria. Indicators for self-determination include intrinsic motivation for knowledge and growth, goal awareness and pursuit, responsibility for personal development, and positive self-regard as a learning and aviation agent. Indicators for self-actualization include applying abilities in professional tasks, creative initiative, intrinsic need for realization and achievement, value-based reflection, and links between personal and professional growth. Self-development manifests through conscious motivation for self-education, individualized learning strategies, participation in soft-skills programs (communication, emotional intelligence, self-management, adaptability), reflexive engagement in professional growth, creative activation in simulations, projects, and training, as well as striving to reveal personal potential via participation in competitions, research, and practical internships.

A modified methodology measuring qualitative personality traits was used to determine independence levels through quantitative indexes across the three criteria, categorized into “high,” “medium,” and “low” ranges. The dissertation defines these numeric ranges and explicates their meaning for independent behavior in aviation training.

In the second chapter, *“Pedagogical Conditions for Developing Independence”*, three effective pedagogical conditions are identified: (1) fostering reflectivity, (2) stimulating self-control and self-improvement, and (3) nurturing positive motivation.

Each condition is analyzed in relation to components of independence—cognitive, regulatory, axiological, motivational, reflective, and action-related—detailing how they support autonomous professional development in aviation.

The third chapter, *“Results of the Experimental Study”*, outlines the stages and methodology of the empirical research and presents analyses confirming that independence evolves most strongly through self-development, evidenced by career advancement, creative engagement during training, and initiative across professional contexts.

Scientific novelty:

For the first time, pedagogical conditions for engaging future aviation professionals in diverse activities to intensively form professional independence are theoretically substantiated and empirically validated;

criteria for independence formation—self-determination, self-actualization, and self-development—are defined, along with specific indicators and quantifiable levels of independence;

the concept of independence for future aviation specialists is operationally defined as an integrative trait reflecting conscious choice, decision-making, and responsibility grounded in the three processes above.

Practical significance:

The pedagogical conditions have been experimentally tested and partially implemented at the Ukrainian State Flight Academy (Kropyvnytskyi), the Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, and the Kremenchuk Flight College of Kharkiv National University of Internal Affairs;

the proposed methodological recommendations aim to support the development of independence during professional training;

developed scientific and methodological materials can be utilized by instructors at flight education institutions.

Keywords: independence; future aviation specialists; professional training; self-determination; self-actualization; self-development; motivation; reflection;

pedagogical conditions; levels of independence; educational process; professional competence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Бикова О. Гейміфікація освітнього процесу як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Льотної академії*. Серія: Педагогічні науки: збірник наукових праць. Кропівницький: КЛА НАУ, 2022. Випуск 11. С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.33251/2522-1477-2022-11-26-31>
2. Бикова О. Філософські, психологічні та педагогічні основи формування самостійності. *Перспективи та інновації науки*. Серія: Педагогіка, Психологія, Медицина. 2025. Вип. 4(50). С. 150–160. DOI: [http://dx.doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4\(50\)-185-192](http://dx.doi.org/10.52058/2786-4952-2025-4(50)-185-192)
3. Бикова О. Формування рефлексивності як основа професійної самостійності майбутніх авіаційних фахівців. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 6 (14). С. 98–107. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-6\(14\)-98-107](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-6(14)-98-107)

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

4. Бикова О. Здійснення самоконтролю та самовдосконалення майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки. *Věda a perspektivy*. 2025. № 4(47). С. 75–85. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-4\(47\)-77-91](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-4(47)-77-91)
5. Pavelkiv R., Anushkevych V., Vovkochyn L., Tytovych A., Bykova O. The role of psychological adaptation in the process of students' self-realization. *Amazonia*

Investiga. 2024. Т. 13, № 84. С. 77–96.
DOI:<https://doi.org/10.34069/AI/2024.84.12.57>

6. Бикова О. Підтримка позитивної мотивації особистості майбутнього авіаційного фахівця як педагогічна умова формування самостійності. *Věda a perspektivy*. 2025. № 5(48). С. 137-145 DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-5\(48\)-137-145](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-5(48)-137-145)

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

7. Бикова О., Радул В. Зарубіжний досвід формування самостійності в процесі професійної підготовки. *Grail of Science*. 2024. № 40. С. 510–512.
DOI:<https://doi.org/10.36074/grail-ofscience.07.06.2024.085>.
8. Бикова О., Радул В. Рефлексивність як умова формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців. *Матеріали конференцій МЦНД* (31.01.2025; Дрогобич, Україна). 2025. С. 416–423. DOI: <https://doi.org/10.62731/mcnd-31.01.2025.017>.
9. Бикова О. Філософські, психологічні і педагогічні аспекти розуміння сутності структури самостійності. *Грааль науки*. 2025. № 49: Матеріали IV CISP Conference «Science in Motion...» (21.02.2025; Вінниця, Україна – Відень, Австрія, онлайн). С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.02.2025.143>
10. Бикова О. Професійна самостійність майбутніх фахівців авіаційної галузі як психолого-педагогічна проблема. *Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи*. Зб. наук. праць з матеріалами II Міжнародної конференції (03.05.2024; Київ, Україна). Вінниця : ТОВ «Укрлогос груп», 2024. С. 45–50.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО АВІАЦІЙНОГО ФАХІВЦЯ.....	25
1.1. Зміст та структура категорії «самостійність майбутнього авіаційного фахівця».....	25
1.2 Критерії та рівні самостійності майбутнього авіаційного фахівця.....	40
1.3 Методика діагностики самостійності майбутніх авіаційних фахівців.....	52
Висновки до розділу 1.....	70
Список використаних джерел до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО АВІАЦІЙНОГО ФАХІВЦЯ.....	86
2.1. Рефлексивність як умова формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця.....	86
2.2 Стимулювання самоконтролю та самовдосконалення здобувачів освіти авіаційної галузі.....	95
3.2. Підтримка позитивної мотивації особистості майбутнього авіаційного фахівця.....	104
Висновки до Розділу 2.....	113
Список використаних джерел до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ.....	124
3.1 Розвиток рефлексивності майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки.....	125
3.2 Здійснення самоконтролю та самоудосконалення майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки.....	155
3.3 Розвиток позитивної мотивації майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки.....	179

Висновки до 3 розділу.....	208
Список використаних джерел до розділу 3.....	212
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	215

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Розвиток самостійності здобувачів вищої освіти в контексті їх професійного становлення є актуальною та стратегічно важливою проблемою сучасної педагогіки. Це питання безпосередньо стосується готовності молоді до свідомого, відповідального і самостійного входження у професійне середовище, здатності приймати обґрунтовані рішення, діяти автономно та ефективно застосовувати набуті знання й компетентності в реальних умовах.

Особливої ваги ця проблема набуває в авіаційній галузі, де людський фактор має вирішальне значення для безпеки польотів і функціонування всієї системи. Саме тому, формування професійної самостійності майбутніх авіаційних фахівців виступає пріоритетом освітнього процесу, який має відповідати не лише національним стандартам, а й вимогам міжнародних авіаційних організацій.

Крім того, самостійність тісно пов'язана з розвитком критичного мислення, саморефлексії та психологічної зрілості, що є ключовими рисами для фахівців, які працюють в умовах підвищеної відповідальності, ризику та постійних змін. У цьому контексті підготовка автономного, здатного до саморозвитку фахівця — це інвестиція в надійність і безпеку галузі.

Завдання, що покладаються на авіаційних фахівців, характеризуються підвищеним рівнем складності, а умови їхньої професійної діяльності є напруженими та багатфакторними. Це вимагає постійного підвищення рівня професіоналізму майбутніх авіаційних фахівців, а також наукового супроводу їхньої підготовки й практичної роботи. Результативність діяльності працівників цивільної авіації значною мірою визначається їхньою здатністю оперативно ухвалювати правильні рішення та швидко реагувати на змінні обставини.

Формування самостійності важливо для будь-якого професійного напрямку, надто в авіаційній діяльності. З огляду на це на сучасному етапі суспільного розвитку велике значення набувають дослідження, присвячені проблемі удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, серед яких питання самостійності є ключовим.

Актуальність теми зумовлена сучасними вимогами до професійної підготовки фахівців авіаційної галузі, які мають відповідати високим стандартам безпеки, відповідальності та здатності до прийняття рішень у складних і нестандартних ситуаціях. Одним із ключових компонентів професіоналізму таких фахівців є саме самостійність — як особистісна, так і професійна якість, що забезпечує здатність діяти впевнено, ініціативно та на основі внутрішніх переконань.

Необхідність формування цієї якості під час професійної підготовки майбутніх працівників авіації обумовлена не лише внутрішніми освітніми реформами, а й вимогами національного та міжнародного законодавства. У відповідних нормативно-правових документах акцентується на необхідності розвитку індивідуальної відповідальності, ініціативності, вміння діяти в нестандартних ситуаціях — тобто самостійно.

Проаналізовано наукові дослідження сучасних українських науковців і визначено, що над дослідженням становлення самостійності на різних вікових етапах, акцентуючи увагу на динаміці її розвитку впродовж онтогенезу працювали З. Гуріна, В. Кузьменко; Г. Бал, С. Рудницька трактують самостійність як інтегровану властивість, що формується на основі активності особистості, яка розвивається через різні типи діяльності; дослідниця Л. Михалик розглядає авторську особистість як рушійну силу постіндустріального суспільства, де самостійність — базова якість, що визначає життєдіяльність у всіх сферах; Д. Дубравська наголошує на зв'язку самостійності з вольовими якостями, вказуючи на поетапність вольового акту та його реалізацію за особистісною ініціативою; Н. Савченко розглядає самостійність як інтенцію суб'єктності, яка визначає здатність особистості

усвідомлено вирішувати внутрішні суперечності в навчальній діяльності та спрямовує її до професійного саморозвитку; М. Павлюк зосереджується на психологічній природі самостійності, підкреслює її залежність від внутрішньої організації особистості та ціннісних орієнтацій.

Навчальні плани підготовки майбутніх авіаційних інженерів-механіків передбачають значну кількість годин на опрацювання навчального матеріалу самостійно. Вища освіта ще знаходиться у пошуку шляхів організації самостійної підготовки таким чином, щоб це відбувалося максимально ефективно. Дослідники підготовки авіаційних фахівців засобами ІКТ (Т. Плачинда, Л. Герасименко, К. Крижевська, Г. Пухальська) зазначали, що на самостійну роботу у підготовці авіаційних фахівців виділено до 60% часу. Зважаючи на теоретичні дослідження з ІКТ для самостійної підготовки, та той факт, що студенти активно користуються гаджетами у повсякденному житті, вони запропонували використання системи MOODLE для організації самостійної підготовки та експериментально довели її ефективність.с.117
Мартинекно

Нормативно-правова база, що визначає актуальність теми : «Повітряний кодекс України» (2011) — регламентує професійну діяльність у сфері цивільної авіації, визначаючи високі вимоги до безпеки, компетентності та відповідальності персоналу, що передбачає наявність самостійності як обов'язкової професійної риси ; «Національна програма безпеки польотів» (затверджена наказом Державіаслужби України) — спрямована на розвиток культури безпеки, що ґрунтується на самостійності в ухваленні рішень та усвідомленому дотриманні процедур; «Державні освітні стандарти України» (галузь 27 "Транспорт", спеціальність 272 "Авіаційний транспорт") — передбачають формування у здобувачів вищої освіти ключових компетентностей, зокрема самостійності, критичного мислення, здатності до прийняття рішень у професійній діяльності; «Положення про підготовку авіаційного персоналу» (наказ Державіаслужби України №1047 від 2021 року) — визначає вимоги до підготовки, сертифікації та розвитку фахівців, серед яких

важливе місце займає самостійне опрацювання ситуаційних завдань і реагування на ризики; Документи ICAO (ICAO), зокрема Annex 1 to the Convention on International Civil Aviation (Personnel Licensing) — встановлюють міжнародні вимоги до підготовки та сертифікації авіаційного персоналу, де самостійність є ключовим критерієм безпечної професійної діяльності.

Розвиток самостійності здобувачів вищої освіти у процесі професійного становлення є важливою проблемою, яка привертає увагу дослідників. Це питання пов'язане з підготовкою молоді до самостійного професійного життя, здатності до прийняття рішень, відповідальності за власну діяльність та ефективного використання отриманих знань і навичок. Вважаємо, що формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі є стратегічним напрямом розвитку професійної підготовки, який повністю відповідає сучасним законодавчим та освітнім вимогам.

Проблематика самостійності особистості досліджувалася в науковій літературі в різних аспектах. Зокрема, увагу було зосереджено на визначенні сутності самостійності та її природи (Г. Бал, П. Підкасистий, А. Хрипкова); структурних компонентах та їх співвідношенні (Ю. Дмитрієва, Г. Годіна, Т. Гуськова); етапах, умовах і засобах розвитку самостійності (З. Єлісєєва, Н. Кривова, А. Люблінська, К. Кузовкова); взаємозв'язках самостійності з психічними процесами (Т. Горбатенко, Д. Ольшанський, Н. Циркун). Теоретичні основи становлення самостійності як особистісної якості, а також її прояви на ранніх етапах онтогенезу закладено в роботах Н. Аксаріної, Л. Божович, Д. Ельконіна, О. Запорожця, Я. Неверовича.

Аналіз педагогічних доробків свідчить про сталий науковий інтерес до проблематики самостійної діяльності здобувачів вищої освіти. Дослідження зосереджувалися на окресленні поняттєво-термінологічного апарату та типології самостійної діяльності — пізнавальної, навчальної, професійно орієнтованої, самоосвітньої (С. Заскалета, Т. Картель, М. Туркіна); на формуванні компетентностей, необхідних для успішного здійснення самостійного навчання (Л. Жарова, Ю. Мануйлов, Я. Шахбазова); на підготовці здобувачів освіти до

організації власного освітнього процесу (І. Гіренко, Г. Ковтонюк, Ю. Резнікова); на розвитку культури самостійної діяльності, що включає виховання відповідальності та самодисципліни (О. Козирєва, О. Соя, Е. Шварцкопф); на вивченні самоосвітньої діяльності як форми самостійного набуття знань (О. Інкіна, Є. Федорова, Я. Шахбазова); на характеристиці сутності й структури навчальної самостійності (Л. Волошко, І. Воротілкіна, А. Ільїна, Л. Шлєїна); а також на розробці підходів до формування самостійності як особистісної характеристики (О. Зеліковська, Ш. Рабаданова, О. Тамаркіна, М. Федорова).

Аналізуючи праці зарубіжних дослідників, для свого дисертаційного дослідження ми виокремили роботи таких науковців: Х. Холек, який розглядає навчальну автономію як здатність особи брати на себе відповідальність за всі аспекти власного навчального процесу; група дослідників Д. Літл, Дж. Трім, Л. Маріані, Ф. Бенсон, А. Пеннікук підтримують концепцію навчальної автономії, доповнюючи її такими характеристиками як здатність до самостійних дій, критичної рефлексії, прийняття рішень, самоврядування і самоконтролю; Е. Десі та Р. Райан обґрунтовують ідею, що автономна особа діє як суб'єкт, виходячи з глибинного усвідомлення себе, а автономність трактується як самоініційованість і саморегульованість; З. Дорні визначає п'ять підходів, які сприяють формуванню самостійності в навчанні (ресурсозберігаючий технологічний, студентоцентрований, класрум-орієнтований, навчально-орієнтований); М. МакГрат виокремлює поняття «автономія викладача», що передбачає самоспрямованість у професійному розвитку та незалежність у виборі освітніх практик; Ф. Бенсон, А. Аокі, Б. Сміт, У. Литтлвуд ідтримують ідеї кооперації та співпраці як умови розвитку самостійності особистості у навчальному процесі; М. Кон, К. Скулер досліджують взаємозв'язок між когнітивними характеристиками, суб'єктивним благополуччям та умовами професійної діяльності, визначають вплив цих факторів на рівень професійної самостійності.

Українські науковці С. Хутка, К. Нагорняк актуалізують іноземний досвід для обґрунтування зв'язку між умовами професійної діяльності та задоволеністю життям, визнають вплив як індивідуальних, так і культурних чинників, вказують

на недостатність уваги до ролі групового контексту в оцінці професійної самостійності.

Таким чином, науковий дискурс щодо феномену самостійності охоплює різні аспекти, пов'язані із її становленням, розвитком та ефективним впровадженням у контексті сучасної освітньої парадигми.

Проаналізовано наукові дослідження таких учених : К. Воєвода, Л. Герасименко, О. Данилко, І. Демченко, В. Досужий, А. Дранко, О. Задкова, О. Коваленко, О. Ковальова, О. Корінна, В. Красножон, К. Крижевська, О. Лопатюк, Р. Невзоров, В. Півень, О. Підлубна, Т. Плачинда, Г. Пухальська, О. Саркісова, Г. Чорноглазова та інші, - в колі їх наукових праць центральною ідеєю є удосконалення професійної підготовки фахівців авіаційної галузі, відповідно до сучасних вимог і технологічного прогресу.

Самостійність майбутніх авіаційних фахівців, з одного боку, суворо регламентована положеннями нормативних документів та стандартів, що стримує перехід до самоврядності, з іншого боку, необхідна як прояв інтелектуально-вольової мобільності у прийнятті рішень та їх практичної реалізації.

Аналізуючи наукові джерела і педагогічні практики професійного самовдосконалення майбутніх фахівців, нами виявлено наявність низки суперечностей, які гальмують цей процес і потребують вирішення, а саме: між вимогами суспільства й держави до неперервного професійного самовдосконалення та формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців та недостатньою увагою до цього питання льотних закладів вищої освіти; необхідністю оволодіння майбутніми авіафахівцями сучасними методиками професійного самовдосконалення й відсутністю науково-обґрунтованих практичних рекомендацій з цих питань; між формально задекларованою вимогою до системи освіти, спрямованою стимулювати розвиток і саморозвиток майстерності майбутніх авіафахівців упродовж всього життя, та відсутністю для цього організаційно-педагогічних умов.

З огляду на соціальну значущість професійної діяльності майбутніх авіаційних фахівців, недостатню теоретичну розробленість і практичне розв'язання проблеми формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців, темою дисертаційної роботи обрано: **«Формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження пов'язане з виконанням наукової теми кафедри педагогіки вищої школи та соціально-гуманітарних дисциплін Української державної льотної академії. «Дослідження соціально-професійних процесів та характеристик особистості фахівця».

Автором досліджено аспект формування самостійності майбутніх фахівців авіації. Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Льотної академії НАУ (протокол № 10 від 30 вересня 2024 року).

Мета дослідження – виходячи із завдань соціально-професійного становлення сучасного фахівця авіації та процесу формування якісних характеристик його особистості, запропонувати, експериментально перевірити та апробувати умови найбільш ефективного впливу різних видів освітньої діяльності на формування його самостійності.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців.

Предмет дослідження – педагогічні умови ефективного формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

В основу дослідження покладена **гіпотеза**: формування самостійності майбутніх фахівців авіації буде ефективним, якщо вона буде здійснюватися за допомогою реалізації таких педагогічних умов: розвитку рефлексивності, активізації самостійності та самовдосконалення та розвитку позитивної мотивації.

Для досягнення мети дослідження й перевірки висунутої гіпотези сформульовані такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати й визначити сутність поняття «самостійність майбутнього авіаційного фахівця», з'ясувати його особливості.

2. Визначити зміст критеріїв, показників та рівнів формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців та здійснити їх дослідно-експериментальну перевірку в процесі професійної підготовки.

3. Обґрунтувати зміст педагогічних умов та провести їх дослідно-експериментальну перевірку стосовно формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

4. Розробити та апробувати методичні рекомендації щодо формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки. Специфіка об'єкта та мета дослідження зумовили використання комплексу загальнонаукових та спеціальних **методів**:

а) *теоретичні методи*: аналіз, синтез, порівняння й узагальнення наукової літератури з філософії, психології та педагогіки, побудова теоретичної моделі; синтез емпіричного матеріалу, класифікація, дедукція, індукція, моделювання;

б) *емпіричні*: діагностичні методи (анкетування, інтерв'ювання, бесіди, соціометричні методи); обсерваційні методи (пряме, побічне, включене спостереження, безпосереднє й опосередковане); прогностичні методи (експертних оцінок, узагальнення незалежних характеристик, моделювання, екстраполяції, шкалування, ранжування тощо); експериментальні методи; праксиметричні методи (аналіз освітньої діяльності, професіографічний аналіз тощо).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота з проблеми формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців була розпочата у 2024 році на базі Української державної льотної академії. До експерименту протягом цього періоду було залучено 237 здобувачів вищої льотної освіти.

За цей час безпосередньо нами, а також за нашої участі було проведено 3 діагностичні зрізи щодо особливостей формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки.

Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Української державної льотної академії, для порівняння використовувалися інформація, отримана в Харківському національному університеті повітряних сил імені Івана Кожедуба та Кременчуцькому льотному коледжі Харківського національного університету внутрішніх справ.

Дослідження проводилося поетапно.

Перший етап (2021 – 2022 рр) – визначено наукову проблему, здійснено аналіз досвіду формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки в Льотній академії Національного авіаційного університету

Другий етап (2022 – 2023рр.) – проаналізовано спеціальні дослідження, на дослідно-експериментальних факультетах проведено діагностику формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки, виокремлено педагогічні умови ефективного розвитку складників формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців .

Третій етап (2023 – 2025 рр.) – експериментально перевірено оптимальність системи роботи Української державної льотної академії з ефективного формування формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки та апробовано розроблені методичні рекомендації стосовно цього.

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження:

уперше виокремлено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови залучення майбутніх авіаційних фахівців до різних видів діяльності з метою інтенсивного формування професійної самостійності; визначено критерії формування самостійності: самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток; виокремлено показники виявлення та рівні активізації самостійності майбутнього авіаційного фахівця: перший («високий»)

– творчий рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує його, якщо в межі значень цього інтервалу потрапляє одне із значень індексів – самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток (5,0–4,01); другий («середній») – продуктивний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує майбутнього авіаційного фахівця, якщо в межі значень «середнього інтервалу» потрапляє хоча б одне із значень індексів самодетермінація, самоздійснення або саморозвиток (4,0–3,01); третій («низький») – відтворювальний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної характеризує його, якщо значення окреслених індексів не потрапляють у жоден із двох інтервалів, визначених вище (3,0–1,4);

конкретизовано поняття самостійності майбутнього фахівця авіаційної галузі — це інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність до усвідомленого вибору, прийняття рішень і відповідальності в професійній діяльності. Вона базується на процесах самодетермінації, коли фахівець здатний визначати свої професійні цілі та шляхи їх досягнення; самоздійснення, що передбачає реалізацію власного потенціалу й навичок у практичній діяльності; а також саморозвитку, який є неперервним процесом удосконалення знань, компетентностей і особистісних якостей для відповідності динамічним викликам авіаційної галузі. Вважаємо, що самостійність є основою для формування професійно компетентного, відповідального та конкурентоспроможного фахівця, здатного до адаптації та інновацій в умовах сучасного авіаційного середовища;

подальшого розвитку набули зміст, форми, методи та засоби навчання у формуванні самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки.

Практичне значення дослідження вбачаємо в тому, що науково обґрунтовані педагогічні умови пройшли експериментальну перевірку й частково впроваджені в процес професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців Української державної льотної академії (Кропивницький),

Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба та Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ.

Запропоновані методичні рекомендації залучення майбутніх авіаційних фахівців до різноманітних видів навчально-пізнавальної діяльності сприятимуть формуванню самостійності в процесі професійної підготовки в освітньому процесі здобувачів вищої освіти.

Розроблені на основі аналізу теоретичного та практичного досвіду науково-методичні матеріали з питань формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки можуть бути використані керівниками й педагогами в льотних закладах вищої освіти.

Апробація та впровадження результатів дослідження Основні положення та результати дисертації висвітлювалися й обговорювалися на засіданнях, наукових конференціях та теоретико методологічному семінарі кафедри педагогіки вищої школи та соціально-гуманітарних дисциплін факультету авіаційного менеджменту Української державної льотної академії (Кропивницький). Теоретичні положення та практичні рекомендації впроваджено в таких льотних закладах вищої освіти: Українській державній льотній академії (довідка № 01-08/906 від 29 травня 2025 р.), в Харківському національному університеті повітряних сил імені Івана Кожедуба (акт реалізації дисертаційного дослідження № 350/176/9-30 від 30 квітня 2025 р.), Кременчуцькому льотному коледжі Харківського національного університету внутрішніх справ (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження № 897/01 від 18 травня 2025 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях автора, зокрема, 7 одноосібних, із них: 3 статті – у наукових фахових виданнях України, 3 статті – у зарубіжних наукових виданнях, 4 тези – у матеріалах науково-практичних конференцій. Названі публікації засвідчують апробацію результатів дослідження.

Структуру роботи зумовлено логікою дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (найменувань). **Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, із них 190 сторінок основного тексту. Дисертацію ілюстровано 25 рисунками та 3 таблицями.**

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО АВІАЦІЙНОГО ФАХІВЦЯ

1.1. Зміст та структура категорії «самостійність майбутнього авіаційного фахівця»

В умовах трансформації багатовимірною суспільства започатковується нова система психолого-педагогічних цілей та цінностей фахової освіти, завданням якої є створення умов для ефективного процесу особистісного та професійного зростання майбутнього фахівця, здатного до саморозвитку, самореалізації, самовиховання та самоосвіти. Ці процеси вимагають концентрації особистості на своєму внутрішньому світі, умінні прогнозувати шляхи професійного становлення, усвідомлювати образ майбутньої професії та поєднувати його з власними професійно важливими якостями [97, с.3].

Визначено, явище, що позначається словом «самостійність», в українській мові має багатозначний зміст. Зазначимо і те, що у великому тлумачному словнику сучасної української мови під редакцією В. Бусела термін «самостійний» має декілька значень: який не перебуває під чиєюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-небудь (вільний, незалежний). Здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії та вчинки [16, с.110].

Порівнюючи визначення «самостійність» в сучасному тлумачному словнику, то вона визначена як узагальнена властивість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку. Самостійність особистості пов'язана з активною роботою думки, почуттів і волі. Цей зв'язок поєднує дві складові : розвиток розумових і емоційно-вольових процесів — необхідна передумова самостійних суджень і дій; а також — судження і дії, що складаються в процесі самостійної діяльності, зміцнюють і формують здатність не тільки виконувати свідомо мотивовані дії, але і домагатися успішного виконання прийнятих рішень всупереч можливим труднощам [18, с.449].

Таким чином, узагальнимо, що словники пов'язують з поняттям «самостійність» такі особистісні якості людини, як здатність самостійно діяти та мислити, володіння рішучістю, ініціативністю, здатністю до адекватної самооцінки. Примітно, що ці особисті якості людина набуває під час своєї соціалізації.

Нами визначено, що сучасні українські дослідники приділяють увагу вивченню становлення самостійності на різних етапах вікового розвитку (З. Гуріна, В. Кузьменко). Самостійність є важливою умовою для здійснення самостійної навчальної діяльності здобувачами освіти. Її визначають як рису характеру, що індивідуалізує спосіб мислення та впливає на умови виконання навчальних завдань. Науковець І. Зязюн відзначає: «Самостійність можна розглядати як характеристику діяльності учня в конкретній навчальній ситуації, що проявляється у здатності досягати мети без сторонньої допомоги» [39, с. 44]. У свою чергу, І. Бех [12] визначає самостійність як прагнення особистості діяти, спираючись виключно на власний досвід, і відмовлятися від сторонньої допомоги.

На сайті Міністерства інфраструктури України розміщено рекомендації для майбутніх пілотів, що систематизовано в ході наукового пошуку: 1) мати міцне здоров'я; 2) формувати стійку мотивацію щодо обраної спеціальності; 3) наполегливо оволодівати професією, удосконалювати свої знання, уміння та

навички, цілком віддаючись улюбленій справі; 4) володіти певними психологічними якостями; 5) удосконалювати свої фізичні та психофізіологічні якості, необхідні для запобігання впливові негативних факторів професійної діяльності; 6) розвивати й удосконалювати власні морально-вольові якості; 7) постійно підвищувати рівень освіти та загальної культури.

Значний внесок у розвиток якісної авіаційної освіти в Україні та підвищення її рівня забезпечують наукові дослідження таких учених, як К. Воевода, Л. Герасименко, О. Данилко, І. Демченко, В. Досужий, А. Дранко, О. Задкова, О. Коваленко, О. Ковальова, О. Корінна, В. Красножон, К. Крижевська, О. Лопатюк, Р. Невзоров, В. Півень, О. Підлубна, Т. Плачинда, Г. Пухальська, О. Саркісова, Г. Черноглазова та інші. Центральною ідеєю науковців є удосконалення професійної підготовки фахівців авіаційної галузі, відповідно до сучасних вимог і технологічного прогресу.

Зауважимо, одним з найважливіших завдань льотних закладів вищої освіти є якісна професійна підготовка майбутнього авіаційного фахівця, що включає організацію й управління повноцінною навчально-пізнавальною діяльністю курсантів, націленою на засвоєння системи знань, умінь і навичок, оволодіння досвідом самостійної діяльності. Науковці відзначають, що успішній реалізації даного завдання сприяє активне застосування інформаційних комп'ютерних технологій (ІКТ) у процесі навчання, особливо на етапі контролю навчальних досягнень курсантів [71].

Варто наголосити, що науковиця Л. Герасименко досліджувала ефективність спілкування пілотів і диспетчерів на міжнародних повітряних трасах [22]; О. Саркісова у своїх працях визначила актуальні завдання освітнього процесу та умови для впровадження змін в освітній процес майбутніх фахівців авіації [84]; І. Демченко дослідила педагогічні умови формування мотивації до професійної англомовної комунікації у іноземних студентів [27]; наукові здобутки О. Довгого формують високий рівень правової культури як інтегральної характеристики випускників, що дає змогу вільної та успішної самореалізації здобувачів вищої освіти в межах закону та етичних традицій [28].

Звернемо увагу на те, що окреслені наукові здобутки спрямовано на підготовку фахівців, які відповідають сучасним вимогам ринку праці, забезпечуючи конкурентоспроможність вищої української авіаційної освіти.

Як зазначають дослідниці Т. Плачинда, К. Крижевська, особливістю професійної діяльності майбутніх авіаційних фахівців є те, що під час виконання професійних обов'язків він застосовує реактивне мислення, а в умовах підвищеного ризику та відповідальності актуалізується критичне мислення для розв'язання нової, несподіваної практичної ситуацію-проблему потрібно розмірковувати і приймати самостійні рішення [72, с. 88]. Відповідно, зазначимо що саме формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців сприяє розвитку критичного мислення аби вирішувати ті практичні задачі, що постають у їх професійній діяльності.

Попри широкий спектр досліджених аспектів професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців, нами вазначено, що мало уваги приділено формування самостійності, зокрема навичок автономного прийняття рішень, які є критично важливими для авіаційних фахівців. Самостійність у цьому контексті включає здатність пілотів та інших фахівців приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності, високого ризику та часового тиску та сприяє підвищенню безпеки польотів в авіаційній галузі.

Самостійність майбутніх авіаційних фахівців, з одного боку, суворо регламентована положеннями нормативних документів та стандартів, що стримує перехід до самоврядності, з іншого боку, необхідна як прояв інтелектуально-вольової мобільності у прийнятті рішень та їх практичної реалізації.

Формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців регламентується низкою нормативно-правових документів та міжнародних стандартів. Зокрема, Закони України «Про освіту» і «Про вищу освіту» акцентують на розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти, включно з уміннями до самостійного навчання та прийняття рішень. У міжнародному вимірі важливу роль відіграють Стандарти і Рекомендовані практики ICAO (SARPs), а також

документи, такі як ICAO Doc 9835 AN/453 та Circular 323-AN/185, що визначають підходи до підготовки фахівців, здатних до автономного професійного функціонування в умовах високої відповідальності. Водночас рекомендації Євроконтролю підкреслюють важливість індивідуальної ініціативи, критичного мислення й адаптивності, які є складниками професійної самостійності в авіаційній сфері. Міжнародні концепції, стандарти та рекомендації Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO) та Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA), спрямованих на підготовку та підтримку льотної придатності авіаційних спеціалістів, постійно оновлюються, доповнюються відповідно до вимог сучасного світу. Тому залишається незмінно актуальним постулат Чиказької Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р, де визначено, що до того часу, поки «повітряні перевезення неможливо буде здійснювати без пілотів та іншого авіаційного й наземного персоналу, основною гарантією ефективності і безпеки польотів завжди буде служити їх кваліфікація, вміння та рівень професійної підготовки» [27, с.95].

Науковиця Т. Плачинда за результатами аналізу наукової літератури та вимог до професійної діяльності розробила професіограму авіаційного фахівця. Серед виокремлених особистих нею якостей, ключовою є самостійність [71, с.113].

Нами визначено, що кожна наука, що досліджує поняття «самостійність», наповнює його власним змістом, окреслюючи відповідний обсяг явищ, процесів і станів. У цьому контексті доцільно детальніше розглянути філософські, психологічні та педагогічні аспекти даного феномену, оскільки саме вони становлять теоретичну основу для його осмислення та визначення її структури.

Слід звернути увагу на те, що проблема, пов'язана з самостійністю особистості у філософській теорії, спочатку досліджувалася лише екзистенційно орієнтованими авторами та була тісно пов'язана з такою категорією як «свобода». Найбільшим інтересом для проведеного нами дослідження мають ідеї філософів західних країн, а саме, Е. Фромм, В. Франкл, Р. Мей. На думку Е. Фромма свобода - амбівалентна, людина може прийняти чи відмовитися від неї [95,

с.156]. Про самостійність як особистісну якість, що пов'язана зі свободою волі зазначав В. Франкл, на його думку, самостійність співіснує з необхідністю, разом вони локалізовані у різних вимірах людського буття.

Звернемо увагу, на дослідження І. Ендебері, науковець зазначає, що українські філософи (В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань) визначають шляхи та засоби формування відповідального ставлення особистості до життя. Відправним пунктом у ньому називають формування зовнішнього та внутрішнього «поля свободи», тобто наявності в особистості свободи вибору в прийнятті рішень, свободи у власних діях відповідно до прийнятих рішень. Серед умов організації зовнішнього «поля свободи» автори визначають формування з дитинства потреб і навичок самостійності, що включають прагнення до самостійних роздумів, оцінок та переживань, самостійної праці; формування навичок організації самостійної діяльності, а також використання певної системи оцінювання виконання дитиною самостійних завдань для об'єктивного впливу на її самооцінку [33, с.14].

На підставі наведеного, визначимо, філософське розуміння сутності самостійності дозволяє зробити висновки, що самостійність можна визначити як особистісну якість, тісно пов'язану зі свободою волі, що виявляється у здатності людини до самостійного вибору, прийняття рішень, організації власної діяльності та відповідальності за власні дії. Вона формується в умовах зовнішньої й внутрішньої свободи та проявляється через саморефлексію, незалежність у мисленні, праці та оцінюванні.

Розглянемо зарубіжний досвід дослідження і імплементації в освітній проєкт категорії самостійність. Серед зарубіжних дослідників найбільш розробленими та визнаними є теорії самостійності таких дослідників, як Р. Харрі, Е. Десі та Р. Райан [106], Дж. Річлак. Вважаємо за необхідне відзначити таке: для визначення проблематики самостійності в сучасній зарубіжній психології найчастіше вживаються терміни «автономії», «незалежності», «самодетермінації», «саморозвитку», «самовизначення», що цілком виразно висловлює основну ідею авторів тих чи інших теорій. У науковій літературі

відсутнє чітке розмежування понять «навчальна автономія» та «освітня самостійність», що свідчить про складність і багатовимірність цього феномену, а також про необхідність подальшого його теоретичного осмислення та емпіричного дослідження.

Нами розкрито, що більшість зарубіжних дослідників указують, що освітнє середовище, організоване на засадах активної взаємодії викладача і здобувачів вищої освіти, є критичним чинником формування навчальної самостійності, а відтак—освітньої автономії.

Х. Циммерман підкреслює потребу у цілеспрямованій підтримці здобувачів вищої освіти, спрямованій на розвиток умінь самостійного навчання та вироблення індивідуальних навчальних стратегій [119]. Однією з найпоширеніших практик у західних університетах виступає навчання «рівний рівного», коли здобувачі вищої освіти об'єднуються в пари чи малі групи, щоб взаємно готуватися до занять та іспитів [104, с.14].

Важливою складовою підтримки самостійної роботи є тьюторський супровід і наставництво: тьютори й викладачі спрямовують пошуки здобувачів вищої освіти, але не підміняють їхньої ініціативи [103, с.374].

Водночас А. Шарлі та А. Сабо наполягають на тому, що перед упровадженням автономних форм роботи слід установити вихідний рівень знань і мотивації здобувачів; дослідники описують три послідовні етапи формування автономії: підвищення поінформованості, зміна ставлення до навчання та перехід від позиції пасивного об'єкта до активного суб'єкта [118, с.98].

Цікавим для вивчення і впровадження в освітній процес здобувачів вищої освіти є п'ять підходів З.Дорні [108], що підтримують автономію:

1. Resource-based—самостійна робота з навчальними матеріалами;
2. Technology-based — самостійне опанування й застосування освітніх технологій;
3. Learner-based — формування поведінкових і психологічних змін здобувачів вищої освіти;

4. Classroom-based — зміна взаємин між викладачем і здобувачами вищої освіти в аудиторії;
5. Curriculum-based—урахування особливостей навчального плану.

Узагальнюючи наведені дослідження, можна дійти висновку, що центральним механізмом розвитку автономії є поступове перенесення відповідальності за результати навчання від викладача до здобувача вищої освіти. При цьому викладач залишається ключовою ланкою: він планує етапи, формулює цілі, організовує самоконтроль, регулює темп роботи та співпрацює зі здобувачами вищої освіти, водночас усвідомлюючи необхідність «відпускати ситуацію» і надавати простір для самостійності [116].

Традиційно "Самість" (або "self" у західній термінології) є ключовою категорією в багатьох психологічних концепціях. За визначенням К. Юнга, "самість" — це центральний елемент особистості, навколо якого впорядковуються всі інші складові. Головним завданням людини, за Юнгом, є розвиток "самості", що слугує умовою для її гармонійного і вільного розвитку [18, с.126].

Серед європейських науковців традиційно з поняттями особистість та «Я-концепція» тісно пов'язані поняття «само» - самовизначення, самопізнання, самоактуалізація, самовираження, самооцінка, самореалізація людини, що як особлива система, якій притаманні, разом із властивостями саморозвитку будь-якої системи, свої, специфічні, властиві лише їй як людській системі й пов'язані з її реальною самістю ознаки. «Самість» може бути визначена як унікальна властивість-здатність самоздійснення, самозміни людини у відновленні й розширенні-зростанні людських можливостей-здібностей-потреб у створюваному й перетворюваному нею світі [73, с.68].

Гордон Олпорт трактує "самість" як динамічну властивість особистості, яка формується в процесі зростання. Для нього, як і для багатьох інших дослідників, "самість" є основоположною, творчою та позитивною характеристикою, що охоплює всі аспекти людини і сприяє формуванню її внутрішньої цілісності [103, с.64].

На підставі наведеного, можемо зробити підсумок про те, зарубіжний досвід засвідчує сталу наукову зацікавленість у формуванні самостійності як ключового чинника ефективної освіти. Підходи зарубіжних дослідників акцентують на розвитку автономії через саморегуляцію, мотивацію, тьюторську підтримку та партнерські форми навчання. Такий досвід демонструє необхідність перенесення акценту з викладацької активності на активність і відповідальність самого здобувача вищої освіти.

Розглянемо психологічний аспект формування самостійності. З-поміж дослідників психології проблема розвитку самостійності здобувачів вищої освіти розглядається переважно в контексті формування професійної готовності, що визначається як стан, за якого фахівець спроможний оперативно та ефективно виконувати професійні завдання в умовах реальної діяльності.

У цьому контексті самостійність як професійно значуща якість майбутнього авіаційного фахівця постає як інтегральне утворення, що охоплює інтелектуальні, емоційні, вольові та мотиваційні компоненти особистості, а також сформовану систему професійних знань, умінь і навичок, які забезпечують здатність до здійснення професійної діяльності та прийняття відповідальності за прийняті рішення і їхні наслідки.

Поділяємо думку Л. Михалик, що рушієм постіндустріалізму, усіх галузей його життєдіяльності (матеріально-виробничої, соціальної, політичної, духовної, сімейно-побутової) є авторська особистість [55]. Така особистість (а кожна особистість як якість людини має ступінь розвитку) здатна жити за допомогою свого «Я», свого життєвого вибору й відповідальності за нього..

На основі власних досліджень і узагальнень науковці Г. Бал, С. Рудницька [2]. розглядають самостійність як інтегровану властивість особистості, що бере початок в активності, яка розвивається в онтогенезі через освоєння різних типів діяльності. Також дослідниця визначає зовнішні і внутрішні умови оволодіння особистістю самостійністю (можливість вільного вибору, усвідомлена цілеспрямованість діяльності, персональна відповідальність за результат).

Як слушно зазначає Д. Дубравська [31], самотійність притаманна людині із сильною волею, адже вольовий акт включає кілька послідовних етапів, які реалізуються за власним бажанням особистості. Проте авторка уточнює, що самотійність не обмежується лише вольовими якостями. Вона включає також етичні, інтелектуальні, емоційні аспекти та особливості самосвідомості людини.

Наголосимо, що теорії особистісного зростання К. Роджерса і А. Маслоу [53] зосереджуються на проблемах особистісного розвитку, самореалізації та досягненні "самості", яке вони трактують як процес становлення "собою".

Психологічні концепції та теорії розглядають «самість», «самотійність» і як властивість особистості, і як діяльності, що характеризується внутрішніми процесами та структурами.

Узагальнюючи сказане, можна зробити висновок, що «самість» та її еквіваленти представлені як ключова синтезуюча якість особистості, навколо якої сама особистість власне і формується. Динамічність «самості», її залежність від періоду життя, соціуму та інших аспектів, закріплення цієї якості, залежно успішності/неуспішності вирішення кризових ситуацій також вказується в більшості концепцій.

Дослідницький спадок суб'єктно-діяльнісного підходу С. Рубінштейна розкриває проблема активності та самотійності особистості у контексті його загальної концепції детермінації, згідно з якою зовнішні причини діють за допомогою внутрішніх умов.

Нам імпонують наукові дослідження М. Павлюк, дослідниця зазначає, що самотійність як високий рівень суб'єктності неможлива без розвиненої системи ціннісних орієнтацій, без чіткої ієрархії, переваг, яка допомагає людині визначитись з тим, що їй потрібно і чого вона хоче. В процесі її дослідження, наголошено, що навіть в складних ситуаціях самотійність, яка визначає високий рівень суб'єктності передбачає пошук причин невдачі, труднощів, при цьому аналізується, оцінюється реальне становище речей, порівнюються нинішні дії з діями минулого [67, с. 368].

Результати аналізу психологічних досліджень М. Павлюк дають можливість зрозуміти, що високий рівень самостійності неможливий без розвиненої системи ціннісних орієнтацій особистості. Причому системність самостійності особистості визначається внутрішньою організацією і взаємозв'язками структурних компонентів (емоційного, когнітивного, вольового, мотиваційного) [65, с.182].

Отже, психологічний аспект самостійності майбутніх авіаційних фахівців розкриває її як цілісне особистісне утворення, що включає інтелектуальні, емоційні, мотиваційні та вольові компоненти. Самостійність формується в процесі активної діяльності особистості, пов'язана з її суб'єктною позицією, ціннісними орієнтирами та здатністю до рефлексії. У більшості психологічних концепцій вона постає як центральна характеристика, що визначає якість професійного становлення.

Зупинимось на визначенні безпосередньо самостійності в педагогічному аспекті. Будучи однією з ключових проблем теорії виховання та навчання, в більшості досліджень самостійність зводиться до вузької категорії.

У педагогіці проблема самостійності переважно розглядається у когнітивному аспекті. Проблему пізнавальної самостійності вивчали:

В. Андрєєв, В. Абатурова, Н. Половнікова, О. Савченко, Л. Виготський, та ін., вони розмежували поняття «пізнавальна самостійність», «пізнавальна активність» та «пізнавальна діяльність». Самостійність розглядає як модель поведінки А. Ребер. Соціально-професійне становлення особистості в літературі висвітлено такими науковцями : О. Дубасенюк, Є. Зеєр, В. Кушнір, В. Радул.

Отже, можна виділити розумову, творчу, освітню, пізнавальну самостійність, розробці якої присвячений основний масив психолого-педагогічних досліджень. У педагогічних дослідженнях самостійність визначена однією з найважливіших характеристик особистості, розглядається як основа самоактуалізації, самовиховання, самоконтролю, самоосвіти, самовизначення, самоорганізації.

Поділяємо думку Н. Савченко про те, що самотійність як інтенція суб'єктності відображає здатність особистості вибудовувати свій внутрішній світ таким чином, щоб особистісні протиріччя і сенси у навчальній самотійній діяльності були провідною рушійною силою професійного саморозвитку [82, с. 46].

Закономірно, що педагогічне розуміння самотійності ґрунтується та тісно пов'язано з її філософським та психологічним розумінням, відмінними залишаються акценти її досліджень. У фокусі педагогічних досліджень є механізми сприяння та формування самотійності на різних етапах життя людини. Потому, важливо окреслити, що у педагогіці поняття самотійності у більшості випадків розглядається як пізнавальна самотійність, яка формується в процесі навчання та виховання і характеризується двома чинниками: сукупністю засобів знань, умінь і навичок, якими володіє особистість; крім того, ставленням особистості до процесу навчальної діяльності [23, с. 297].

Проведений теоретичний аналіз сутності та змісту категорії «самотійність» дозволив зробити висновок, що самотійність як якість особистості розуміється в педагогіці неоднозначно, немає єдиного визначення категорії, але можна виділити перелік якостей, які стосуються професійної діяльності, що характеризується високим рівнем самотійності. Це такі якості, як: ініціативність, вміння ставити цілі, бачити проблеми та завдання, знаходити способи їх вирішення; вміння знаходити рішення у змінних чи нових умовах; вміння аналізувати, мислити нешаблонно, здійснювати вибір способу вирішення проблеми; вміння критично аналізувати та оцінювати результати професійної діяльності. Усі якості особистості ієрархічно залежні, у зв'язку з чим виникає потреба виокремити саме ті якості чи компоненти, які є визначальними і формують в особистості самотійність, без яких, за наявності багатьох інших, особистість не буде оцінюватися суспільством як самотійна.

На основі комплексного аналізу філософських, психологічних і педагогічних підходів до вивчення самотійності ми конкретизували власне визначення, отже, *самотійність* — це цілісна інтегральна характеристика

особистості, яка виявляється через взаємодію емоційно-вольових, когнітивних, мотиваційних і рефлексивних компонентів особистості, формується як результат системного навчально-виховного впливу через створення умов для особистісного зростання, самонавчання, практичного досвіду, є критично важливою для фахівця, оскільки забезпечує здатність діяти ефективно в динамічних, нестандартних ситуаціях професійного середовища.

Як будь-яке комплексне, інтегральне явище самостійність складається з певних компонентів. Такими компонентами є певні стани особистості, що супроводжують її діяльність у суспільному житті. У науковій літературі є багато підходів до побудови структури самостійності та до визначення найбільш важливих компонентів, які є «опорним елементом» «ядром» самостійності. Відповідно, самостійність є основою пізнавальної діяльності здобувачів освіти, не є вродженою якістю, а процес її здобуття може тривати протягом усього життя.

Звернемо увагу, що самостійність, як прояв суб'єктності, відображає здатність людини формувати свій внутрішній світ таким чином, щоб особисті протиріччя та смисли, що виникають у процесі навчальної діяльності, ставали рушійною силою її професійного саморозвитку. Вона виконує функції самовизначення та реалізації себе через дії, спрямовані на утвердження себе як суб'єкта власної Я-системи та навчальної діяльності. Це особливо важливо для підготовки майбутніх авіаційних фахівців, які повинні вміти самоорганізовуватися, самостійно регулювати власну діяльність і створювати свою індивідуальну Я-систему. Таким чином, самостійність стає ключовою складовою професійного зростання, базовою властивістю суб'єктності, яка розвивається через внутрішню свободу та відповідальність.

Нам імпонує джумка Д. Дроздова, що під професійними якостями фахівця здебільшого розуміють: пристосовані до певної професійної діяльності компоненти його цілісної особистості, що формуються на основі природно заданих біопсихічних властивостей під дією зовнішніх впливів і власної активності суб'єкта. Професійно необхідні якості – це індивідуально-особистісні

і соціально-психологічні особливості людини, які в комплексі забезпечують успішність її роботи на конкретній посаді [29, с. 305]. Вважаємо, що показником ефективного виконання професійних обов'язків стає високий рівень розвитку самостійності майбутнього авіаційного фахівця.

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури дозволило нам прийти до висновку, що проблематиці структури самостійності серед цих наук не приділяється належної уваги. Це пояснюється, на наш погляд, кутом розгляду явища «самостійності» у цих науках: у філософії самостійність розглядається як критерій свободи (насамперед – внутрішньої) людини, у педагогіці – як важливий засіб результативності навчання та виховання. Хоча з розумінням виявлених компонентів сутності самостійності можна виявити і структуру цього явища. Розуміння самостійності як особистісної якості, що визначає діяльність та мислення людини, передбачає розгляд структури, виділення основних компонентів, що характеризують її та дозволяють оцінювати рівні прояву самостійності у різних умовах.

Враховуючи, що пізнання явища як системи передбачає всебічне вивчення її внутрішнього стану, з'ясування компонентів структури, функцій, факторів, які забезпечують її цілісність, відносну самостійність то самостійність розуміється як інтегративна сукупність, що має компонентний, структурно-функціональний і змістовий аспект [73, с. 105].

Аналізуючи структурні характеристики самостійності, важливим є припущення науковиці Л. Сердюк про те, дослідження, спрямовані на виявлення факторів, що допомагають протистояти негативному впливу середовища на особистість, сприяють знаходженню внутрішніх резервів, що забезпечують її самостійність вибору, напрямку *саморозвитку та самореалізації*. Така здатність і готовність особистості до ініціації власного розвитку є джерелом і причиною її самодетермінованої поведінки [87, с. 43]. Отже, вважаємо, що саморозиток і самореплізація є важливими компонентами формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі пролієсійної підготовки.

Наступним важливим компонентом у процесі формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі є *самоздійснення*. Як слушно зазначає С. Панченко, проблема самоздійснення має значну вагу для кожної дорослої людини, яка здатна бажати, досягати поставлених цілей, усвідомлювати й відстоювати власну індивідуальність. Чим глибше людина усвідомлює себе особистістю, яка є внутрішньо вільною, самостійною у мисленні, відповідальною за власні вчинки та інтегрованою у культурний контекст, тим гостріше вона відчуває потребу у можливості реалізувати себе у житті. Стиль життя, орієнтований на самоздійснення, сприяє розкриттю потенційних можливостей особистості [68].

Деякі науковці [11] розглядають самоздійснення як найвище життєве завдання людини у процесі онтогенезу. Саме досягнення життєвих цілей, реалізація життя як особистісного проекту відображає неklasичне розуміння регуляції поведінки людиною в умовах її життєдіяльності. Таким чином, самоздійснення є невід'ємною складовою формування професійної самостійності, адже воно забезпечує реалізацію індивідуального потенціалу та дозволяє майбутнім фахівцям авіаційної галузі досягти успіху у професійній та особистісній сфері.

Таким чином, ми визначаємо самостійність майбутнього авіаційного фахівця — це інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність до усвідомленого вибору, прийняття рішень і відповідальності в професійній діяльності. Вона базується на процесах самодетермінації, коли фахівець здатний визначати свої професійні цілі та шляхи їх досягнення; самоздійснення, що передбачає реалізацію власного потенціалу й навичок у практичній діяльності; а також саморозвитку, який є неперервним процесом удосконалення знань, компетентностей і особистісних якостей для відповідності динамічним викликам авіаційної галузі. Вважаємо, що самостійність є основою для формування професійно компетентного, відповідального та конкурентоспроможного фахівця, здатного до адаптації та інновацій в умовах сучасного авіаційного середовища.

Розвиток самостійності є системним новоутворенням, що складається під впливом інтегративної активності майбутнього авіаційного фахівця як індивіда, особистості й суб'єкта діяльності; цілеспрямованого процесу професійної соціально-педагогічної підготовки й соціально-педагогічних вимог професійної діяльності. До того ж, кожен компонент самостійності майбутнього фахівця авіаційної галузі є самостійною підсистемою, яка має свою структуру й функції.

1.2 Критерії та рівні самостійності майбутнього авіаційного фахівця.

У педагогічному дослідженні недостатньо лише зареєструвати кінцевий процес формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця, варто з'ясувати, як конкретна особистість досягає кінцевого результату й чому та або та ситуація допомагає чи заважає курсанту реалізувати відповідні якості в певних видах діяльності. Самостійність особистості майбутнього авіаційного фахівця формується протягом тривалого часу, розвиток самостійності залежить від змісту теоретичної й практичної діяльності особистості, а також пов'язаних із нею процесів спілкування й пізнання.

Розглядаючи процес формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця, слід дотримуватися особливостей діяльнісного підходу до процесу її формування. Із цієї позиції, ми визначаємо, що зміст критеріїв самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі міститься в компонентах психологічної динамічної структури діяльності: мета – спосіб - результат [65, с. 134].

У педагогіці поняття критерію охоплює цілі, зміст та ефективно реалізовані на практиці педагогічні впливи.

Критерій — це ознака, за якою здійснюється оцінка, визначення або класифікація будь-якого явища, такого як стан розвитку особистості чи організовані процеси навчання й виховання. Іншими словами, критерій — це важлива характеристика, що дозволяє визначити рівень формування самостійності курсантів експериментальних і контрольних груп залежно від змісту педагогічних впливів. У педагогічних дослідженнях критерій

розглядається як стан, за якого особистість стає повноцінним суб'єктом суспільної діяльності й досягає певного рівня розвитку [57].

Процес формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця ми розглядаємо через різні види соціально-професійної діяльності. Таким чином, критерій може відображати як стан організації, так і результат педагогічного впливу на особистість. Він є важливим саме тому, що є змінним, а не постійним, і може бути вимірним із певною похибкою.

Дослідниця О. Коваленко, докладно вивчивши сутності та зміст професійної компетентності майбутнього авіафахівця, визначила її структурний склад як єдність чотирьох компонентів – когнітивного, рефлексивно-діяльнісного, комунікативного, особистісного [41, с. 24].

Науковий пошук Н. Савченко дає розуміння, що важливим компонентом прояву самостійності майбутньому спеціалісту в навчальній діяльності є саморегуляція. Від сформованості досвіду саморегуляції навчальною діяльністю залежить успішність, надійність і кінцевий результат прояву самостійності особистості. савченко [82, с. 60].

Відповідно, особистісні смисли, емоційно-ціннісні переживання та самомотивація як складові процесу саморегуляції виступають чинниками активізації самостійності особистості в навчальній діяльності. Під їх впливом самостійність набуває стійкого, внутрішньо вмотивованого й цілісного характеру.

На основі власних результатів дослідження, експертних оцінок, ми пропонуємо, що критеріальними характеристиками рівня формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки є: *самодетермінація, самоздійснення, саморозвиток*.

Самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток мають логічний взаємозв'язок під час характеристики особистості майбутнього авіаційного фахівця в процесі його професійної підготовки. Кожен із названих критеріїв, які визначають сутність формування самостійності, має, зі свого боку, свої критерії. Зауважимо, що недоцільно визначати єдиним критерієм самостійності якусь

одну сторону, оскільки процес формування самостійності майбутнього фахівця авіаційної галузі цілісний та безперервний. Доречно говорити про визначальну властивість тієї чи тієї критеріальної характеристики залежно від досягнення рівня самостійності майбутнього фахівця авіаційної галузі.

Відповідно, наше дослідницьке завдання полягає у формуванні комплексної системи критеріїв, яка має бути структурована відповідно до специфіки моделі соціально-професійної підготовки та її функціонального призначення.

У межах нашого дослідження обґрунтовано науковий підхід, згідно з яким професійні досягнення особистості розглядаються як критеріальні параметри, що відображають рівень активізації її самостійності. Відтак, професійні досягнення майбутнього авіаційного фахівця можуть бути частковими індикаторами інтенсивності означеного процесу.

Надалі буде здійснено докладний аналіз відповідних критеріїв.

Важливим критерієм формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців є самодетермінація.

Перш за все, необхідно визначити терміні «самодетермінація». Нагадаємо, що це поняття (як і терміни «самоактуалізація», «самореалізація», «самоздійснення», «самотворення», «самоосвітня діяльність» тощо) психологи згадують у контексті саморозвитку особистості. Тобто самодетермінація - це термін, який висвітлює певні аспекти процесу розвитку особистості, набуття нею зрілості, компетентності. Самі поняття «детермінація» (від лат. *determinatio* - обмеження, визначення), «детермінанта» (причина, що визначає виникнення явища) обслуговують філософську концепцію, що стверджує об'єктивну закономірність і причинну зумовленість усіх явищ природи, суспільства і мислення, на протилежність індетермінізму [23, с. 247].

Психологія, як наука побудована на допущенні, що всяка поведінка людини є закономірною, що вона детермінована певною кількістю складних, часто не до кінця зрозумілих сил. Самодетермінація означає здібність людей до

певного ступеню самим визначати власну поведінку, керуючись при цьому своїми думками і почуттями [73, с.201].

Традиційно поняття самодетермінації пов'язують з теорією самодетермінації Е. Дессі і Р. Райна, що розглядають самодетермінацію як прояв людиною вільного вибору по відношенню до впливу зовнішнього середовища у взаємозв'язку з внутрішніми характеристиками особистості. [106, с. 180]. Згідно з цією теорією, кожна людина має три базові психологічні потреби: потреба у самодетермінації (чи потреба у автономії і самостійності - потреба відчувати самого себе джерелом власної активності); потреба в компетентності і ефективності (потреба відчувати себе компетентною, знаючою людиною, яка вміє щось робити); потреба у значущих міжособистісних відносинах (потреба бути включеним у значущі відносини з іншими людьми в процесі діяльності) [73].

У сучасній психологічній науці досі відсутнє єдине, узгоджене трактування понять «професійний розвиток» та «самодетермінація особистості». Безперечно, професійний розвиток особистості тісно пов'язаний із загальними закономірностями її психічного розвитку. Варто нагадати, що розвиток у психології розглядається як послідовний, переважно прогресивний (хоча можливі й регресивні етапи), в цілому незворотний процес кількісних і якісних змін у структурі психіки [74, с.146].

Продовжуючи вивчати окреслену проблему, підтримуємо думку Н. Савченко, вона зазначила, що самостійність виконує функцію самовизначення і самоздійснення вчинку щодо себе самого, як суб'єкта власної Я-системи і як суб'єкта навчальної діяльності. Це важливо, оскільки спрямована на формування майбутнього авіафахівця як суб'єкта навчальної діяльності, здатного до самоорганізації, саморегуляції власних дій і самотворення власної Я-системи. За такого підходу, самостійність є невід'ємним атрибутом професійного зростання, провідною властивістю суб'єктності майбутнього авіафахівця, що розвивається на основі внутрішньої свободи та відповідальності [82, с.60].

З огляду на позиції вітчизняних науковців, для нашого дослідження є актуальним визначення О. Кокун, що самодетермінація означає відчуття свободи і стосовно сил зовнішнього оточення, і стосовно внутрішніх сил особистості [46, с.18].

Нам імпонує дослідження С. Хутка і К. Нагорняк, які використовують іноземний досвід для дослідження факту, що між професійними умовами, в яких перебуває індивід, і задоволеністю життям є прямий і опосередкований зв'язок. Специфіка даного зв'язку визначається як індивідуальними характеристиками, так і загальними культурними умовами організації праці. Зокрема, у працях М. Кона та К. Скулера показано відношення між когнітивними особливостями, дистресом як аспектом суб'єктивного благополуччя та умовами роботи, що пов'язані з оцінкою професійної самостійності [96, с. 57].

У структурі феномена самодетермінації особистості науковці виділяють такі компоненти: цілі, цінності, смисли, усвідомленість життєвого шляху, перспектива майбутнього; мотивація саморозвитку та самореалізації; самоефективність особистості, її самоставлення та автономія, розуміння свого потенціалу та віра в свої можливості; здатність свідомого контролю і оцінки власних досягнень і перспектив, включеність в соціальне життя [87, с.143].

З визначенням О. Коваленко, показниками індивідуального критерію є здатність до саморозвитку, самоаналізу та самовдосконалення; наявність позитивних прагнень у майбутній професійній діяльності; готовність до самовдосконалення індивідуальнопсихологічних якостей та природничої свідомості; здатність до осмислення й приймання правильних рішень, прогнозування та оцінювання власної професійної діяльності. [41, с.25].

Здібності, важливі для самодетермінованої поведінки особистості включають в себе також здатність до вибору, вирішення проблем, самозахист, внутрішній локус контролю, самосвідомість і самопізнання [51].

Дослідження показують, що особистісна самодетермінація у курсантів і здобувачів вищих авіаційних закладів формується через самооцінку, ціннісні

орієнтації, позитивне «Я» і життєві плани, що дає змогу зорієнтуватися у професійному середовищі для подальшого зростання [114].

Дослідження Університету Північної Дакоти показало, що самодетермінація (self-determination) є значним предиктором успішності в складних курсах авіаційних систем. Використовуючи адаптовану Science Motivation Questionnaire II, вони виявили безпосередній зв'язок між самоефективністю та результатами [120].

Самодетермінація розкриває здатність майбутньому фахівцю авіаційної галузі приймати рішення на основі внутрішніх мотивів, цінностей і розуміння професійних обов'язків. У цій галузі важливі автономія, як здатність діяти незалежно в складних умовах, наприклад, під час вирішення технічних проблем чи роботи в екстремальних ситуаціях; мотивація, як усвідомлене прагнення до підвищення кваліфікації та вдосконалення знань. Без самодетермінації фахівець може стати залежним від зовнішніх вказівок, що знижує його ефективність у критичних ситуаціях.

Отже, критерій формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки «самодетермінація» має такі показники виявлення: внутрішню мотивацію до пізнання і професійного зростання; усвідомлення цілей та активне прагнення до їх досягнення; відповідальність за власний розвиток у навчальному і професійному середовищі; позитивне ставлення до себе як до суб'єкта навчальної та авіаційної діяльності.

Ці показники є надійними емпіричними та діагностичними орієнтирами для оцінки рівня самодетермінації в умовах вищої авіаційної освіти.

Наступним важливим критерієм формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі в процесі професійної підготовки є «самоздійснення».

Наголосимо, що на сучасному етапі наукового розвитку досі не сформовано єдиного загальноприйнятого визначення терміна «самоздійснення».

У психологічній літературі цей термін часто інтерпретується по-різному: одні дослідники вкладають у нього різні за змістом феномени, тоді як інші позначають одні й ті ж явища різними термінами.

Зокрема, терміни «самоактуалізація» та «самореалізація» іноді використовуються як синонімічні, а в інших випадках між ними наголошується принципова концептуальна відмінність.

Ще однією особливістю вивчення процесу самоздійснення стало його виділення як самостійної, "наднормативної" активності людини на противагу адаптації, але не було проведено розмежування різних форм її (активності) проявів (тобто способів самоздійснення). І, нарешті, практично не представлено досліджень, присвячених диференційному аналізу процесу самоздійснення [46, с. 34].

Еквівалентом поняття самоздійснення у англomовній науковій літературі вважається термін «self-fulfillment», тобто, самореалізація та самоактуалізація є його синонімами. В зарубіжних психологічних і філософських словниках термін "self-fulfillment" найчастіше як кінцевий результат самореалізації, повна реалізація можливостей особистості [103]. Найбільш відомий сучасний зарубіжний дослідник проблеми А. Гевірт досить стисло визначає самоздійснення ("self-fulfillment") як переведення у дійсність найглибших бажань людини або найгідніших здібностей. Він зазначає, що пошук гідного людського життя є пошуком самоздійснення [109, с.65].

Науковиця І.Логінова вказує, що згідно поглядів переважної більшості зарубіжних і вітчизняних психологів, що належать до різних психологічних шкіл, самоздійснення є процесом реалізації людиною своїх потреб і можливостей. В світлі принципів системної антропології життєве самоздійснення виступає як "самопрокладання шляху", в основі якого лежить уявлення про саморух життя як особливий тип переходу можливості в дійсність, адекватний саморозвиток людини як представника життя в її вищій (свідомій) формі [33].

Нам імponує позиція О. Кокун [46], що особистісне самоздійснення можна визначити як свідомий саморозвиток людини, в процесі якого розкриваються її потенційні можливості у різних життєвих сферах, результатом чого є постійне

досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного "простору життя".

Натомість, Б. Братусь зазначав, що самоздійснення можливе за умов ставлення до інших як до самоцінностей, здатності до самовіддачі, любові як способу реалізації цього ставлення, творчої активності, потреби у свободі, здатності до самотійного волевиявлення та внутрішньої відповідальності [65].

Ще однією особливістю вивчення процесу самоздійснення стало його виділення як самотійної, "наднормативної" активності людини на противагу адаптації, але не було проведено розмежування різних форм її (активності) проявів (тобто способів самоздійснення). І, нарешті, практично не представлено досліджень, присвячених диференційному аналізу процесу самоздійснення [46 с.2].

На думку С. Максименка, поняття самоздійснення має ширший зміст, ніж самореалізація чи самоактуалізація. Хоча ці терміни тісно пов'язані між собою, самореалізація, за його твердженням, є лише одним з етапів або аспектів процесу самоздійснення, а не тотожним йому явищем [52 с.73].

Різновиди самоздійснення характеризуються різним ступенем вираженості прагнення до особистісного зростання і саморозвитку, що формує індивідуально-типологічні моделі цього процесу. Відмінності між цими моделями зумовлені передусім особистісними якостями, особливостями мотиваційно-потребової сфери та настановами особистості щодо себе, тоді як вікові та статеві характеристики мають менш істотне значення [46 с.4].

У професійному самоздійсненні можна виділити 10 основних ознак:

1) внутрішньо професійні (потреба у професійному вдосконаленні, наявність проекту власного професійного розвитку, переважаюче задоволення власними професійними досягненнями, постійна постановка нових професійних цілей, формування власного "життєво-професійного простору";

2) зовнішньо професійні (досягнення поставлених професійних цілей, визнання досягнень фахівця професійним співтовариством; використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями, розкриття особистісного

потенціалу і здібностей у професії, вияв високого рівня творчості у професійній діяльності [46 с.5].

Наукові прошуки М. Півень та В. Півень [75] досліджували «самоактивність» курсантів-пілотів у форматі воркшопів. Дослідження показало, що цільова самостійність у навчанні сприяє авторитетному самостворенню та самовдосконаленню—істотним складовим процесу самоздійснення.

На основі узагальнень, визначаємо, що самоздійснення — це процес усвідомленого саморозвитку, у якому особистість реалізує свої потенційні можливості, цінності та здатності, досягаючи особистісно та соціально значущих результатів, зокрема в професійній сфері.

Можемо визначити, що критерій «самоздійснення» як елемент формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця проявляється через глибокі внутрішні процеси самореалізації, професійного самоствердження та ціннісної саморефлексії.

Зазначені вище теоретичні положення дозволяють констатувати, критерій «самоздійснення» у формуванні самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки проявляється через: реалізацію власних здібностей у професійних завданнях; творчу ініціативу, самостійність у плануванні кар'єрного шляху; внутрішню потребу у самореалізації та досягненні значущих результатів; ціннісну рефлексію та зв'язок між особистим і професійним.

Важливим критерієм формування самостійності є «саморозвиток» майбутніх фахівців авіації в процесі професійної підготовки.

Зауважимо, що ідея саморозвитку особистості лежить в основі гуманістичного педагогічного світогляду. Спочатку ця ідея була сформульована як пізнання особистістю себе задля творчого перетворення навколишнього світу і самотворення. Згодом вона трансформується в педагогічний принцип визнання здатності особистості до саморозвитку, прагнення її до самовдосконалення [99, с.249].

У педагогічному осмисленні поняття «саморозвиток», акцент робиться на суб'єктивній природі особистості, її здатності до самотворення та усвідомленого формування власної «самості». Саморозвиток постає як процес, у якому індивід створює власний образ у контексті цілісного образу світу, розкриваючи свій потенціал через самоактуалізацію, самовдосконалення та самоствердження у процесі діяльності й міжособистісної взаємодії [99, с.250].

Використовуючи гуманістичний підхід, Е.Кокарева [45] визначає саморозвиток як усвідомлений і керований особистістю процес, у результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності. Він сприяє самовдосконаленню та самореалізації особистості. Зовнішніми факторами саморозвитку є впливи середовища та цілеспрямований навчальний процес.

У своїх дослідженнях про формування самостійності у майбутніх авіаційних фахівців Н. Савченко [82] окреслила те, що формування власного алгоритму навчання (саморегуляція, самоорганізація) спрямовано на розвиток професійної компетентності; особистісні стратегії самоорганізації створюють основу для самостійного навчання й, відповідно, саморозвитку.

Л. Герасименко [22] виокремлює мотивацію до самоосвіти як визначальний фактор, обґрунтовує той факт, що самоосвітня діяльність визнається як індивідуалізована, саморегульована форма здобуття знань, а володіння навичками самоорганізації стимулює професійне самоздійснення.

Проект Національного авіаційного університету щодо розвитку soft-skills демонструє практичну реалізацію вдосконалення комунікації здобувачів вищої освіти, розвиток емоційного інтелекту, самоменеджмент і адаптивність, адже ці навички формують основи творчого саморозвитку й зміцнюють внутрішню самостійність.

У дослідженнях М. Півень [76] виокремлений творчий саморозвиток як один з центральних ліній особистісного розвитку майбутнього фахівця, і його вплив у формуванні професійної надійності майбутніх авіаційних фахівців, професійних й особистісних компетентностей.

Науковці В. Михайличенко, Л. Грень [57] у структурному аналізі самосвідомості та визначенню її ролі в процесі професійно-особистісного саморозвитку здобувачів освіти виявили, що розвиток самосвідомості (самопізнання, самоконтроль, самооцінка) безпосередньо пов'язаний із саморозвитком.

Саморозвиток є основою довготривалої професійної ефективності. В авіаційній галузі, де технології постійно оновлюються, необхідність у постійному навчанні є критично важливою для підтримки професійної компетентності, психологічної стійкості, саморозвиток допомагає удосконалювати вміння працювати в команді, що є обов'язковим у галузі з високою відповідальністю.

На основі узагальнень, маємо таке розуміння саморозвитку — це усвідомлений, внутрішньо мотивований процес удосконалення особистісних і професійних якостей, що базується на самоорганізації, самопізнанні й прагненні до творчої реалізації в обраній галузі.

Критерій «саморозвиток» у формуванні самостійності самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки проявляється через: усвідомлену мотивацію до самоосвіти, формування індивідуальних стратегій навчання, участь у програмах розвитку soft skills, зокрема розвиток комунікативних умінь, емоційного інтелекту, самоменеджменту та адаптивності; рефлексивне ставлення до власного професійного становлення, творчу активність і самоактуалізацію в авіаційних симуляціях, проєктах і тренінгах; прагнення до розкриття особистого потенціалу, що виражається у самостійній участі в конкурсах, наукових заходах, виробничих практиках.

Отже, можна зробити висновок, що всі критерії професійної підготовки майбутнього авіаційного фахівця мають функціонувати у взаємозв'язку. Тільки їхнє гармонійне поєднання дозволяє досягти основної мети — якісної підготовки майбутніх авіаційних фахівців. Рівень освіти безпосередньо впливає на професійну компетентність авіаційних фахівців. Складність завдань, пов'язаних із забезпеченням безпеки польотів, а також особливі умови, у яких здійснюється

їх професійна діяльність, вимагають безперервного підвищення кваліфікації, вдосконалення професійних навичок та залучення сучасного наукового супроводу як до процесу підготовки, так і до практичної роботи авіафахівців.

Для виявлення рівня розвитку самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку доцільно використовувати такі методики: самооцінка мотивації (наприклад, опитувальник Deci & Ryan), рефлексивні щоденники або карти самоспостереження, тестування ціннісних орієнтацій, методи педагогічного спостереження в тренажерних сесіях або воркшопах.

Вищезазначені критерії та показники дозволили визначити й охарактеризувати три рівні сформованості самостійності майбутнього авіафахівця в процесі професійної підготовки – *високий, середній і низький*.

Статистичний розподіл майбутніх фахівців авіаційної галузі за названими трьома рівнями формування їх самостійності передбачає вивчення, з одного боку, причини їх потрапляння у вибіркочну сукупність змісту виокремленого рівня, а з іншого – визначення причини переходу з одного рівня на інший.

Для визначення рівнів формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця в закладі вищої освіти, запропоновано модифікований варіант методики визначення якісних характеристик особистості, яка на основі вивчення рівня виявлення кожної з трьох запропонованих критеріальних характеристик, дозволяє подати результати в порівняльному аналізі як кількісний індекс.

Індекс заданий у вигляді аналітичної функції $I = f(x_i)$, де I — це індекс, x_i — набір емпіричних індикаторів, а f — символ перетворення, яке застосовується до набору x_i для отримання індексу. Відмінність індексу від показника полягає в тому, що індекс дозволяє порівнювати показники, які самі по собі не є безпосередньо співвідносними. Індекс виступає як форма узагальнення декількох показників і є оцінним нормованим числом, що забезпечує зручність для аналізу й порівняння різних величин.

Виокремлені кількісні критерії є експериментально встановленими інтервалами значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку.

Варіанти їх перетину утворюють конкретну кількість рівнів формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Експериментальні значення кожного індексу змінюються від 1 до 5. Ми виділяємо три інтервали числових значень індексу – «високий», «середній», «низький». Межами цих інтервалів характеризується певний рівень формування самостійності майбутнього фахівця авіаційної галузі, який має кількісне та якісне пояснення.

Перший («високий») – творчий рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує його, якщо в межі значень цього інтервалу потрапляє одне із значень індексів – самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток (5,0–4,01).

Другий («середній») – продуктивний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує майбутнього авіаційного фахівця, якщо в межі значень «середнього інтервалу» потрапляє хоча б одне із значень індексів самодетермінація, самоздійснення або саморозвиток (4,0–3,01).

Третій («низький») – відтворювальний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної характеризує його, якщо значення окреслених індексів не потрапляють у жоден із двох інтервалів, визначених вище (3,0–1,4).

1.3 Методика діагностики самостійності майбутніх авіаційних фахівців

Дослідно-експериментальна робота з проблеми формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців була розпочата у 2021 році на базі Льотної академії Національного авіаційного університету. До експерименту протягом цього періоду було залучено 237 здобувачів вищої освіти

За цей час безпосередньо нами, а також за нашої участі було проведено 3 діагностичні зрізи щодо особливостей формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

Для конкретизації та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи було враховано дані двох діагностичних зрізів,

проведених у період 2021 – 2024 років. За допомогою методики «екс пост факто» було сформовано три експериментальні й три контрольні групи. До складу експериментальних груп увійшли здобувачі вищої освіти, які були залучені до таких видів діяльності, що слугують педагогічними умовами формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

Контрольні групи утворили здобувачі вищої освіти, які в таких видах діяльності беруть участь, але з меншою інтенсивністю.

Педагогічна діагностика, за допомогою якої частково визначається рівень самостійності майбутніх авіафахівців, передбачає вивчення соціально-психологічних і педагогічних умов розвитку здобувачів вищої освіти, спостереження за їхніми соціально-професійними досягненнями в процесі фахової підготовки, зміною статусу серед однолітків тощо.

Найефективнішими методами застосування педагогічної діагностики є: спостереження в природних умовах, освітні консиліуми з урахуванням думки однолітків, індивідуальні бесіди в спеціально створених ситуаціях, самооцінка здобувачів вищої освіти та їх експертна оцінка. Ці результати можна вважати початковим (нульовим) зрізом індексу рівня самостійності.

Успішність будь-якого виробничого процесу залежить від сформованих в особистості майбутнього авіафахівця якостей і характеристик, які в свою чергу є основою для теоретичних моделей розвитку соціально-професійних якостей особистості. Якість особистості – це довготривала, стійка характеристика, що виявляється в поведінці індивіда в різних ситуаціях. Професійно значущі якості особистості майбутнього авіаційного фахівця — це такі, що виявляються в стійкому ставленні до професії, праці, людей, природи, речей; певна система мотивів, форм і способів професійно-рольової поведінки.

Модель розвитку особистості майбутнього авіаційного фахівця будується за загальним ієрархічним принципом: від якостей, що визначають моральний стан авіафахівця і не є характерними для його професійної діяльності, до якостей, які виявляються в конкретних виробничих ситуаціях і діях.

Науковці вважають, що в професійній структурі авіаційних фахівців необхідно виділяти загальнолюдські якості, морально-психологічні, соціально-професійну свідомість, особистісну психологію, уміння, практичні навички: індивідуально-психологічні особливості.

Практичні вміння й навички: загальнопрофесійні (інформаційні, мобілізаційні, орієнтаційні), загальна виробничі (конструктивні, організаторські, експериментальні), комунікативні (спілкування з різними людьми), самоосвітні (систематизація й узагальнення професійних знань, а також їх застосування під час вирішення професійних завдань і отримання нової інформації).

При побудові персоналістичних моделей особистості майбутнього авіафахівця важливо вибрати критерії відбору відповідних якостей. У багатьох зарубіжних дослідженнях цими критеріями є успішна професійна діяльність, (оцінкові судження керівників відповідних закладів освіти, інших фахівців і незалежних експертів, професійні досягнення і результати різноманітних тестів).

У працях представників неогуманістичної педагогіки (Р. Бернс [3], М. Грін, А. Комбс, Дж. Лембо та інших) особлива увага приділяється побудові моделі «ефективного» фахівця. Результативність роботи майбутнього фахівця визначається наявністю в нього позитивної «Я-концепції». У гуманістичних концепціях виділяють такі основні якості особистості фахівця, який працює з іншими людьми: впевненість у собі, у своїх здібностях, які допомагають у вирішенні життєвих проблем, переконаність в тому, що він зможе подолати будь які перешкоди, не втрачаючи духу; упевненість у тому, що він потрібен іншим людям, що вони його приймають, а його здібності, цінності та судження важливі для оточення.

Деякі дослідники вважають, що справжній фахівець – це людина з емоційною стійкістю, особистісною зрілістю та соціальною відповідальністю, такий, що вирізняється здатністю адекватно сприймати події, що відбуваються. Узагальнюючи особистісні якості, необхідні для ефективної роботи, зокрема, авіафахівця, Н. Бернс виділяє: прагнення до максимальної гнучкості; здатність до емпатії, що означає розуміння почуттів інших, готовність із співчуттям

відгукнутися на їхні потреби; вміння надати особистісного забарвлення професійній діяльності; установка на створення позитивних стимулів самосприйняття колег; володіння неформальним стилем спілкування з колегами; надання пріоритет усному контакту під час виконання професійних завдань; емоційна рівновага, впевненість у собі, життєрадісність.

Теоретична модель ідеального авіаційного фахівця може містити такі компоненти: емоційна стійкість, позитивна самооцінка, диференційоване та систематичне планування діяльності, співробітницький підхід з колегами, переважання непрямих управлінських впливів, запобігання незвичайних виробничих прийомів, застосування взаємовпливів між колегами, вибіркове використання позитивних підкріплень, стимулів, гнучкість (диференційований підхід до колег, до визначення виробничої мети, вибору засобів та методів її досягнення тощо), знання та облік очікувань партнерів за професійною роллю

У своєму дослідженні ми використовували педагогічний підхід – діагностування факту зростання або спаду та інтенсивність вияву якостей особистості, що розвиваються залежно від педагогічних впливів. Для визначення ефективних форм і методів педагогічного впливу достатньо діагностувати розвиток цілісної особистості на рівні її загальних показників.

Тому, педагогічні дослідження розвитку самостійності майбутнього авіафахівця передбачають виявлення та корекцію наявних зв'язків з експериментально впровадженими педагогічними впливами (стимулами).

Пізнання феномену самостійності здійснюється методом синтезу часткових складових. Основу для цього становлять: а) соціологічні дані та статистика; б) нормативні акти (документи, правила, інструкції, положення); в) наукові публікації документів про конкретні дослідження; г) інтерв'ю окремих осіб (експертів); аналіз діяльності окремих курсантів та результатів цієї діяльності; д) дані, отримані методом «включеного спостереження»; е) діагностичні процедури.

Внаслідок співвідношення соціальної норми з конкретними обставинами створюються різні індивідуальні шкали оцінок відповідно до умов розвитку.

Загальна соціальна оцінка з боку соціуму, окремої особистості стає важливою лише тоді, коли індивідуальні шкали оцінок категоризуються, окремі конкретні ситуації, в яких застосовується соціальна норма, зводяться до ряду загальних категорій. Внаслідок такої категоризації виникає колегіальна шкала соціальних оцінок. Ця шкала соціальних оцінок є необхідною умовою відповідності індивідуальних дій загальним соціально-професійним нормам.

Майбутньому авіаційному фахівцеві властива пізнавальна-творча діяльність. Тому формування пізнавальної та творчої діяльності майбутніх авіаційних фахівців є ефективним, висхідним чинником управління формуванням і розвитком самостійності в процесі його професійної підготовки. Методичне, організаційне та психологічне забезпечення цього процесу є не лише складною освітньою проблемою, а й важливим соціально-професійним завданням. Пізнавально-творча діяльність майбутнього авіафахівця наповнюється новим змістом і стає формою реалізації його самостійності в професії.

За умови єдності індивідуальних дій і загальних цілей буде досягнута ефективність спільної діяльності та оптимальний рівень розвитку соціуму. З цієї точки зору можна вважати, що взаєморозвивальний зв'язок відносин індивідуальності і соціуму досягається не тільки подоланням негативних і використанням позитивних індивідуальних надбань майбутнього авіафахівця, але завдяки тому, що в соціумі розвиваються такі індивідуальні властивості, які зумовлені соціальними очікуваннями, антиподами, ціннісними орієнтаціями і лише в гармонії з ними може бути забезпечений високий рівень професійної діяльності.

У процесі діагностики формування професійного становлення особистості майбутнього авіафахівця ми виходимо з того, що реалізація самої методики і процедури діагностування пов'язана не стільки з організаційною чи формальною функціями, скільки із змістовною функцією його діяльності, яка полягає в тому, що методика дозволяє не тільки збирати інформацію про форми і показники вияву самостійності та її складові, давати оцінку характеристик

цього явища, а й створювати цілісну картину бачення проблеми в соціально-професійній площині розвитку, й одночасно пропонувати можливі способи їх вирішення, шляхи ефективного досягнення інтенсивного формування професійності самостійності.

Аналіз досвіду формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця у процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти

Формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців здійснюється в процесі освітньої діяльності, спілкування та взаємодії з навчально-виховним середовищем через активну участь студентів у соціально-професійному спілкуванні, за допомогою розвитку організаторських здібностей та формування професійної працездатності. У сучасній системі підготовки майбутніх авіафахівців основний акцент робиться на засвоєнні здобувачами вищої освіти знань зі спеціальних навчальних предметів. Як свідчить сучасний стан розвитку досліджень у сфері авіаційної підготовки, такий підхід недостатньо ефективний для професійної діяльності авіафахівця та для ефективного формування його професійної самостійності.

Вивчаючи особливості формування професійного становлення майбутнього авіафахівця в умовах його професійної підготовки, ми використовуємо відому в науковій літературі загальну схему та критерій підтвердження чи спростування гіпотези в будь-якому соціально-професійному експерименті: Експериментальна група **$X_2 - X_1 = A$**

Контрольна група **$X_2 - X_1 = B$**

Де X_1 – стан системи об'єкта, що досліджується до дії педагогічного стимулу в експериментальній групі;

X_2 — стан цієї ж системи після дії стимулу і відповідних змін, зумовлених дією останнього;

X_1 та X_2 — означають вихідний та кінцевий стани аналогічної системи в контрольній групі

Формальним критерієм підтвердження або спростування гіпотези в такому випадку є наявність, чи є відсутність різниці між станом експериментальної та контрольної груп.

Дослідження процесу формування самостійності майбутніх авіафахівців базується на результатах аналізу залежності розвитку особистості від впливу, який здійснюється організаторами їх професійної підготовки, його змісту, методів і форм, врахування впливу факторів соціально-професійного середовища.

Для діагностики самостійності у структурі цілісної особистості майбутніх авіафахівців ми використали наступні методи: застосування частотного розподілу оцінок та ранжування індикаторів професійної самостійності особистості за ступенем їх вияву; експресія; визначення кореляційної плеяди взаємозв'язків якостей особистості, що вивчаються, як вихідні елементарні, так і узагальнені; розрахувати узагальненого показника як кількісного індексу рівня формування самостійності.

На основі значення індексу самостійності особистості майбутніх авіафахівців ми проводили порівняльний соціолого-педагогічний аналіз рівня розвитку самостійності особистості здобувачів вищої освіти за спрямованістю їхньої діяльності у визначених освітніх факторах.

Частотний розподіл оцінок визначається за порядковою шкалою вимірювання особистісних якостей. Це визначає зміст методів застосування математичної статистики. Отримані результати розподілу оцінок на основі шкали вимірювання професійної самостійності за допомогою таблиць і графіків. Для їх узагальнення використовується обчислення середнього арифметичного (математичного очікування).

На підставі числових значень середнього арифметичного самостійності ми здійснювали ранжування - присвоєння порядкового номера (рангу) у міру зростання або зменшення величин числових значень середнього арифметичного. Для визначення тісноти статистичного зв'язку між ранговими стовпцями використовується розрахунок коефіцієнта рангової кореляції Спірмена:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d^2}{n(n^2 - 1)}$$

У нашому дослідженні рівень формування (сформованості) самостійності майбутнього авіафахівця визначається за збільшенням або зменшенням статистичного середнього числа його основних ознак. Середні значення, встановлені емпіричним шляхом, свідчать про тенденцію зміни у рівнях формування самостійності майбутнього авіафахівця в умовах конкретного середовища його життєдіяльності (відповідного факультету чи локального освітнього закладу).

Ми використовуємо методику діагностики рівня формування самостійності особистості майбутнього авіафахівця, на основі комбінації індикаторів в індекс, який об'єднує самооцінки власного досвіду та оцінки експертного опитування. Такий підхід дозволяє використовувати методи математичної статистики та різні соціально-психологічні та педагогічні шкали вимірювання. Без цього індекс може просто бути вихідним інтуїтивним (надуманим) образом дослідника.

В основу формування вибірових сукупностей ми використовували метод вибіркового спостереження. Який містить поєднання об'єктивних закономірностей, на основі яких утворюються прийоми пізнання і практичної дії майбутнього авіафахівця. У більшості випадків у методиках вибіркової сукупності здійснюється випадковий відбір одиниць об'єкта, який вивчається на основі закону великих чисел та опитування груп людей.

Застосування теорії ймовірності, математичної статистики дозволяє відтворити статистичний аспект детермінації – залежність конкретної ознаки одиничних явищ масової (великої) сукупності необхідними і випадковими причинами.

При вивченні проблеми формування самостійності майбутнього авіафахівця за значний проміжок часу в закладах вищої освіти, ми використовували методики як лонгитюдних так і окремих дослідницьких діагностичних зрізів. Це, у свою чергу, дає змогу спостерігати характер змін у

рівні розвитку самостійності особистості майбутнього авіафахівця. Спостерігати зміни у всебічному розвитку особистості найкраще за допомогою спеціального індексу.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях все ширше використовуються математичні методи. Для побудови моделей використовуються теорія ймовірностей і математична статистика, теорія диференціальних рівнянь і теорія інтегро-диференціальних рівнянь, теорії систем і теорії множин, а також геометричний апарат. Такі різноманітні підходи зумовлені багатогранністю взаємодії людини з навколишнім природним і соціальним середовищем.

Самостійність у розвитку майбутнього авіаційного фахівця є з одного боку, характеристикою рівня соціально-професійного розвитку його особистості, а з іншого – особистісною інтеграційною якістю. Щоб підтвердити правильність наших теоретичних положень, ми проаналізували фактичний матеріал першого діагностичного зрізу, а також педагогічний досвід формування самостійності майбутніх авіафахівців, прийоми та способи його опрацювання. Нами реалізовано оригінальні методичні установки та методичні прийоми для обґрунтування об'єктивної достовірності отриманих даних щодо визначення ефективності формування самостійності майбутніх авіафахівців.

Застосована нами методика діагностики процесу самостійності майбутніх авіаційних фахівців спрямована на виявлення багатоаспектних причинно-наслідкових зв'язків і залежностей, що досягається шляхом систематичного накопичення подій, які відтворюють різні аспекти та етапи явища в професійно-педагогічному процесі. Такий підхід до побудови методики діагностування свідчить про необхідність пошуку поєднання різноманітних способів і засобів збору фактичного матеріалу з методами, що мають організаційно-педагогічний вплив.

З 2021 року нами проведено два діагностичні зрізи з розвитку особистості майбутніх авіаційних фахівців, у тому числі їх самостійності. В експерименті взяли участь 237 здобувачі вищої освіти Льотної академії Національного

авіаційного університету. Для порівняння результатів експериментальних діагностичних зрізів також частково використовувалися дані інших досліджень та показники розвитку самостійності курсантів. Для зручності пояснення особливостей формування самостійності майбутніх авіафахівців подаємо результати двох діагностичних зрізів, здійснених у процесі застосування педагогічних впливів у експериментальних групах.

В експериментальній групі запроваджено умови, які ефективно вплинули на формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців. До цих умов ми відносимо: а) активізацію рефлексивності; б) самоконтроль та самовдосконалення; в) підтримку позитивної мотивації особистості у професійному саморозвитку.

До контрольної групи були відібрані ті здобувачі вищої освіти, які з різних причин активно не залучені до реалізації цих умов.

В експериментальній групі були застосовані спеціальні стимули (види діяльності) до яких активно залучалися майбутні авіаційні фахівці, тоді як у респонденти контрольної групи менш активно брали участь у таких стимулах.

Майбутні авіафахівці піддаються найсильнішому організаційно-педагогічному впливу, тобто дії педагогічного стимулу – спеціально розробленим умовам педагогічного експерименту.

За допомогою методів математичної статистики зафіксовано досвід формування самостійності особистості майбутніх авіафахівців в умовах експериментальної та контрольної груп.

Числове значення індексу самостійності особистості майбутніх авіаційних фахівців визначалося на основі двох множин оцінок: 1) самооцінок; 2) оцінок експертів.

На визначені питання розробленої анкети «Самооцінка майбутнього авіафахівця», заповненої самими респондентами, також виставлялися оцінки експертами за розробленими запитаннями. Експертами нашого дослідження є куратори академічних груп, заступники деканів, декани факультетів, викладачі з досвідом роботи у відповідних групах, здобувачі вищої освіти – одnogrupники.

Усі ці множини оцінок об'єднані в індекс. Така методика передбачає проведення порівняльного аналізу власних відповідей, тобто самооцінки з оцінками експертів.

Стійкість методики перевіряли наступним чином: через три місяці з тими ж експертами було проведено аналогічну процедуру і отримані практично ті ж результати, повтор досягав 71%. На основі аналізу результатів двох опитувань зроблено висновок, що коефіцієнти надійності питань (індикаторів), включених до стереоанкети, достатньо високий.

На основі порівняння та узагальнення отриманих даних розроблено комплексну стереоанкету та бланк експертного оцінювання, які містять параметри самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

Аналіз результатів масового повторного опитування майбутніх авіаційних фахівців виявив невеликі варіації в даних, отриманих респондентами кожної групи. Все це свідчить про об'єктивність експериментальних даних.

Для об'єктивної оцінки індикаторів, що свідчать про якість формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців використано думки різних експертів. Інформація збиралася шляхом опитування експертів. Кожному з них було запропоновано заповнити анкету з переліком індикаторів, що впливають на складові самостійності (ініціативність та саморозвиток) та їх розмірність. Тому індикатори ранжувалися за ступенем зміни їх впливу.

Індикатору, який, на думку відповідних експертів, має найбільший вплив на самостійність, присвоюється ранг 1; індикаторам з меншими значеннями – 2, 3 і т.д. Це дає змогу на основі результатів анкетного опитування скласти рангів, визначити кореляційні зв'язки між ними.

Після заповнення підсумкової матриці рангів проводиться перевірка. Для цього визначається контрольна сума по всіх стовпчиках та перевіряється

виконання рівності
$$\sum_{j=1}^n x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2}.$$

Суми всіх стовпчиків мають бути рівними та відповідати контрольній сумі. Потім обчислюємо суму кожного рядка $\sum_{i=1}^n x_{ij}$ та суму рядків.

Це має відповідати сумі стовпчиків $\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij}$

$$\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij}$$

Переконавшись, що матриця рангів складена правильно, переходимо до процедури присвоєння кожному індикатору відповідної питомої ваги (B_i).

Індикатор, який, на думку експертів, у середньому найбільше впливає на самостійність, має найменшу суму рангів.

Індикатор з найменшим впливом має найбільшу суму рангів. Використання статистичного аналізу в соціально-педагогічному експерименті передбачає оцінку ступеня узгодженості всіх опитаних експертів. Для цього використовується коефіцієнт конкордації(узгодженості), запропонований М. Кенделем і Б. Смітом. Він розраховується за формулою:

$$\tau = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)}, \text{ де } S = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^n x_{ij} - \frac{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij}}{n} \right)^2$$

Значення τ коливається від 0 до 1. У нашому випадку коефіцієнт конкордації ($\tau = 0,92$), що означає, що думки більшості експертів практично збігаються.

Для оцінки значущості коефіцієнтів конкордації ми використовуємо критерій χ^2 (критерій Пірсона), який підлягає χ^2 розподілу із числом ступенів свободи $((n - 1)6$.

Для визначення χ^2 використовуємо формулу:

$$\chi^2 = \frac{S}{\frac{1}{12}mn(n+1)}$$

Вибір шкали вимірювання

Для «вимірювання» кількісних аспектів самостійності майбутніх авіаційних фахівців, оцінки отримуємо за певними шкалами вимірювання.

Числове представлення градації якісних ознак дає нам можливість, з одного боку, достовірно охарактеризувати специфіку формування кожного окремого, а з іншого – зафіксувати їх зміни в часі та у зв'язку з ними й причини, що здійснюють відповідний вплив.

Кількісний підхід до вивчення самостійності майбутнього авіаційного фахівця полягає у розміщенні якісних показників (індикаторів) механізмів самостійності в безперервний ряд – континуум.

Для вимірювання рівня самостійності майбутнього авіаційного фахівця ми встановлювали, які види діяльності найефективніше здійснюють формування складників самостійності (ініціативність та саморозвиток). Ці види діяльності (індикатори) ми вносимо до шкали вимірювання як безперервний ряд відповідно до «рангової ваги» кожного індикатора.

В основу дисертаційного дослідження ми беремо синтез методів стартового, періодичного та відстроченого моніторингу змін у процесі формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця. Рівень самостійності майбутнього авіаційного фахівця можна визначити найоптимальніше шляхом аналізу міри взаємозв'язку результатів вивчення змісту професійно-педагогічних функцій майбутнього авіаційного фахівця, які заломлюються (перетворюються) у його свідомості та професійній підготовці. Ми використовуємо формалізацію цієї залежності як індекс самостійності особистості майбутнього авіаційного фахівця.

Відповідно до нашого підходу, індекс самостійності визначається як комбінація індексів ініціативності та саморозвитку майбутніх авіафахівців

Отже, ми розглянемо обчислення індексів ініціативності та саморозвитку майбутнього авіаційного фахівця.

Визначення індексу саморозвитку особистості майбутнього авіаційного фахівця

Для визначення індексу саморозвитку особистості майбутніх авіаційних фахівців отримуємо два ряди оцінкових тверджень щодо досягнутих респондентом результатів.

Перший ряд – це самооцінка результатів, досягнутих майбутнім авіафахівцем протягом минулого навчального року в обов'язкових видах діяльності трьох сфер його життєдіяльності: праці(навчанні), спілкуванні (у громадському, культурному житті, політиці, суспільстві) та пізнанні – (0с). Ці три сфери соціологи виділяють як основні в життєдіяльності людини.

У другому ряду – експертні оцінки за тими ж індикаторами, що використовуються при дослідженні самооцінок майбутніх авіафахівців (0е). Отже, для отримання узагальненого кількісного індекса саморозвитку майбутнього авіафахівця використовуються дві множини вихідних рядки оцінок:

самооцінки (0с) - $x_1, x_2, x_3..., x_n$,

оцінка експертів (0е) - $y_1, y_2, y_3..., y_n$.

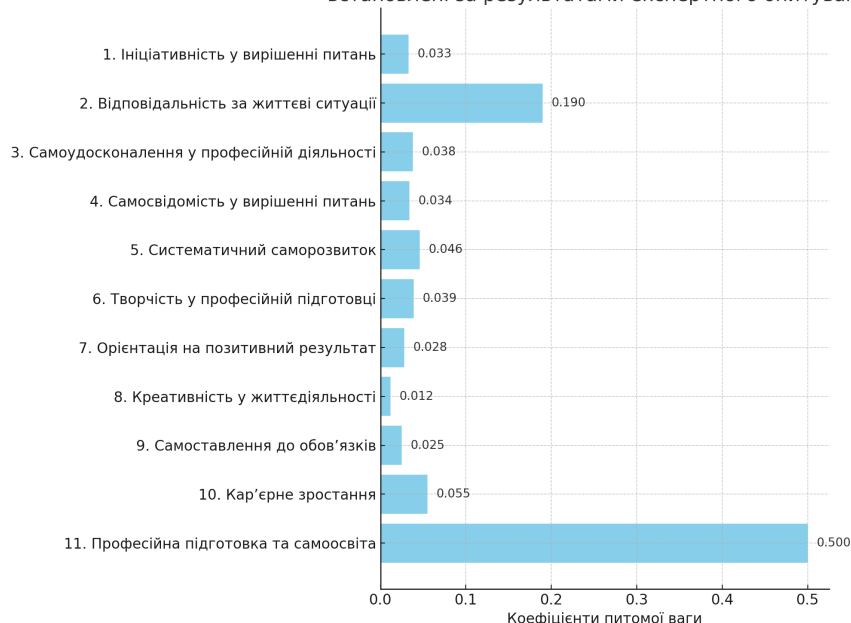
Тут n - постійна кількість індикаторів, що використовуються в стереоанкетах для отримання самооцінок та оцінок експертів. Використання єдиних індикаторів в анкетах для респондентів та їх експертів необхідне для отримання пари «самооцінка – оцінка експерта».

Методом опитування експертів – керівників навчальних закладів, факультетів, кафедр, які моделюють вимоги щодо соціальної та професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців, встановлено коефіцієнти питомої ваги кожного індикатора.

Таблиця 1.1.3

Коефіцієнти питомої ваги індикаторів самостійності, встановлені за результатами експертного опитування керівників навчальних закладів, факультетів і кафедр авіаційного профілю

Таблиця. Коефіцієнти питомої ваги індикаторів самостійності, встановлені за результатами експертного опитування

Аналізуючи результати подані у таблиці 1.1.3, продемонстровано вагомість кожного індикатора у формуванні самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

1. Ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності – 0,033;
2. Вияв відповідальності за ті чи ті життєві ситуації – 0,19;
3. Систематичне самоудосконалення у професійній діяльності – 0,038;
4. Вияв самосвідомості у реалізації будь яких питань – 0,034;
5. Здійснення систематичного саморозвитку – 0.046;
6. Виявлення творчості у процесі професійної підготовки – 0,039;
7. Орієнтування на досягнення позитивного результату у справах – 0,028;
8. Реалізація у життєдіяльності креативності – 0,012;
9. Формування особистісного самоствалення до покладених обов'язків – 0,025;
10. Кар'єрне зростання – 0,055;
11. Робота із професійної підготовки та самоосвіти – 0,5.

Як бачимо, найбільший вплив має робота з професійної підготовки та самоосвіти, тоді як найменший — реалізація креативності в життєдіяльності. Інші чинники мають помірний вплив.

Коефіцієнт із професійної підготовки та самоосвіти оцінюється так високо, оскільки для майбутніх авіаційних фахівців це є основна (навчальна) сфера їх життєдіяльності в період професійної підготовки. А коефіцієнти інших індикаторів (видів діяльності) відносяться до решти (двох) сфер життєдіяльності студента (спілкування та пізнання).

Загальна сума коефіцієнтів індикаторів усіх трьох блоків – праця (навчання), спілкування та пізнання – дорівнює одиниці.

Досягнуті майбутніми авіафахівцями результати, оцінюються за п'ятибальною шкалою вимірювання: 5 – відмінні результати, 4 – добрі результати, 3 – задовільні результати, 2 – незначні результати, 1 – не показав результатів.

Відповідно до цієї шкали вимірювання та завдяки нормованості коефіцієнтів питомої ваги індикаторів величина значеннь індексу самостійності майбутнього авіаційного фахівця коливається від 1 до 5.

Розрахунок індексу ефективності саморозвитку майбутнього авіаційного фахівця базується на основі ряду самооцінок і оцінок експертів за формулою:

$$I_a = 0,5 + \frac{9 \cdot O^e}{10 + x^2}.$$

У цій формулі використовується середнє значення оцінки експертів

$O^e = \sum_{i=1}^n y_i B_i$ та величина сумарної розузгодженості між самооцінками майбутнього авіафахівця й оцінками його експертів у вигляді:

$$x^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(x_1 - y_1)^2}{x_1 + y_1} \cdot B_i,$$

де B_i – коефіцієнт питомої ваги i -го індикатора;

n – кількість індикаторів.

Отримані значення індексу саморозвитку особистості майбутніх авіаційних фахівців дозволяють ранжувати їх у мікросередовищі

життєдіяльності, описувати зміни рейтингових місць, які займають студенти у повторюваних діагностичних вимірюваннях формування саморозвитку особистості та дозволяють вести цілеспрямований пошук об'єктивних факторів формування професійної самостійності конкретних курсантів.

Індекс саморозвитку особистості майбутніх авіаційних фахівців (I_c) визначається за такою методикою: для отримання першого ряду самооцінок (O_c) використовуються оцінки майбутніх у відповіді на запитання «Оцініть результат, яких Ви можете досягти в наступному семестрі навчального року» і в другому рядку (O_k) – «Якого мінімального результату необхідно досягти в кожному виді діяльності, щоб не викликати нарікань у керівників і педагогів»?

Експертні оцінки (O_e) фіксуються у бланку анкети «Атестаційний лист-майбутнього авіафахівця» шляхом відповіді на запитання «Яких мінімальних результатів може досягти майбутній авіафахівець (вказується ПІБ) у наступному семестрі.

Цей ряд оцінок експертів зіставляється із першими та другими рядами самооцінок.

Для обчислення індексу саморозвитку особистості використовуються два ряди самооцінок майбутнього авіафахівця та відповідний ряд оцінок експертів.

1. Самооцінка майбутнім авіафахівцем своїх зусиль (O_c) $x_1, x_2, x_3..., x_n$.
2. Оцінки майбутнім авіафахівцем зусиль, яких докладають товариші по навчанню (O_k) $k_1, k_2, k_3..., k_n$.
3. Експертне оцінювання зусиль, яких докладає майбутній авіафахівець (O_e) $y_1, y_2, y_3..., y_n$.

Експериментальне значення індексу формування самостійності особистості майбутнього авіафахівця визначається за алгоритмом з такою логікою: зв'язки між певною кількістю самооцінок та експертними оцінками конкретної «вертикалі» майбутнього авіафахівця у першому стовпці (O_o та O_e) і аналогічно у другому стовпці (O_k та O_e) розраховуються за формулою для визначення показника ефективності:

$$U_1 = 0,5 + \frac{9 \cdot O^e}{10 + 3x^2}$$

$$O^e = \sum_{i=1}^n y_i B_i \quad x_2^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(k_1 - y_1)^2}{k_1 + y_1} \cdot B_i$$

Зв'язок між O_k і O_e теж обчислюється за вищеназваною формулою:

$$U_2 = 0,5 + \frac{9 \cdot O^e}{10 + 3x^2}, \text{ де}$$

$$O^e = \sum_{i=1}^n c_i B_i \quad x_2^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(k_1 - y_1)^2}{k_1 + y_1} \cdot B_i$$

В обох формулах n – кількість ознак (індикаторів), B_i – питома вага i -го індикатора. Сума всіх коефіцієнтів питокої ваги індикаторів дорівнює одиниці:

$$\sum_{i=1}^n B_i = 1$$

Між одержаними значеннями U_1 та U_2 встановлюється залежність "по горизонталі" з допомогою формули:

$$I_b = 0,5 + \frac{9 \cdot \sqrt{U_1 + U_2}}{10 + 3x^2},$$

$$\tilde{\sigma}^2 = \frac{(u_2 - u_2)^2}{u_1 - u_2}$$

де

числові значення індексу самовизначення особистості майбутнього авіафахівця (I_c) коливаються в інтервалі від 1 до 5.

Визначення індексу самостійності особистості майбутнього авіаційного фахівця

Індекс самостійності особистості майбутнього авіаційного фахівця будується на основі співвідношення значень двох індексів – *ініціативності* (I_i) та *саморозвитку* (I_c). Для їхнього об'єднання використаємо прийом розрахунку

середнього квадратичного значення величин даних двох вихідних індексів $IS = I_i I_c$.

Здійснений теоретичний аналіз змісту та природи досліджуваного явища, а також практична діагностика формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців дозволили визначити основні педагогічні умови та обґрунтувати систему ефективного педагогічного управління цим процесом при професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертаційної роботи теретично обґрунтовано, що найкращим показником ефективного виконання професійних обов'язків передусім є високий рівень розвитку самостійності майбутнього авіаційного фахівця.

Проведений комплексний аналіз філософських, психологічних і педагогічних підходів до вивчення самостійності. Визначено що філософське розуміння сутності самостійності дозволяє зробити висновки, що самостійність – це індивідуальна особистісна якість, самостійні дії видаються завжди усвідомленими, вона формується, а також розвивається протягом усього життя людини у вигляді поступового накопичення досвіду самостійних дій.

Психологічний аспект самостійності розкрито як цілісне особистісне утворення, що включає інтелектуальні, емоційні, мотиваційні та вольові компоненти. Самостійність у більшості психологічних концепцій постає як центральна характеристика, що визначає якість професійного становлення.

Проведено теоретичний аналіз сутності та змісту категорії «самостійність», що дозволило зробити висновок, що самостійність як якість особистості розуміється в педагогіці неоднозначно, немає єдиного визначення категорії, але можна виділити перелік якостей, які стосуються професійної

діяльності, що характеризується високим рівнем самостійності. Це такі якості, як: ініціативність, вміння ставити цілі, бачити проблеми та завдання, знаходити способи їх вирішення; вміння знаходити рішення у змінних чи нових умовах; вміння аналізувати, мислити нешаблонно, здійснювати вибір способу вирішення проблеми; вміння критично аналізувати та оцінювати результати професійної діяльності.

На основі комплексного аналізу філософських, психологічних і педагогічних підходів до вивчення самостійності ми конкретизували власне визначення, отже, *самостійність* — це цілісна інтегральна характеристика особистості, яка виявляється через взаємодію емоційно-вольових, когнітивних, мотиваційних і рефлексивних компонентів особистості, формується як результат системного навчально-виховного впливу через створення умов для особистісного зростання, самонавчання, практичного досвіду, є критично важливою для фахівця, оскільки забезпечує здатність діяти ефективно в динамічних, нестандартних ситуаціях професійного середовища.

Запропоновано на основі власних результатів дослідження, експертних оцінок, що критеріальними характеристиками рівня формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки є: *самодетермінація, самоздійснення, саморозвиток*.

Досліджено, що критерій формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки «самодетермінація» має такі показники виявлення: внутрішню мотивацію до пізнання і професійного зростання; усвідомлення цілей та активне прагнення до їх досягнення; відповідальність за власний розвиток у навчальному і професійному середовищі; позитивне ставлення до себе як до суб'єкта навчальної та авіаційної діяльності.

Критерій «самоздійснення» у формуванні самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки проявляється через: реалізацію власних здібностей у професійних завданнях; творчу ініціативу, самостійність у плануванні кар'єрного шляху; внутрішню потребу у

самореалізації та досягненні значущих результатів; ціннісну рефлексію та зв'язок між особистим і професійним.

Обґрунтовано, що критерій «саморозвиток» у формуванні самостійності самостійності майбутнього авіаційного фахівця в процесі професійної підготовки проявляється через: усвідомлену мотивацію до самоосвіти, формування індивідуальних стратегій навчання, участь у програмах розвитку soft skills, зокрема розвиток комунікативних умінь, емоційного інтелекту, самоменеджменту та адаптивності; рефлексивне ставлення до власного професійного становлення, творчу активність і самоактуалізацію в авіаційних симуляціях, проєктах і тренінгах; прагнення до розкриття особистого потенціалу, що виражається у самостійній участі в конкурсах, наукових заходах, виробничих практиках.

Як результат, конкретизовано, що *самостійність майбутнього авіаційного фахівця* — це інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність до усвідомленого вибору, прийняття рішень і відповідальності в професійній діяльності. Вона базується на процесах самодетермінації, коли майбутній фахівець здатний визначати свої професійні цілі та шляхи їх досягнення; самоздійснення, що передбачає реалізацію власного потенціалу й навичок у практичній діяльності; а також саморозвитку, який є неперервним процесом удосконалення знань, компетентностей і особистісних якостей для відповідності динамічним викликам авіаційної галузі. Вважаємо, що самостійність є основою для формування професійно компетентного, відповідального та конкурентоспроможного фахівця, здатного до адаптації та інновацій в умовах сучасного авіаційного середовища

Розкрито, що більшість зарубіжних дослідників указують, що освітнє середовище, організоване на засадах активної взаємодії викладача і здобувачів вищої освіти, є критичним чинником формування навчальної самостійності, а відтак — освітньої автономії. Звернено увагу на те, що підходи зарубіжних дослідників акцентують на розвитку автономії через саморегуляцію, мотивацію, тьюторську підтримку та партнерські форми навчання. Визначено, що такий

досвід демонструє необхідність перенесення акценту з викладацької активності на активність і відповідальність самого здобувача вищої освіти.

Для визначення рівнів формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця в закладі вищої освіти, запропоновано модифікований варіант методики визначення якісних характеристик особистості, яка на основі вивчення рівня виявлення кожної з трьох запропонованих критеріальних характеристик, дозволяє подати результати в порівняльному аналізі як кількісний індекс. Виокремлені кількісні критерії є експериментально встановленими інтервалами значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку. Варіанти їх перетину утворюють конкретну кількість рівнів формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців.

У дослідженні ми експериментально встановили інтервали значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку. Відмінність індексу від показника полягає в тому, що індекс уможливорює порівняння показників, які безпосередньо не співвимірні. Індекс, як форма узагальнення показників є оцінним нормованим числом. Варіанти їх перетину утворюють конкретну кількість рівнів формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця. Експериментальні значення кожного індексу змінюються від 1 до 5.

Індекс самостійності особистості майбутнього авіаційного фахівця будується на основі співвідношення значень двох індексів – *ініціативності (Ii)* та *саморозвитку (Ic)*.

Виокремлюємо три інтервали числових значень індексу – «*ВИСОКИЙ*», «*середній*», «*НИЗЬКИЙ*», межами яких характеризується певний рівень розвитку самостійності майбутнього авіаційного фахівця., що має кількісне та якісне пояснення.

Перший («високий») – творчий рівень розвитку самостійності майбутнього авіаційного фахівця характеризує його, якщо в межі значень цього інтервалу потрапляє хоча б одне із значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку (5,0– 4,01).

Другий («середній») – продуктивний рівень розвитку самостійності характеризує майбутнього авіаційного фахівця, якщо в межі значень «середнього інтервалу» потрапляє хоча б одне із значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку (4,0–3,01).

Третій («низький») – відтворювальний рівень формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця характеризує його за умови, якщо значення названих критеріїв не потрапляють у жоден із двох інтервалів, зумовлених вище (3,0–1,4).

Результати діагностики рівня виявлення кожного з трьох критеріїв формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця за допомогою порівняльного аналізу подаємо у вигляді кількісного індексу.

Список використаних джерел до розділу 1.

1. Абульханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. М. : Наука, 1989. С. 20.
2. Авер'янова Г. М., Дембицька Н. М., Москаленко В. В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. К. : ППП, 2005. 307 с.
3. Акімова О. М. Позааудиторна самостійна робота майбутніх учителів початкової школи як компонент підготовки до роботи в інклюзивному середовищі. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (23), ч. 1. С. 110–112.
4. Афанасьев В. Г. О системном подходе в социальном познании. Вопросы философии. 1973.
5. Балясников В. В., Кальченко А. Г. Обеспечение безопасности полетов в гражданской авиации. Теоретические аспекты безопасности полетов : учебное пособие. Л. : ОЛАГА, 1988. 78 с.
6. Баранова Ю. В. Формування у майбутніх вчителів іноземних мов готовності до науково-дослідної роботи. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2019.

7. Бардин Ю. П. О разработке категории «социальная зрелость» личности: (Социологические исследования). *Вестник Харьковского университета*. 1984. № 261. С. 44–48.
8. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1979. 421 с.
9. Беляева Л. П., Коростенев Г. М. О соотношении понятий «формирование личности», «воспитание» и «социализация». *Сборник научных трудов / Свердловский пединститут*. 1979. С. 13–21.
10. Березний В. М. Особливості самостійної роботи студентів у сучасному освітньому процесі. *Організація самостійної роботи студентів у контексті підвищення якості освіти : тези наук.-метод. конф. кафедр університету (м. Харків, 21–22 берез. 2018 р.)*. Харків, 2018.
11. Бернс Н. Развитие Я-концепции и воспитание. М. : Прогресс, 1986. 422 с.
12. Бех І. Д. Виховання особистості. К. : Либідь, 2008.
13. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К. : Либідь, 2006. 271 с.
14. Большакова А. М. Особистісна реалізованість людини в онтогенезі : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2011. 36 с.
15. Боченко О. В. Г. С. Сковорода про самовиховання особистості. *Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наук. пр. Харків : Основа, 1998. Вип. 3. С. 32–34.*
16. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ–Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
17. Васюкович О. М. Формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ : Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, 2018. 20 с.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

- 19.Вітвицька С. С. Самостійна робота здобувачів вищої освіти – найвища форма професійного становлення й особистісного розвитку. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2023. № 112. С. 113–126. DOI: 10.35433/pedagogy.1(112).2023.113-126.
- 20.Вітвицька С. С. Теоретичні і методичні засади педагогічної підготовки магістрів в умовах ступеневої освіти : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 416 с.
- 21.Ганжа О. В. Виховання соціальної відповідальності особистості. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 88. С. 61–66.
- 22.Герасименко Л. С. Шляхи підвищення ефективності підготовки майбутніх пілотів та диспетчерів до професійного спілкування на міжнародних повітряних трасах. Модернізація професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі : монографія / кол. авторів ; за ред. Т. С. Плачинди. Кропивницький : Поліум, 2020. С. 343–366.
- 23.Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
- 24.Данилов С. О. Науковий зміст категорії «соціально-професійна зрілість особистості». *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / ред. кол. В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. Вип. 192. С. 175–180.
- 25.Дубасенюк О. А. Основи теорії і практики професійної виховної діяльності педагога. Житомир, 1994. 187 с.
- 26.Данилко О. Г. Формування інтелектуальних умінь майбутніх авіадиспетчерів комп'ютерними ігровими засобами навчання. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2016. № 135. С. 162–166.

27. Демченко І. В. Формування мотивації іноземців-майбутніх фахівців авіаційної галузі до професійної комунікації : дис. ... канд. пед. наук. Кропивницький, 2020. 399 с.
28. Довгий О. В. Педагогічні умови формування правової культури курсантів льотних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2017. 203 с.
29. Дроздов Д. В. Поняття професійних якостей майбутніх тренерів як предмет наукових досліджень. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. № 17(180), ч. II. С. 302–307.
30. Дранко А. Формування професійної взаємодії майбутніх пілотів цивільної авіації у процесі наземної практичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кропивницький : Льотна академія Національного авіаційного університету, 2018. 224 с.
31. Дубравська Д. М. Динаміка особистісних утворень майбутнього педагога на етапі первинної професіоналізації : дис. ... канд. психол. наук. 2004.
32. Дубравська Д. М. Основи психології : навч. посібник. Львів : Світ, 2001. 280 с.
33. Ендеберя І. В. Особливості розвитку самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів : дис. ... канд. психол. наук. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 251 с.
34. Жук Л. В. Наукові дослідження у вищих навчальних закладах: сутність, значення та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Проблеми економіки та управління. 2017. Вип. 4 (873(5)). С. 146–153. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2017.01.146>.
35. Зайченко І. В. Самостійна навчальна діяльність та її види : навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. Чернігів : Деснянська правда, 2003. С. 227–230.
36. Зимовин А. І., Заїка Є. В. Рефлексивні технології в навчанні і саморозвитку студентів. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. С. 290–302.

- 37.Зязюн І. А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії. Діалог культур: Україна у світовому контексті. *Філософія освіти : зб. наук. праць* / ред. кол. : І. А. Зязюн (голов. ред.), С. О. Черепанова : упоряд. і відп. ред., Н. Г. Ничкало, В. Г. Скотний та ін. Львів : Світ, 1999. Вип. 4. С. 5–12.
- 38.Зязюн І. А. Процеси модернізації сучасної педагогічної освіти в Україні. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. 2006. № 8. С. 105–115.
- 39.Зязюн І. А. Свобода діяльності суб'єктів учіння у цілепокладанні громадянської активності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2010. № 1. С. 47–53.
- 40.Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія за ред. І. А. Зязюна. Київ : Віпол, 2000. С. 11–57.
- 41.Коваленко О. П. Організаційно-педагогічна модель формування професійної компетентності майбутніх авіафахівців у процесі вивчення природничих дисциплін. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2017. Вип. 159. С. 134-139.
- 42.Коваленко О. П. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців авіаційної галузі у процесі вивчення природничих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кропивницький : Нац. акад. держ. прикордонної служби України, 2018. 328 с.
- 43.Ковалькова Т. О. Формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі : метод. реком. для викл. вищ. навч. закл. Київ : НАУ, 2014. 32 с.
- 44.Ковальова О. С. Формування інноваційної компетентності майбутніх авіаційних фахівців у процесі вивчення безпілотних повітряних суден : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кропивницький: Льотна академія Національного авіаційного університету, 2020. 23 с.

- 45.Кокаре́ва Е. О. Евристичне навчання як засіб творчого саморозвитку майбутніх педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання». Тернопіль, 2012. 19 с.
- 46.Кокун О. М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 1–5.
- 47.Кірюхіна М. В., Поясок Т. Б. Гуманітарна підготовка майбутніх технічних фахівців авіаційної галузі: інноваційний підхід : монографія. Кременчук : Видавництво «НОВАБУК», 2022. 168 с.
- 48.Корінна О. Педагогічні умови організації комп'ютерного тестування майбутніх пілотів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5. С. 120–129.
- 49.Корольчук М. С., Дроздова Ю. В., Корольчук В. М., Осьодло В. І., Сипливий А. М. Психологія професійного самовизначення особистості : монографія: за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 280 с.
- 50.Корольок О. М. Організація самостійної роботи студентів технічного коледжу : метод. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. С. 17–20.
- 51.Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1977. 304 с.
- 52.Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : ТОВ "КММ", 2006. 240 с.
- 53.Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. Тексты. Москва, 1982.
- 54.Михайлов В. М. та ін. Методологія та організація наукових досліджень. ХДУХТ, 2014. 220 с.
- 55.Михалик Л. Самостійність особистості як умова ефективності її саморозвитку та самореалізації. *Versus*. 2015. № 2. С. 77–81.

56. Москаленко О. І. Компоненти готовності авіаційних фахівців до виконання професійної діяльності. *Вісник ЖДУ ім. І. Франка*. 2015. № 1. С. 116.
57. Михайличенко В., Грень Л. Структурний аналіз самосвідомості студентів та її роль у процесі професійно-особистісного саморозвитку. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2024. № 4. DOI: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2024.4.02>.
58. Павлюк М. М. Самостійність майбутніх фахівців: витоки становлення та перспективи цілеспрямованого розвитку. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 9(6). С. 37–44.
59. Павлюк М. М. Досвід вивчення понять свобода та самостійність у зарубіжних дослідженнях. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Т. XI, Вип. 16. 259 с.
60. Павлюк М. М. Компоненти самостійності майбутніх фахівців. *Актуальні проблеми психології*. Київ : Талком, 2016. С. 376–384.
61. Павлюк М. М. Модель розвитку самостійності майбутніх фахівців в межах ресурсно-компетентнісного підходу. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2018. Т. XI, Вип. 10. С. 163–181.
62. Павлюк М. М. Психологічні механізми розвитку самостійності майбутніх фахівців. *Pedagogy and Psychology. Science and Education: a New Dimension*. 2017. V (53), Issue 114. С. 73–77.
63. Павлюк М. М. Психолого-педагогічні аспекти розвитку самостійності особистості. *Наука і освіта : науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України*. 2014. Червень. С. 267–281.
64. Павлюк М. М. Самостійність майбутніх фахівців: витоки становлення та перспективи цілеспрямованого розвитку. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. Т. IX, Вип. 6. С. 37–44.

- 65.Павлюк М. М. Теорія і практика розвитку самостійності майбутніх фахівців : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 350 с.
- 66.Павлюк М. М., Ковальчук О. В. Чинники становлення професійної якості майбутніх фахівців. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2017. Т. IX, Вип. 10. С. 166–173.
- 67.Павлюк М. М., Шопша О. Л., Ткачук Т. Л. Психологічне благополуччя як передумова розвитку особистісної самостійності майбутнього фахівця. *Наука і освіта*. 2018. С. 149–156.
- 68.Панченко С. М. Проблеми самоздійснення дорослих у контексті критично-смыслових криз. *Теорія і практика сучасної психології*. 2011. № 2. С. 85–90.
- 69.Педагогіка вищої школи / за ред. З. Н. Курлянд. Київ : Знання, 2005. 399 с.
- 70.Поліщук О. М. Ресурси саморозвитку особистості. *Психологія саморозвитку особистості : зб. наук. праць*. Чернівці ; Київ, 2016. С. 64–75.
- 71.Плачинда Т. С., Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців: зарубіжний і вітчизняний досвід та шляхи підвищення якості : монографія. 2014.
- 72.Плачинда Т. С., Крижевська К. В. Аналітичний огляд... *Науковий вісник Львівської академії*. 2021. № 9(208). С. 80–93.
- 73.Пророк Н. Самодетермінація практикуючого психолога в процесі професіоналізації. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць*. 2019. 2(6). С. 203-213 DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2009-6.%p>
- 74.Пророк Н. В. Особистісний і професійний розвиток практикуючих психологів. Психолого-педагогічні умови розвитку особистісної активності в освітньому просторі : монографія. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. С. 144–196.
- 75.Півень М., Півень В. Детермінанти самоактивності у навчальній діяльності курсантів-пілотів у льотному закладі вищої освіти. *New pedagogical*

- thought*. 2025. № 121(1). С. 15–20. DOI: 10.37026/2520-6427-2025-121-1-15-20.
- 76.Півень М. І. Фізкультурно-оздоровчі компетентності в системі професійної освіти майбутніх авіаційних фахівців. *Фізичне виховання в контексті сучасної освіти : тези доп. XVI Міжнар. наук.-метод. конф.* Київ : Національний авіаційний університет, 2021. С. 112–117.
- 77.Радул В. В. Фактори соціальної зрілості студентів педвузу. Київ, 1994. 144 с.
- 78.Радул В. В. Соціально-педагогічна зрілість : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ, 2001. 202 с.
- 79.Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь. *Собр. соч. : в 2 т. М., 1989. Т. 2.*
- 80.Савченко М. В. Експериментальна модель виховання самостійності в дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 11. С. 323–327.
- 81.Савченко Н. С. Професійне самовдосконалення майбутніх авіадиспетчерів. *Modern Information Technologies*. 2015. № 42. С. 344–349.
- 82.Савченко Н. С. Самостійність у навчанні як провідний чинник професійного зростання майбутніх авіафахівців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 194. С. 56–61. DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-194-56-61.
- 83.Соціолого-педагогічний словник / за заг. ред. В. В. Радула. 2-е вид. Харків : Мачулін, 2015. 444 с.
- 84.Саркісова О. М. Педагогічні умови професійного становлення майбутніх менеджерів авіаційної галузі у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук. Кропивницький, 2019. 276 с.
- 85.Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. М. : Народное образование, 1998. 256 с.

- 86.Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности. *Вопросы психологии*. 1983. № 2. С. 35–42.
- 87.Сердюк Л. З. Психологічні основи самодетермінації особистості в концепції внутрішньої свободи Г. О. Балла. *Гуманний розум : зб. ст. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; наук. ред. О. В. Завгородня, В. Л. Зликов ; уклад. С. О. Лукомська, О. В. Федан*. Київ : Педагогічна думка, 2017. С. 142–148.
- 88.Сердюк Л. З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр.*. Вип. 10(23). Київ : АТОПОЛ, 2014. С. 239–248.
- 89.Сидорчук Н. Г. Про співвідношення між поняттями «самоосвіта» та «самостійна робота». *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*. 2002. № 4, ч. 2. С. 139–141.
- 90.Смайлс С. Самопоміч. Харків : Літера Нова, 2021. 119 с.
- 91.Тимченко С. Теоретичний аспект проблеми формування комунікативних умінь майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2010. Вип. 91. С. 220–222.
- 92.Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. Київ : Марич, 2009. 232 с.
- 93.Тищенко В. Щодо перспективних методів навчання. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 1 (1). С. 393–396.
- 94.Фрицюк В. Професійний саморозвиток як психолого-педагогічна категорія. *Peddyskurs*. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2015. № 0 (18). С. 248–253.
- 95.Фромм Е. Втеча від свободи / пер. М. Яковлева. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 320 с.

96. Хутка С. В., Нагорняк К. М. Професійна самостійність у зв'язку із суб'єктивним благополуччям у крос-національній перспективі. *Український соціум*. 2015. № 3. С. 56–62.
97. Цибулько І. О. Психологічні чинники розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців авіаційної сфери : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014.
98. Чертов В. І. Саморозвиток і самореалізація особистості в освітньому просторі. 2023. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4391>.
99. Юдіна Н. О., Тесленко М. М. Усвідомлена саморегуляція навчальної діяльності студентів як проблема сучасної психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 3(2). С. 90–94.
100. Allport G. *Pattern and Growth in Personality*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1961. P. 16–23.
101. *Autonomy and Independence in Language Learning* / ed. by Phil Benson, Peter Voller. London ; New York : Longman, 1997. 270 p.
102. Ashford S. J., Cummings L. L. Feedback as an individual resource: personal strategies of creating information. *Organizational Behavior and Human Performance*. 1983. № 32. P. 370–398.
103. Damon W. E., Phelps E. Critical distinctions among three approaches to peer education. *International Journal of Educational Research*. 1989. № 13(1). P. 9–19.
104. Danylko O., Ternavska T., Surkova K. Features of scientific research work of future aviation specialists. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. Vol. 1, № 58. P. 41–45. DOI: <http://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.298544>.
105. Deci E., Ryan R. The dynamics of self-determination in personality and development. In: Schwarzer R. (Ed.), *Self-related cognitions in anxiety and motivation*. Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1986. P. 171–194.
106. Dickinson L. *Self-instruction in language learning*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 200 p.

107. Dörnyei Z. Teaching and Researching Motivation. England : Pearson Education Limited, 2001. 7 p.
108. Gewirth A. Self-fulfillment. 2009.
109. Holec H. Autonomy in Foreign Language Learning. Oxford : Pergamon, 1981. 87 p.
110. ICAO. Uniting Aviation. Available at: <https://www.icao.int/Pages/default.aspx> .
111. Keller J. M. An integrative theory of motivation, volition, and performance. *Technology, Instruction, Cognition, and Learning*. 2008. Vol. 6(2). P. 79–104.
112. Mariani L. Teacher support and teacher challenge in promoting learner autonomy. *Perspectives, a Journal TESOL-Italy*. 1997. Vol. XXIII, № 2.
113. Masito, Fitri, I. Gusti Agung Ayu Mas Oka, Catra Indra Cahyadi, Yeti Komalasari, Alfian Meidy Anes, and Eko Risdianto. Scientific Argumentation Skills Through The Rasch Model on Analysis of Survey Data on The Importance of Aviation Vocational Education in Indonesia. *Journal of Innovation in Educational and Cultural Research*. 2022. Vol. 3, no. 3. P. 487–498.
114. McGrath I. Teacher autonomy. In: Sinclair B., McGrath I., Lamb T. (Eds.), *Learner autonomy, teacher autonomy: future directions*. London : Longman, 2000. P. 100–110.
115. Plachynda T., Herasymenko L., Pukhalska G., Kryzhevskaya K. Using information communication technologies in professional training of future civil aviation pilots. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2019. Vol. 11, No. 2. P. 270–281.
116. Smith R. C. Teacher education for teacher learner autonomy [Электронный ресурс] / Richard C. Smith.
117. Smith R. C. Learner and teacher development: connections and constraints. *The Language Teacher*. 2001. № 25(6). C. 43–44.
118. Scharle A., Szabo A. Learner Autonomy: A Guide to Developing Learner Responsibility. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 200 c.

119. Wilson N., Stupnisky R. Assessing motivation as predictors of academic success in collegiate aviation classrooms. *Collegiate Aviation Review International*. 2021. Vol. 39, № 2. P. 200–217.
120. Zimmerman B. J. Investigating self-regulation and motivation: historical background, methodological developments, and future prospects. *American Educational Research Journal*. 2008. № 45. P. 166–183.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО АВІАЦІЙНОГО ФАХІВЦЯ

2.1. Рефлексивність як умова формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця.

Аналіз проблеми формування самостійності у майбутніх авіаційних фахівців авіаційної галузі потребує глибокого осмислення її змісту крізь призму визначених педагогічних умов. Вимоги сучасної освітньої системи до професійної підготовки кадрів передбачають наявність у здобувачів вищої освіти високого рівня мобілізації внутрішніх ресурсів особистості, що є запорукою успішної професійної діяльності. Особливої ваги набуває розвиток рефлексивного мислення, яке дозволяє майбутнім фахівцям усвідомлено оцінювати результати власної навчальної та професійної діяльності. Опанування рефлексивними механізмами сприяє ефективному самоконтролю, цілепокладанню, плануванню шляхів самоосвіти, саморозвитку та вдосконалення.

Відтак, формування рефлексивності серед здобувачів вищої освіти льотних закладів вищої освіти, розглядається як одна з актуальних тенденцій модернізації освітнього процесу. Розвиток рефлексивності, у цьому контексті, виступає важливою педагогічною умовою, що забезпечує формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців. Високий рівень рефлексивності не лише активізує пізнавальну діяльність курсантів, а й слугує основою для формування професійної самостійності, яка, у свою чергу, забезпечує ефективність функціонування в умовах авіаційної діяльності.

Теоретичною та прикладною основою дослідження рефлексивності, як умови формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця, стали наукові здобутки таких учених: Л. Гапоненко, що розглянув рефлексію як психологічний механізм у корекційних програмах педагогічного спілкування [12, с.15]; А. Зимовин, Є. Заїка, що акцентували на саморозвитку суб'єктів навчання на основі рефлексивних технологій [27, с.293]; І. Цибулько, який вивчав психологічні чинники розвитку професійної рефлексії у майбутніх фахівців авіаційної галузі [88, с.113].

З позиції філософського підходу, поняття «умова» розглядається серед науковців, як сукупність зовнішніх чинників, що сприяють виникненню певного процесу або досягненню визначених результатів. У науково-педагогічному дискурсі, спираючись на позиції А. Литвина [48, с.63], педагогічні умови трактуються як комплекс спеціально організованих чинників, що впливають на зовнішні й внутрішні характеристики освітнього процесу, зокрема й на особистісні якості його учасників. Такі умови забезпечують всебічний розвиток особистості, сприяють виявленню її потенціалу та формуванню компетентностей, релевантних до вимог сучасного суспільства й ринку праці.

У межах дослідження формування самостійності авіаційних спеціалістів педагогічні умови виявляють свою залежність від професійної специфіки авіаційної діяльності. У цьому контексті варто зазначити дослідження Г. Герасименко [14], в якому окреслено умови формування професійних компетентностей курсантів льотних закладів; праці О. Коваленко [35],

присвячені умовам формування професійної компетентності у процесі вивчення природничих дисциплін; а також дослідження Я. Мандрик [52], яка обґрунтовує педагогічні умови професійної підготовки диспетчерів координаційних центрів пошуку і рятування.

Особливу увагу варто приділити визначенню педагогічних умов, запропонованому Т. Плачиндою. Вона наголошує на важливості розвитку саморефлексії як передумови до саморегуляції, самоконтролю та самовдосконалення майбутніх авіаційних фахівців. Це досягається через інтеграцію предметів різних дисциплінарних циклів і створення умов для системного навчання. Таким чином, педагогічні умови формують основу для цілісного розвитку особистості майбутнього авіафахівця, сприяючи формуванню самостійності, професійних компетентностей та високої ефективності діяльності у складних умовах авіаційної галузі [67, с.203].

Вагомою видається позиція Д. Щербакової, яка виокремлює чинники, що забезпечують професійне становлення майбутніх фахівців, зокрема: усвідомлення здобувачами вищої освіти професійних вимог та завдань майбутньої діяльності; організація контролю, самоконтролю та самостійної роботи; розвиток індивідуальних особливостей; конструктивна взаємодія між викладачем і здобувачем освіти; сприятлива навчальна атмосфера тощо — є чинниками, що забезпечують професійне становлення майбутніх фахівців [91, с.113].

З огляду на викладене, ми поділяємо основні наукові підходи до визначення поняття педагогічних умов. Водночас, у межах нашого дослідження дане поняття уточнюється і розглядається як інтегративна система елементів змістового наповнення, методичних підходів, дидактичних прийомів і організаційних форм освітнього процесу, що реалізуються у закладах авіаційної вищої освіти. Зазначена система має на меті забезпечення високої результативності професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців, формування їх самостійності як ключової особистісної характеристики, що зумовлює підвищення ефективності освітнього процесу загалом.

Сучасна наукова думка значно розширила розуміння ролі рефлексії у професійній сфері. Зокрема, в контексті досліджень, присвячених екологічним аспектам професійного становлення особистості, рефлексія трактується як невід'ємний елемент загальної психологічної культури професіонала [40].

Поняття професійної рефлексії майбутніх авіаційних фахівців визначено як особистісне інтегроване утворення в змісті структурних компонентів діяльності фахівців авіаційної сфери.цибудько [88, с.23].

Дослідники Л. Товма, В. Мартем'янов зазначають, що рефлексія є невід'ємним та важливим компонентом інтерактивного навчання. Рефлексія допомагає усвідомити те, чого навчаєшся; пригадати деталі власного досвіду; чіткіше планувати майбутню діяльність, застосовуючи технології у подальшій роботі; оцінити власний рівень сприйняття матеріалу та передбачити наступні кроки у його опрацюванні; порівняти власні сприйняття з думками інших та скорегувати отриманий результат; внести корективи у навчання [84, с.205].

У межах нашого дослідження доцільно розмежовувати поняття «рефлексія» та «рефлексивність». Згідно позиції А. Бізяєвої, рефлексія розглядається як здатність суб'єкта займати дослідницьку позицію щодо власної діяльності та себе як її виконавця. Вона визначається як процес самоосмислення, у якому індивід звертає свідомість на власний внутрішній світ, здійснюючи внутрішній діалог. Натомість рефлексивність трактується як особистісна якість, що забезпечує реалізацію процесу рефлексії. А. Карпов підкреслює значущість рефлексивності у системі професійно важливих характеристик особистості: її сутність полягає не лише у безпосередньому детермінаційному впливі на діяльність, а й у здатності структурувати інші професійно значущі якості в єдині синтетичні утворення, що визначають ефективність діяльності [31, с.54].

Таким чином, рефлексивність постає як здатність суб'єкта до усвідомлення, виявлення та певного конструювання власних особистісних якостей, а також їх репрезентації. Вона тісно пов'язана з прагненням здобувача освіти до аналізу, узагальнення та осмислення як особистісних рис, так і професійної діяльності у контексті їх соціальної та індивідуальної значущості.

Вважаємо, що розвиток рефлексивних умінь у контексті навчальної діяльності становить підґрунття для становлення усіх структурних компонентів самостійності. У процесі професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців рефлексія охоплює здатність до усвідомлення та об'єктивного оцінювання власних дій, розуміння мети навчання, здійснення контролю за його перебігом та самооцінки досягнутих результатів.

Як слушно зазначає А. П. Гриньків [11], поняття рефлексії виявляє сутнісну рису людської природи — здатність вийти за межі власного досвіду, поглянути на нього ззовні, з позиції абстрактного або умовно нейтрального спостерігача. Цю думку поділяє й Дж. Дьюї, наголошуючи, що рефлексія полягає у зверненні особистості до внутрішнього світу, осмисленні власного досвіду, діяльності, емоцій, спостережень та розуміння причин і мотивацій власної поведінки [17, с. 320]. Рефлексивні здібності забезпечують умови для саморозвитку особистості, її самокорекції та творчої самореалізації, сприяють зростанню професійної майстерності й оволодінню новими спеціальностями. У цілому вони позначаються на розвитку особистості та її відносинах зі світом. Розвиток рефлексивних здібностей особистості передбачає формування адекватної самооцінки, способів саморегуляції [19, с. 45].

Вважаємо, ссамостійність, сформована на рефлексивній основі, є критичним чинником забезпечення ефективної професійної діяльності в умовах сучасної авіаційної практики. У контексті нашого дослідження першочерговою педагогічною умовою є розвиток рефлексивності майбутніх авіаційних фахівців як передумова розвитку їхньої самостійності.

Авіаційний фахівець – фізична особа, яка пройшла спеціальну професійну підготовку і є власником чинного свідоцтва. Міністерство транспорту України (наказ № 486 від 07.12.1998 року) зазначає, що Правила видання свідоцтв авіаційному персоналу в Україні обов'язкові для авіаційного персоналу, що здійснює експлуатацію та технічне обслуговування цивільних повітряних суден, використання повітряного простору й обслуговування повітряного руху,

підготовку авіаційних фахівців в організаціях, зареєстрованих на території України, незалежно від форм власності та відомчої підпорядкованості [68].

Професійна рефлексія майбутніх фахівців авіаційної сфери – це особистісне інтегроване утворення в змісті структурних компонентів діяльності фахівців авіаційної сфери [24, с.208].

Дослідниця О. Москаленко зазначила, що рефлексивно-корегувальний компонент передбачає розкриття сутності феномену рефлексії, здійснення контролю навчальної діяльності, корегування змісту навчального матеріалу, аналіз результатів професійної підготовки, оцінювання власної поведінки за допомогою самоконтролю, самоорганізації та самовизначення [45, с. 118].

Науковці М.Побірченко та І.Цибулько [70] обґрунтовують, що професійна рефлексія формує здатність відповідати вимогам професії в умовах підвищеного ризику, допомагає обирати адекватні стратегії подолання труднощів. Ці підходи доводять, що рефлексія — критично важлива складова для розвитку професійної автономності, ефективності та безпеки у авіаційній сфері.

Дослідження доводять, що для подолання професійних труднощів авіаційних фахівців важливим є опанування рефлексивними вміннями, які включають в себе виконання професійних дій відповідно до поставлених задач; знаходження нестандартних рішень залежно від ситуації та умов; проведення самоаналізу та аналізу, самооцінки досягнутих результатів при подоланні труднощів. Елементом для подолання професійних труднощів виділяють рефлексивні знання, змістовною складовою яких є: загальні знання психолого педагогічних основ, які виникають під час професійного спілкування, знання основних понять та категорій рефлексії [31, с.198].

Зарубіжні дослідники також приділяють велику увагу рефлексії. Х. Холек (Holes H.) – наголошує на автономному веденні освітнього портфоліо як засобі рефлексії [78]. Науковці А. Шарле та А. Сабо (Scharle A., Szabo A.) – вказують на роль відповідальності за власне навчання через ведення рефлексивного портфоліо [82]. Також дослідниками доведено використання інформаційних технологій для симуляції ситуацій з подальшим аналізом рішень курсантів [116].

Дж. Келлер (Keller J.) – підкреслює важливість осмислення мотивацій і дій у контексті виконання складних завдань [80].

Вважаємо доцільними виокремити методи які допомагають на практиці реалізувати рефлексивність як педагогічну умову формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців це - метод аналізу авіаційних інцидентів (case-study), розбір конкретних авіаційних ситуацій (іноді з ICAO або NTSB) з критично-рефлексивною оцінкою рішень екіпажу. У ділових іграх на основі ігрового задуму моделюються реальні професійні ситуації, гра дає учаснику можливість побувати в ролі пілота, диспетчера із забезпечення польотів, диспетчера, інструктора, керівника зміни тощо, що наближає навчання до реальної дійсності, вимагаючи від здобувачів взаємодії, ініціативи та творчості [52, с.43].

Зарубіжні дослідники [79] у авіаційній освіті показують, що тренування рефлексії в симуляційних кейсах сприяє розвитку здатності самоконтрольованого мислення, що безпосередньо впливає на професійний розвиток і швидкої рефлексивної оцінки в умовах стресу.

В своїх дослідженнях І. Цибулько [70] описує копінг-стратегії, що включають поведінкові, емоційні й когнітивні підходи для ефективного реагування на стресові ситуації в авіації. Ці стратегії активізують продуктивну рефлексію, знижують професійні помилки й покращують якість діяльності.

Як стверджують науковці М. Півень, В. Півень — у дослідженнях детермінант самоактивності курсантів-пілотів вказують на важливість щоденної рефлексії у професійному становленні. У дослідженнях професійної компетентності майбутніх авіафахівців О. Коваленко наголошує на важливості самодіагностики [42].

Відзначимо, що аналіз досліджень переконує, для розвитку рефлексії необхідно застосовувати комплекс вправ і завдань, орієнтованих на формування різних аспектів, типів, видів і форм цієї когнітивної здатності. З метою ефективного розвитку професійної рефлексії зміст ігрових методик та вправ на заняттях слід підбирати таким чином, щоб вони були спрямовані на розв'язання

актуальних проблем і суперечностей, які виникають у професійній діяльності учасників. Це сприяє активізації особистісного потенціалу, розвитку критичного мислення та формуванню самостійності, що є важливим для професійного зростання і підвищення ефективності майбутньої роботи [24, с. 230].

Одним з ефективних шляхів розв'язання проблеми розвитку рефлексії здобувачів вищої освіти як майбутніх фахівців і професіоналів є розроблення й упровадження до процесу вищої освіти рефлексивно-діяльнісних моделей і технологій навчання, що передбачають як навчальні спецкурси та спецпрактикуми з психології рефлексії, тренінги з розвитку професійного самопізнання й самосвідомості, так і сучасні інноваційні рефлексивно-діяльні технології (рефлексику та рефлепрактику) [55, с. 70].

Організація навчально-виховного процесу на засадах рефлексивного управління в межах професійної підготовки авіаційних фахівців передбачає формування у спільній діяльності викладачів і здобувачів вищої освіти процесів самопізнання та здатності до самоорганізації.

Активне залучення учасників освітнього процесу до рефлексивної діяльності сприяє глибшому осягненню феномена рефлексії як процесу самозвернення. Це забезпечувало здатність об'єктивно сприймати власну свідомість, мислення, а також свідомі й мисленнєві прояви інших осіб. З метою розвитку різних форм рефлексії (інтелектуальної, особистісної, комунікативної, діяльнісної тощо) доцільно застосувати психотехнічні вправи та рефлексивні завдання. Більшість запропонованих вправ ґрунтуються на методах рефлексивного самопізнання та саморегуляції, серед яких релаксація (як засіб фізичного та психічного розслаблення для підготовки до самопізнання і самонавіювання), концентрація (керування увагою, зосередження на конкретному об'єкті діяльності, емоціях, почуттях), візуалізація (створення внутрішніх уявних образів для усвідомлення альтернативного образу «Я») та самонавіювання (ствердження особистого успіху у формі позитивних висловлювань у теперішньому часі) [78, с. 6].

Проведений педагогічний аналіз досліджуваної проблеми дозволив виокремити особливості рефлексивного освітнього середовища:

- 1) рефлексивне освітнє середовище співмірне особистості, що в ньому розвивається;
- 2) педагог / андрогог і слухач у ньому виступають у ролі суб'єктів;
- 3) його організація носить соціально-особистісний характер;
- 4) у ньому обов'язково присутнє внутрішнє протиріччя чи суб'єктивне утруднення;
- 5) воно варіативне (слухач і педагог мають можливість будувати освітнє середовище на основі своїх потреб і відповідно до свого напрямку розвитку, для нього не характерні нав'язані ззовні і жорстко регламентовані методи роботи і програми);
- 6) передбачає вибір навчальних методик, у яких основний акцент робиться не на змісті, а на способах діяльності суб'єктів освіти;
- 7) у ньому будь-яка діяльність суб'єктів, зокрема й педагогічна, є креативною і дослідницькою; 8) воно спрямоване на формування в суб'єктів усіх видів рефлексії [78, с.5].

На нашу думку, впровадження педагогічної умови «розвиток рефлексивності» можливе за умов інтеграція в модульну систему, включення рефлексивних інструментів як частину результатів освітнього процесу. Рефлексія має супроводжуватися кураторським супроводом, в якому викладачі та наставники не оцінюють, а підтримують, а також гнучкістю форматів, за умов уможливлення адаптація інструментів до дистанційного навчання (Google Forms, інтерактивні платформи).

У контексті дослідження важливо наголосити, що розвиток професійної рефлексії у здобувачів закладів вищих закладів освіти є обов'язковою умовою ефективної професійної підготовки, з огляду на специфіку майбутньої діяльності в авіаційній сфері.

Слід зазначити, що жодна методика — навіть найсучасніша — не здатна комплексно вирішити всі аспекти самопізнання та саморозвитку особистості.

Проте ці методики слугують ефективними інструментами для кращого розуміння власного «Я», формування системи особистісних орієнтирів, які допомагають виокремити ключові риси свого професійного образу, здійснювати їх корекцію та розвиток відповідно до вимог фахової діяльності.

Різноманіття наукових підходів до розуміння феномену рефлексії свідчить про її фундаментальне значення як передумови формування самостійності. Рефлексивна діяльність реалізується через процеси цілепокладання, аналізу, планування, контролю, оцінювання, що охоплює мету, засоби, методи, процедури та результати діяльності.

Таким чином, рефлексивність майбутніх фахівців авіаційної галузі розглядається нами як здатність особистості усвідомлювати власну діяльність, критично оцінювати її результати, виявляти досягнення й помилки, здійснювати їх корекцію, а також формувати на цій основі систему особистісно значущих цінностей, визначати своє місце у професійному та соціальному середовищі, усвідомлювати власний потенціал. Розвиток рефлексивного мислення виступає ключовою передумовою ефективного особистісного розвитку, зростання мотивації до навчання та самостійного підвищення рівня професійної компетентності.

Отже, аналіз ролі рефлексивності у процесі професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців дозволяє нам стверджувати, що вона є необхідною умовою подолання егоцентричності мислення, яка проявляється в однобічному, шаблонному сприйнятті об'єкта пізнання. Цілеспрямоване формування рефлексивних умінь повинно стати складником професійної підготовки, охоплюючи як особистісний, так і професійний рівні самовдосконалення.

Проведений аналіз доводить, що рефлексивність як педагогічна умова формування самостійності майбутніх авіаційних фахівців в процесі професійної підготовки сприяє розвитку самостійного мислення; підвищує здатність до самоконтролю і корекції; зміцнює професійну автономію під час прийняття рішень в умовах відповідальності.

2.2 Стимулювання самоконтролю та самовдосконалення майбутніх фахівців авіаційної галузі

В контексті теоретичних підходів, які використано в нашому дослідженні одним із провідних є екзистенційно-особистісний світогляд особистості майбутнього авіаційного фахівця. Це стосується процесу самовдосконалення його особистості. Він наповнюється гуманістичним змістом і визначається як розуміння особистістю сенсу життя у добровільному служінні та альтруїстичному ставленні до інших людей і світу.

Механізмом цього процесу є самоконтроль – процес, за допомогою якого студент може керувати своєю поведінкою в умовах суперечливих впливів власного соціально-професійного середовища чи біологічних факторів. Самоконтроль виконує регулятивну функцію щодо процесу виконання навчальних завдань, забезпечуючи можливість об'єктивного аналізу власної діяльності. Він дозволяє виявляти як позитивні, так і негативні аспекти у процесі навчально-пізнавальної роботи, здійснювати необхідні корекційні дії, а також формувати навички рефлексивного оцінювання результатів власної навчальної активності.

У переліку властивостей, які характеризують людину як суб'єкта саморегуляції, поруч із когнітивними властивостями ключовими виступають ті, які традиційно відносять до волі особистості: цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність, самостійність, самоконтроль, упевненість, стійкість [69, с. 27].

Слід зазначити, що в українських публікаціях є певна плутанина у використанні понять «воля», «вольова регуляція» і «самоконтроль». Так, у дослідженні Т. Кирпенко [32] вольова регуляція і самоконтроль виступають окремими характеристиками особистості. У дослідженні К. Лисенко-Гелемб'юк [47] до процесів вольової регуляції віднесено такі «само»-процеси, як саморегуляція, самоуправління, самоорганізація, самоконтроль та самодетермінація.

Процеси зростання, розвитку та самовдосконалення особистості тісно пов'язані з поняттям самореалізації. У багатьох наукових працях терміни «самореалізація», «самоактуалізація» та «реалізація власного потенціалу» вживаються як синоніми, оскільки відображають схожі за змістом феномени, пов'язані зі стійкими позитивними трансформаціями особистості та розкриттям її природних задатків.

Доповненням до вище сказаного є думка А. Ковальової про те, що «самореалізація – це процес становлення особистості, результатом якого є вихід на цінності – цілі, напрями та способи активності, адекватні щодо індивідуальних здібностей, та здатність через цілепокладання самотійно та самотньо реалізувати своє призначення...» [36, с. 6].

Дослідники тлумачать самовдосконалення як синтез процесів самовиховання і самоосвіти (А. Арет та ін.). Окрему увагу вони приділяють проблематиці дорослої освіти (Х. Алчевська, М. Корф та ін.).

На нашу думку, самовдосконалення є свідомою, систематичною діяльністю, спрямованою на вдосконалення набутих і формування нових особистісних якостей. У контексті професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців самоосвіта і самовиховання виступають її невід'ємними складовими, сприяючи зростанню професійної майстерності, наукового потенціалу, творчого потенціалу і формуванню новітнього суспільно-культурного світогляду.

Поділяємо думку Н. Савченко, про те, що досвід навчально-виховної діяльності вищих навчальних закладів переконує, що ефективно вирішувати питання підготовки майбутніх фахівців можна лише за активної участі у цьому процесі самих здобувачів вищої освіти, тобто самовдосконалення. Професійне самовдосконалення — свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку [77, с. 344].

Для формування у здобувачів вищої освіти здатності до самоконтролю, необхідно створити умови для прояву самотійності; включити його в активну

самооціночну діяльність; озброїти раціональними прийомами засвоєння знань, умінь та навичок; мотивувати оцінку учбової діяльності студентів з боку викладача. [63, с. 28].

На думку М. Москалець та М. Чумака, самоконтроль являє собою метод чи прийом, що включає систему розумових і практичних дій, спрямованих на самоуправління та саморегуляцію. Вони розглядають його як специфічну форму контролю, яка функціонує як механізм реалізації самоуправління та саморегуляції діяльності, забезпечуючи зворотний зв'язок між суб'єктами діяльності та виступаючи умовою для формування самоосвіти та самовиховання особистості [61, с.190].

Згідно з визначенням В. Радуга, самоконтроль розглядається як усвідомлений процес регуляції особистістю власної поведінки та діяльності з метою забезпечення їх відповідності поставленим завданням, соціальним вимогам, нормам і правилам. Вчений підкреслює значущість самооцінки як ключового чинника в механізмах самоконтролю. Водночас самоконтроль трактується як важливий інструмент інтелектуального та морального самовдосконалення особистості [75, с. 124].

В авіаційній галузі, де діяльність пов'язана з підвищеними вимогами до самоконтролю, формування цієї якості є стратегічно важливим. Запропонована педагогічна умова спрямована на: підвищення успішності курсантів, розвиток мотивації до навчання, формування самостійності та пізнавальної активності, а також розвиток навичок самоконтролю через цілеспрямоване використання відповідних форм і методів.

Дослідниками визначено, що в умовах самоконтролю і взаємоконтролю відбувається перехід від монологічного спілкування до діалогічного, децентрація, тобто вміння концентруватися на партнері, більш точно його сприймати [46, с.210].

Формування готовності до самоконтролю передбачає розв'язання певних питань, насамперед формування в курсантів правильного уявлення із самоконтролю як обов'язкової умови ефективної, якісної навчально-

професійної діяльності, виховання звички та вміння систематично контролювати свої дії в навчальному процесі, щоб у майбутньому використовувати ці вміння під час виконання професійних обов'язків. Завдання викладача полягає в такій організації самоконтролю майбутніх авіафахівців, щоб у процесі навчання проявилися всі перелічені вище функції. За цієї умови самоконтроль буде сприяти саморозвитку та самовдосконаленню курсантів і стане засобом підвищення їх навчальної та професійної успішності [68, с. 110].

Оскільки самоконтроль і самооцінювання формуються як похідні форми від зовнішнього педагогічного контролю та оцінювання, то однією з особливостей педагогічної системи формування умінь самоконтролю є особлива організація педагогічного контролю. Відповідно до переходу курсанта з об'єкта зовнішнього контролю й оцінювання в суб'єкт контролю та оцінювання власної навчальної діяльності перерозподіляються вагові частки здійснення педагогічного контролю і самоконтролю в освітньому процесі. [68, с. 111].

Процес формування умінь самоконтролю передбачає залучення до організаційних форм взаємного (фронтального, групового, парного) та індивідуального самоконтролю, що реалізуються як під час занять з викладачем, так і в самостійній роботі курсантів. Ці форми є взаємопов'язаними, рівнозначно важливими для навчального процесу та можуть домінувати залежно від етапу формування навичок самоконтролю. На сьогодні вчені дотримуються думки, що функціями самоконтролю є: перевірна, сутність якої полягає у порівнянні досягнутої мети з поставленою; діагностична, що здійснюється шляхом визначення причин та умов, які сприяють виникненню помилок; навчальна, яка спрямована на поглиблення, уточнення знань; виховна, яка пов'язана з формуванням позитивних особистісних якостей (самостійності, критичності, наполегливості); розвиваюча, що сприяє розвитку мислення, правильному самооцінюванню результатів навчальної діяльності, розвитку пізнавальних здібностей студентів [32, с. 136].

Ймовірно, саме механізм самоконтролю і виступає інтегруючим фактором по відношенню до багаторівневої структури життєдіяльності студента. Виходячи

з цього, самоконтроль виступає як загальний принцип збереження цілісності життєдіяльності здобувачів освіти, а не конкретний зміст самоконтролю будь-якого рівня.

Під самоконтролем майбутнього авіафахівця розуміємо свідомий його контроль над власною поведінкою, думками, почуттями, регулювання та планування власної діяльності.

На думку вчених, найпрактичнішою формою самоконтролю особистості здобувача вищої освіти може бути ведення спеціального щоденника самоконтролю. Завдяки самоспостереженню, курсанти та авіафахівці мають можливість самостійно контролювати свій тренувальний та оздоровчий процес.

Педагогічна система, направлена на формування умінь самоконтролю, є динамічною, послідовною, особистісно-орієнтованою, самоврядною та саморозвивальною. Вона повинна володіти певною ефективністю, що забезпечує якісну професійну підготовку майбутніх фахівців авіаційної сфери [61, с. 193].

Зауважимо, організація освітньої діяльності в контексті цілеспрямованого формування умінь самоконтролю передбачає: підготовку до навчального процесу, що охоплює розроблення викладачами методик формування самоконтролю, дидактичних матеріалів як для аудиторної, так і для самостійної діяльності майбутніх авіаційних фахівців, методичне супроводження; реалізацію самого навчального процесу, під час якого здобувачі вищої освіти ознайомлюються з теоретичними основами самоконтролю, його формами, методами, критеріями оцінювання, а також застосовують отримані знання на практиці.

Дослідниця Т. Плачинда доводить, що самовдосконалення – свідомо й систематична робота над собою для вдосконалення раніше придбаних і формування нових якостей особистості. Самовдосконалення – це процес усвідомленого, керованого особистістю розвитку, де з огляду на суб'єктивні цілі й інтереси особистості цілеспрямовано формують і розвивають її якості та здібності. Самоосвіта й самовиховання є невід'ємними складниками професійного самовдосконалення майбутнього авіаційного фахівця. Процес

самовдосконалення сприяє зростанню професійної майстерності, підвищенню наукового рівня, активізації творчості, формуванню нового суспільно-культурного світогляду [67, с. 261].

Дослідниця Н. Савченко, аналізуючи наукові джерела і педагогічні практики професійного самовдосконалення майбутніх фахівців засвідчує наявність низки суперечностей, які гальмують цей процес і потребують вирішення, а саме: вимогами суспільства й держави до неперервного професійного самовдосконалення майбутніх авіаційних фахівців та недостатньою увагою до цього питання вищих навчальних закладів; необхідністю оволодіння авіафахівцями сучасними методиками професійного самовдосконалення й відсутністю науково-обґрунтованих практичних рекомендацій з цих питань; між формально задекларованою вимогою до системи освіти, покликаною стимулювати розвиток і саморозвиток майстерності майбутніх авіафахівців упродовж всього життя, та відсутністю для цього організаційно-педагогічних умов [61, с. 141].

На наш погляд, самовдосконалення являє собою цілеспрямовану та свідому діяльність особистості, спрямовану на покращення вже набутих рис та розвиток нових якостей. Самовдосконалення сприяє зростанню рівня професійної компетентності, наукової обізнаності, активізації творчого потенціалу, а також формуванню сучасної суспільно-культурної парадигми мислення. У контексті підготовки авіаційних фахівців це означає: своєчасне виявлення і виправлення помилок, дотримання авіаційних стандартів та процедур, стабільну роботу в умовах емоційного чи фізичного напруження.

У межах нашого дослідження запропонована нами педагогічна умов «активізація самоконтролю та самовдосконалення» формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця орієнтована на:

- оволодіння новою для суб'єкта роллю, яка передбачає особистісний вибір майбутньої діяльності, наприклад, навчальної, саморозвивальної, самопізнавальної, самовдосконалювальної, самоконтрольної та професійної;

- зосередження зусиль на основному напрямку діяльності, обраному особистістю, із подальшим підпорядкуванням йому інших сфер активності. Це забезпечує автономний та цілеспрямований розвиток у межах нової діяльності, що сприяє досягненню цілей професійного й особистісного становлення;

- опанування нових соціальних ролей у процесі діяльності, усвідомлення їх важливості, розширення індивідуальних можливостей як суб'єкта діяльності, поступове рольове самовизначення, формування нової якості, її усвідомлення, оцінювання та коригування.

Запропонована нами педагогічна умова «активізація самоконтролю та самовдосконалення» реалізується у форматі системного впровадження спеціальних методик, спрямованих на формування вмінь і навичок самоконтролю, що у свою чергу стимулює курсантів до постійного самовдосконалення. Формування в курсантів здатності до самоконтролю розглядається як комплексна система, що охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів організаційні форми, методи, прийоми та технології реалізації освітнього процесу із застосуванням механізмів самоконтролю; дидактичні процеси, які свідомо впроваджуються на основі самоконтролю курсантів як у межах планових занять за участю викладача, так і під час їхньої самостійної когнітивної діяльності; спільна діяльність курсантів і викладачів, яка утворює системну єдність і визначений порядок функціонування особистісних, інструментальних і методологічних засобів, спрямованих на досягнення педагогічних цілей [67, с. 247].

Ефективність розвитку умінь самоконтролю навчально-професійної діяльності майбутніх аіваційних фахівців значною мірою обумовлюється якістю комунікації та взаємодії як із викладачем, так і з іншими учасниками освітнього процесу. Навчально-педагогічна взаємодія, що виступає формою організації співпраці між суб'єктами освітнього середовища у закладах вищої освіти, передбачає встановлення гуманістично орієнтованих взаємин, які слугують основою гармонійного особистісного розвитку. Така співпраця дозволяє не лише

переосмислити філософські засади сучасної освіти, а й сприяє утвердженню в освітній практиці принципів паосилання на плачиндлу [67, с. 248].

Важливо, що у курсі підготовки майбутніх авіаційних фахівців НАУ широко застосовується інструкторська модель, де після кожного тренажерного польоту майбутній авіаційний фахівець самостійно заповнює форму оцінювання (self-debrief), в якій фіксує свої рішення, відчуття, помилки та шляхи їх усунення.

На платформах типу Moodle здобувачі вищої освіти проходять онлайн-оцінювання, де отримують не лише результат, а й коментарі до кожної відповіді. Дослідниця Т. Плачинда [52] описує застосування ІКТ для фіксації помилок у симуляціях.

У процесі професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців нами виділено кілька ефективних методик впровадження самоконтролю та самовдосконалення.

Методика контрольних листів (Check-lists). Цей підхід базується на створенні стандартизованих контрольних таблиць, які дозволяють майбутнім авіаційним фахівцям самостійно фіксувати ключові етапи виконання завдання. Контрольні листи ефективні під час відпрацювання процедур радіообміну, передпольотної підготовки, дій екіпажу в екстрених ситуаціях.

Ефективність даної методики підтверджено в дослідженні О. Васюкович, де зазначається, що застосування чітких алгоритмів дозволяє підвищити рівень свідомої відповідальності в нестандартних умовах авіаційної діяльності [5].

Щоденник самоконтролю (Рефлексивний журнал). Щоденник використовується для системного фіксування власного досвіду, аналізу помилок і досягнень. Майбутні фахівці авіаційної галузі описують свої завдання, оцінюють ступінь їх реалізації, а також відображають особисті рефлексії щодо отриманих результатів. Згідно з дослідженням Б. Зімерман (B. J. Zimmerman), Саркісової, саме ведення рефлексивних записів сприяє розвитку навичок саморегуляції та самоорганізації в професійній діяльності [86].

Метод «Прогноз – виконання – оцінка». Методика передбачає, що здобувач вищої освіти до початку виконання завдання прогнозує результат, потім здійснює діяльність, після чого порівнює очікування з фактичним результатом. Такий підхід сприяє формуванню усвідомленого підходу до планування, самоконтролю та оцінювання. Наукове обґрунтування даного методу подано в концепції Дж.Келлер (J. Keller), де акцент зроблено на мотиваційно-вольових аспектах виконання професійних завдань [80].

Самооцінювання за шкалами критеріїв (Rubrics). Застосування рейтингових шкал або рубрик для самостійного оцінювання точності, ефективності, швидкості дій дає змогу студенту чітко бачити свої сильні та слабкі сторони. Такий підхід рекомендовано під час вивчення авіаційної англійської, авіаційної безпеки, CRM. У дослідженні Н. Юдіної та Тесленко М. зазначено, що самооцінка сприяє розвитку свідомої регуляції навчальної активності [73].

Професійне портфоліо з елементами самоаналізу. Формування персонального професійного портфоліо (папки досягнень) із включенням самооцінок, сертифікатів, звітів, роздумів — сприяє рефлексивному осмисленню власної динаміки розвитку. Такий інструмент ефективно використовується в рамках підготовки до професійної сертифікації та акредитації, як зазначено у роботах А. Шарле, А. Сабо (Scharle A., Szabo A.) [84].

Отже, використання зазначених методик у навчальному процесі дозволяє комплексно впроваджувати самоконтроль і самовдосконалення як складові цілісної системи формування самостійності майбутнього авіаційного фахівця. Вони забезпечують особистісне зростання, підвищують відповідальність, сприяють розвитку професійної ідентичності.

3.2. Підтримка позитивної мотивації особистості майбутнього авіаційного фахівця

Мотивація навчальної діяльності є ключовим чинником у системі сучасної освіти, оскільки рівень засвоєння знань безпосередньо залежить від зацікавленості здобувачів вищої освіти. Встановлено, що пасивне або негативне

ставлення до навчання часто є причиною низької академічної успішності, що зумовлено переважанням зовнішніх мотивів. Такий підхід до освіти загрожує формуванням професійної некомпетентності майбутніх фахівців. Сучасні тенденції свідчать про зростання прагнення здобувачів освіти здобути диплом престижного закладу вищої освіти за рахунок знань, що відтермінуються на другий план. У зв'язку з цим першочерговим завданням вищої школи постає формування внутрішньої мотивації студентів, яка повинна стати основою розвитку особистості, сприяти формуванню усвідомленої потреби в навчанні, активізувати когнітивну діяльність і забезпечити орієнтацію на досягнення високих результатів у професійному становленні.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що мотивація розглядається з різних теоретичних позицій, що відображає її багатогранність як психологічного й педагогічного феномена. Зокрема, окремі дослідники пов'язують мотивацію з творчістю (М. Бердяєв, П. Вікторов, Е. Гуссерль, Н. Кічук), з багатством духовного світу (І. Бех, М. Грот), із прагненням до самореалізації та самоздійснення як провідними чинниками розвитку особистості (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм), із прагненням до ідеалу (Г. Костюк, В. Семиченко, Ф. Хміль), а також із формуванням морально-етичних та професійних ціннісних орієнтацій (Г. Васянович, В. Гриньова, Л. Дибкова, Є. Іванченко, М. Князян, О. Резван, О. Романовський, В. Стрельников, Г. Тимошук). Теоретичне обґрунтування мотивації охоплює як змістовні теорії (Ф. Герцберг, Д. МакКлелланд, Д. Аткинсон, Х. Хекхаузен), так і процесуальні (В. Врум, С. Адамс, Л. Портер, Е. Лоулер).

Психолого-педагогічні дослідження вітчизняних (І. В. Ляшенко, О. О. Малінка, О. С. Пінська) та зарубіжних вчених (Б. Вернер, Ф. Герцберг, Е. Дісі) демонструють широку варіативність підходів до вивчення мотивації. У більшості підходів мотивація розглядається як сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, механізмів і процесів, що зумовлюють виникнення спонук до досягнення життєво та професійно важливих цілей.

Частина науковців визначає мотивацію як циклічну динамічну систему, яка зазнає трансформацій на різних етапах життєвого шляху особистості; інші дослідники наголошують на її ролі як психологічного механізму регулювання діяльності, що включає мотиваційну структуру, обумовлену потребами, інтересами та цілями.

Особливе значення має аналіз формування мотивації до професійної діяльності, адже це дає змогу виокремити провідні чинники, які впливають на поведінку особистості, підтримують її професійну активність та сприяють зростанню компетентності.

Згідно з «Енциклопедією освіти», мотивація учіння визначається як складна система спонукань, що детермінує спрямованість активності індивіда на здобуття, осмислення та збереження нового досвіду (знань, умінь, навичок, вражень, уподобань). Г. Костюк наголошував на розумінні навчання як самостійної та цілеспрямованої діяльності, що зумовлює сприйняття мотивації як внутрішньої суб'єктної рушійної сили освітньої активності [24, с. 321].

Найповнішу ієрархічну модель потреб запропонував А. Маслоу. У його концепції потреби представлені у вигляді «піраміди», де кожен наступний рівень ґрунтується на задоволенні попереднього: від фізіологічних потреб до потреб у самовдосконаленні, знаннях та естетичних переживаннях [54, с. 112].

На підставі аналізу наукових праць (Л. Божович, В. Вілюнас, С. Гончаренко, Є. Ільїн, В. Ковальов, М. Матюхіна, А. Маслоу, С. Рубінштейн, О. Степанов, Ю. Трофімов) можна зробити висновок, що потреби — це динамічні психічні стани, які виражають залежність особистості від зовнішніх умов і слугують рушійною силою її активності та розвитку. Важливою характеристикою потреб є їхня предметність: вони завжди спрямовані на конкретний об'єкт, який сприймається як необхідний, але відсутній компонент системи життєдіяльності.

У трактуванні С. Гончаренка потреба визначається як стан, що виражає необхідність у певних умовах існування й розвитку особистості та є основою її активної поведінки [15, с. 266]. Подібної думки дотримуються О. Степанов і

М. Фіцула, які тлумачать потребу як стан організму, що сигналізує про залежність від зовнішніх умов і спонукає до дії [84, с. 487].

Узагальнюючи теоретичний аналіз наукових джерел (С. Гончаренко, В. Ковальов, Ю. Трофімов, М. Матюхіна, А. Маслоу, С. Рубінштейн), можна дійти висновку, що потреба виявляється на психологічному рівні у формі мотиву, проте між цими поняттями існує принципова різниця. Якщо потреба є відчуттям нестачі певного блага, то мотив — це усвідомлене обґрунтування рішення щодо реалізації або нереалізації цієї потреби в конкретних умовах.

Відповідно проведеному аналізу, вважаємо, що саме мотиваційна умова є базовою у формуванні самостійності майбутніх авіаційних фахівців, оскільки потреби, а відтак і мотиви, є внутрішніми спонукami особистості до професійного саморозвитку.

Попри те, що мотивація традиційно розподіляється на зовнішню (сила, слава, привабливість, фінансовий успіх та ін.) і внутрішню (інтелектуальний розвиток, особистісне зростання, самодостатність), у новітній теорії мотивації використовують таке поняття, як полімотивованість мети, що спонукає до діяльності не одним мотивом, а кількома, навіть подекуди багатьма [55, с. 204].

Мотивація до самонавчання означає, що здобувачі вищої освіти отримують задоволення від самого процесу інтелектуальної праці. У свою чергу викладач, для того щоб успішно мотивувати здобувачів освіти, має сам відповідати певним критеріям. Насамперед він має бути високо мотивованим, поводитися природно, проте обов'язково толерантно й бути чутливим до змін у поведінці та настроях здобувачів вищої освіти.

Підтримуємо думку, що викладач повинен створювати в аудиторії (під час онлайн- або офлайн-заняття) спокійну доброзичливу атмосферу, доречно користуючись почуттям гумору, орієнтуватися на індивідуальний підхід. До таких засобів емоційного стимулювання також належить позитивний відгук викладача на успішні відповіді, спокійне реагування на помилки, що привчають здобувачів вищої освіти до вміння їх приймати як необхідний, але не такий, що демотивує, етап навчання [55, с. 207].

Отже, формуванню позитивної мотивації має сприяти партнерська позиція викладача-наставника у процесі опанування знаннями, суб'єктна позиція здобувача освіти, в основі якої покладено готовність до професійного саморозвитку; стійкий пізнавальний інтерес до освітнього процесу; бажання вдосконалювати власний рівень професіоналізму; поглиблення та розвиток таких особистісних рис як допитливість, відповідальність, інноваційність, творчість.

Зауважимо, що нагальною потребою сучасної вищої освіти є підвищення пізнавальної мотивації здобувачів вищої освіти до самоосвіти. Такими шляхами можуть бути соціальні мотиви, способи засвоєння навчального матеріалу, порядок комплектування здобувачів вищої освіти у групи, відношення між мотивом і метою, наявність та доступність навчально-методичного забезпечення, застосування інтерактивних технологій, створення викладачем проблемної ситуації та винайдення шляхів її розв'язання, процесуальна теорія очікування, організація мотиваційного ефекту, а також методи інтроспекції, ігрові технології, психолого-педагогічні тренінги, методичні засоби комунікативної атаки, доведення та переконання, сугестія, долання перешкод, делегування, закріплення позитивного враження, розв'язання проблемних завдань за допомогою діалогічної розмови, застосування інтерактивних технологій [5, с. 22].

Під способами організації навчально-пізнавальної діяльності розуміємо методи та засоби навчання, а також форми організації освітнього процесу. Інтерактивні технології навчання сприяють більш ефективному процесу професійного саморозвитку майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Серед продуктивних технологій важливими є проблемне навчання, моделювання проблемних педагогічних ситуацій. Важливим є те, щоб той чи інший метод не давав відразу готової відповіді на проблемне запитання, а активно стимулював майбутнього авіаційного фахівця до самостійного рефлексивного пошуку, розуміння власних професійних ресурсів, накреслення сильних і слабких сторін своєї особистості. Вважаємо, найбільш ефективними

методами, які спонукають внутрішню готовність здобувачів вищої освіти до професійного саморозвитку є такі: мозковий штурм, рольові ігри, психолого-педагогічні тренінги, метод проектів.

При формуванні позитивної мотивації здобувачів вищої освіти, спрямованої на формування самостійності, важливою є власна активність, яка підтримує пізнавальний інтерес і спонукає до виникнення важливих потреб.

Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів дозволяє стверджувати, що основними умовами, які забезпечують ефективний розвиток мотивації професійного саморозвитку майбутніх авіаційних фахівців є такі: формування позитивних мотиваційних установок на професійний саморозвиток; формування у системи знань, умінь та навичок роботи над собою. Основними заходами є розробка та впровадження цільових програм у формах спеціальних науково-методичних семінарів, тренінгів професійного зростання, тренінгів кар'єрного росту, професійних майстерень, та ін.; актуалізація потреб професійного саморозвитку у здобувачів вищої освіти під час безпосереднього включення в освітній процес і різні види практик.

Науковиця Л. Герасименко [9] вказує, що самоосвіта майбутніх авіафахівців характеризується індивідуалізацією, саморегульованістю та сприяє самореалізації особистості. Інструментально це підтримується включенням e-learning курсів, симуляторів, дистанційних модулів — що породжує автономію в навчанні й внутрішню мотивацію.

А. Шпикуляк [72] дослідила вплив зниженої мотивації як чиннику професійного вигорання пілотів. Рекомендації науковиці включають регулярну психологічну підтримку, групові емоційно-рефлексивні сесії, чітку систему оцінювання результатів, що допомагає підтримувати позитивний емоційний стан і мотивацію.

Бондар і Литвинчук [4] виявили, що професійно-пізнавальні мотиви є провідними для майбутніх авіаційних фахівців, вони демонструють сильну внутрішню мотивацію, коли розуміють свою майбутню роль і значущість в авіагалузі — що стимулює їх до самонавчання та розвитку.

На нашу думку, підтримка позитивної мотивації майбутніх авіаційних фахівців включає: автономію в навчанні — через самоосвітні ресурси; посилення самооцінки — через визнання успіхів; психологічну допомогу — для уникнення професійного вигорання; професійну орієнтацію — через демонстрацію перспектив кар'єри.

Однією з найефективніших технологій для забезпечення успіху студентів вважають процесуальну теорію очікування, яка виділяє важливість таких взаємозв'язків: очікування співвідношення між витраченими зусиллями й отриманими результатами; очікування певної винагороди або заохочення у відповідь на досягнутий рівень результатів і передбачуваний ступінь задоволення. Відповідно до теорії очікування, якщо значення будь-якого з цих чинників буде малим, то буде слабкою і мотивація навчальної діяльності загалом [5, с. 22].

Ефективною технологією мотивації навчальної діяльності студентів вважають також організацію мотиваційного ефекту. Методом інтроспекції (самопостереження) викладач може на досить високому рівні визначити мотивацію навчальної діяльності здобувачам освіти, коли увага приділяється осмисленню роботи (дій) на заняттях під час вивчення матеріалу, ступеня їх активності, самостійності виконання завдань, відношенню до особистих результатів, умінню працювати в групах, реакції на визнання та заохочення, умінню отримувати необхідну інформацію. Викладач отримує певну картину зацікавленості здобувача вищої освіти. Стають очевидними проблемні зони, з'являється можливість намітити шляхи зміни ситуації щодо виховання мотивації навчальної діяльності [34, с. 45].

На основі аналізу сучасних досліджень визначено низку методик, які забезпечують підтримку позитивної мотивації в системі професійної підготовки авіаційних кадрів.

Методика ARCS-моделі мотивації (Attention, Relevance, Confidence, Satisfaction) Дж.Келлера. Суть: структура мотиваційної підтримки через чотири компоненти — увагу, релевантність, впевненість, задоволення.

Приклад використання: під час підготовки до міжнародних іспитів з англійської мови в авіації (ICAO level 4), викладач акцентує на реальній значущості знань, демонструє зв'язок тем із реальними авіаційними кейсами, забезпечує успішне виконання проміжних завдань для формування впевненості. [79].

Моделювання успішного професійного майбутнього, яка сприяє формуванню у майбутніх авіаційних фахівців образу майбутнього «Я» як висококваліфікованого спеціаліста. Виконання здобувачами освіти завдань з проектування власної кар'єрної траєкторії, проходження стажування в авіакомпаніях з елементами наставництва. Автори: Півень М. І. та Півень В. – у дослідженні детермінант самоактивності курсантів вказують, що моделювання професійного майбутнього стимулює внутрішню мотивацію до навчання [75].

Методика соціального підкріплення. Ця методика є традиційною і фіксує визнання досягнень студента в колективі, нагородження грамотами, сертифікатами. В НАУ реалізовано програму «Кращий курсант місяця», де до уваги беруться академічна успішність, дисципліна, ініціативність [48].

Використання мотиваційних опитувальників і діагностики. Регулярне застосування інструментів самодіагностики мотиваційного стану, як приклад, адаптація опитувальника Science Motivation Questionnaire II [82] до курсів з авіаційних систем, що дозволяє викладачу адаптувати методики до рівня внутрішньої мотивації студента.

Щодо організаційних засад, для того, щоб забезпечити реалізацію виокремлених умов професійного саморозвитку майбутніх авіаційних фахівців, слід дотримуватися наступних принципів їхнього впровадження. Реалізація організаційно-педагогічних умов передбачає передусім технічну та науково-методичну оснащеність освітнього процесу. Раціональне забезпечення ефективної діяльності педагогів і здобувачів вищої освіти потребує актуалізації наявних ресурсів, з'ясування необхідних і потенційно значущих (інформаційні, матеріально-технічні, методичні, кадрові тощо), визначення їхньої кількості та якості та поетапного впровадження у практику.

Не менш важливий процес подачі інформації, тому процес навчання та підбір методів є необхідною умовою в льотному навчальному закладі. Важливою складовою цього процесу є стимулювання курсантів, спрямоване на підвищення зовнішньої мотивації, самонавчання курсантів, правильну постановку і досягнення цілей, інтерактивні практики. Під середовищем мається на увазі створення оточення, що стимулює курсантів до навчання. Методами досягнення цієї мети: моделювання ситуацій з професійної діяльності, колективні дискусії, приклади з професійної практики, активне залучення критичного мислення і майбутніх авіаційних фахівців.

Позитивна навчальна мотивація — це основа сталого професійного розвитку та психологічної стійкості майбутніх авіаційних фахівців. Формування мотивації до навчання та майбутньої професійної діяльності є ключовим фактором у розвитку самостійності, самоконтролю, самореалізації та професійної зрілості майбутніх авіаційних фахівців.

Таким чином, підтримка позитивної мотивації є не лише емоційно-ціннісною складовою професійного становлення, але й важливим дидактичним інструментом, що сприяє зростанню самостійності, відповідальності та особистісного самоствердження майбутнього авіаційного фахівця.

Для ефективного реалізації педагогічних умов доцільно вибудувати цілісну систему, що включає комплекс педагогічних заходів, діагностичних інструментів, а також додаткових організаційно-методичних елементів, спрямованих на забезпечення, підтримку й оцінювання динаміки професійного розвитку здобувачів. Така система має на меті не лише впровадження відповідних умов, а й об'єктивне визначення рівня їх результативності в контексті формування професійно значущих якостей особистості майбутнього авіаційного фахівця.

Отже, виокремлені нами педагогічні умови істотно впливають на ключові компоненти формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Перша педагогічна умова – впровадження самоконтролю та самовдосконалення – забезпечує розвиток когнітивного та регулятивного

компонентів самостійності. Формування здатності до самоспостереження, самооцінки, аналізу власних дій і прийняття відповідальних рішень сприяє розвитку внутрішнього локусу контролю та стабільної навчальної мотивації.

Друга педагогічна умова – підтримка позитивної мотивації – значуща для аксіологічного та мотиваційно-ціннісного компонентів. Завдяки створенню сприятливого психологічного клімату, використанню мотиваційно стимулюючих технологій (наприклад, рефлексивних діалогів, кейсів професійного успіху), майбутній авіаційний фахівець активізує інтерес до саморозвитку, набуває внутрішніх мотиваційних орієнтацій, орієнтованих на якість, безпеку та результат.

Третя педагогічна умова – рефлексивне навчання – сприяє розвитку рефлексивного та діяльнісного компонентів. Завдяки застосуванню методів критичного аналізу, рефлексивних карт, самооцінювальних інструментів, майбутній фахівець здобуває навички усвідомлення власних професійних дій, бачення помилок, внутрішнього коригування навчального процесу, що підсилює його здатність до автономного професійного функціонування.

Таким чином, зазначені умови утворюють цілісну педагогічну систему, що забезпечує поетапне, збалансоване формування всіх компонентів самостійності в контексті професійної підготовки авіаційного фахівця.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі обгрунтовано зміст педагогічних умов формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі. Доведено, що створення належних педагогічних умов забезпечує фундамент для всебічного розвитку особистості майбутнього авіаційного фахівця, сприяючи формуванню його самостійності, професійної компетентності та здатності ефективно діяти в умовах підвищеної складності, характерних для авіаційної сфери.

Педагогічна умова «розвиток рефлексивності» в освітньому процесі виступає основою формування ключових компонентів особистісної самостійності. Обґрунтовано, що рефлексивність постає як здатність суб'єкта до усвідомлення, виявлення та певного конструювання власних особистісних якостей, а також їх репрезентації. Вона тісно пов'язана з прагненням здобувача освіти до аналізу, узагальнення та осмислення як особистісних рис, так і професійної діяльності у контексті їх соціальної та індивідуальної значущості. Впровадження педагогічної умови «розвиток рефлексивності» можливе за умов інтеграція в модульну систему, включення рефлексивних інструментів як частину результатів освітнього процесу.

Визначено, що рефлексія має супроводжуватися кураторським супроводом, в якому викладачі та наставники не оцінюють, а підтримують, а також гнучкістю форматів, за умов уможливлення адаптація інструментів до дистанційного навчання (Google Forms, інтерактивні платформи). Цілеспрямоване формування рефлексивних умінь повинно стати складником професійної підготовки, охоплюючи як особистісний, так і професійний рівні самовдосконалення.

Запропонована педагогічна умова впровадження самоконтролю та самовдосконалення спрямована на: підвищення успішності курсантів, розвиток мотивації до навчання, формування самостійності та пізнавальної активності, а також розвиток навичок самоконтролю через цілеспрямоване використання відповідних форм і методів.

У процесі професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців нами виділено кілька ефективних методик впровадження самоконтролю та самовдосконалення : методика контрольних листів (Check-lists), щоденник самоконтролю (Рефлексивний журнал), метод «Прогноз – виконання – оцінка», самооцінювання за шкалами критеріїв (Rubrics), професійне портфоліо з елементами самоаналізу. Отже, використання зазначених методик у навчальному процесі дозволяє комплексно впроваджувати самоконтроль і самовдосконалення як складові цілісної системи формування самостійності

майбутнього авіаційного фахівця. Вони забезпечують особистісне зростання, підвищують відповідальність, сприяють розвитку професійної ідентичності.

Обґрунтовано, що формуванню позитивної мотивації має сприяти партнерська позиція викладача-наставника у процесі опанування знаннями, суб'єктна позиція здобувача освіти, в основі якої покладено готовність до професійного саморозвитку; стійкий пізнавальний інтерес до освітнього процесу; бажання вдосконалювати власний рівень професіоналізму; поглиблення та розвиток таких особистісних рис як допитливість, відповідальність, інноваційність, творчість.

На основі аналізу сучасних досліджень визначено низку методик, які забезпечують підтримку позитивної мотивації в системі професійної підготовки авіаційних кадрів: методика ARCS-моделі мотивації (Attention, Relevance, Confidence, Satisfaction) Дж.Келлера, моделювання успішного професійного майбутнього, методика соціального підкріплення, використання мотиваційних опитувальників і діагностики.

Визначено, виокремлені нами педагогічні умови істотно впливають на ключові компоненти формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі.

Перша педагогічна умова – впровадження самоконтролю та самовдосконалення – забезпечує розвиток когнітивного та регулятивного компонентів самостійності. Формування здатності до самоспостереження, самооцінки, аналізу власних дій і прийняття відповідальних рішень сприяє розвитку внутрішнього локусу контролю та стабільної навчальної мотивації.

Друга педагогічна умова – підтримка позитивної мотивації – значуща для аксіологічного та мотиваційно-ціннісного компонентів. Завдяки створенню сприятливого психологічного клімату, використанню мотиваційно стимулюючих технологій (наприклад, рефлексивних діалогів, кейсів професійного успіху), майбутній авіаційний фахівець активізує інтерес до саморозвитку, набуває внутрішніх мотиваційних орієнтацій, орієнтованих на якість, безпеку та результат.

Третя педагогічна умова – рефлексивне навчання – сприяє розвитку рефлексивного та діяльнісного компонентів. Завдяки застосуванню методів критичного аналізу, рефлексивних карт, самооцінювальних інструментів, майбутній фахівець здобуває навички усвідомлення власних професійних дій, бачення помилок, внутрішнього коригування навчального процесу, що підсилює його здатність до автономного професійного функціонування.

Таким чином, зазначені умови утворюють цілісну педагогічну систему, що забезпечує поетапне, збалансоване формування всіх компонентів самостійності в контексті професійної підготовки авіаційного фахівця.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Авер'янова А. В. Професійний успіх як основа самореалізації особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 7–12.
2. Байда І., Міронов В., Мятенко Н. Мотивація до самонавчання як умова формування професійних компетенцій. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2022. Т. 5, № 1. С. 17–30. DOI: 10.31866/2617-796X.5.1.2022.261283.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
4. Бондар Л. В., Литвинчук Н. Б. Мотивація навчальної діяльності студентів як провідний чинник підготовки майбутніх фахівців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2020. № 11. С. 98–106.
5. Васюкович О. М. Формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ : Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, 2018. 20 с.
6. Галян І. М. Особливості індивідуальної саморегуляції особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2010. № 1. С. 3–14.

7. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні. *Рідна школа*. 2002. № 4. С. 14–16.
8. Гарбузова Т. Застосування моделі Blended Learning під час викладання курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням». *Молодь і ринок*. 2018. № 12. С. 68–71.
9. Герасименко Г. В. Формування фахових компетентностей курсантів льотних навчальних закладів у процесі вивчення фундаментальних дисциплін. Запоріжжя, 2015.
10. Герасименко Л. Мотивація до самоосвіти майбутніх авіаційних фахівців у процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 48–53.
11. Гриньків А. П. Освітні дискурси практики рефлексивного мислення. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 107. С. 319–322.
12. Гудзенко О. З. Міжпоколінські відмінності уявлень про фактори досягнення життєвого успіху. *Соціологія майбутнього*. 2010. № 1. С. 106–113.
13. Данилов С. О. Експертна оцінка соціально-професійної зрілості майбутнього педагога: анкета. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. 5 с.
14. Данилов С. О. Критеріальні характеристики соціально-професійної зрілості особистості майбутнього педагога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Вип. 75. Т. 1. С. 123–128.
15. Дмитренко Н. Є., Будас Ю. О. Вплив оцінювання іншомовної компетентності на мотивацію студентів. *Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 29. С. 178–189.
16. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України ; [гол. ред. В. Г. Кремень]. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
17. Зінченко С. В. Роль “Я-концепцій” в особистісному самовизначенні дорослих. *Європейський Союз – Україна: освіта дорослих*. 2015. С. 131–135.

18. Зимовин А. І., Заїка Є. В. Рефлексивні технології в навчанні і саморозвитку студентів. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Харків : НТУ «ХПІ», 2016. С. 290–302.
19. Злобіна О. Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2004. 400 с.
20. Ільїна Ю. М. Психологія успіху: онтологія проблематики. Актуальні проблеми психології. 2008. Т. 8. С. 45–56.
21. Кандзюба Л. І. Мотивація — запорука успіху вивчення іноземної мови. 2017. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/fil/13feb2017/24.pdf>
22. Кирпенко Т. М. Аналіз зв'язку самоконтролю, вольової регуляції та екологічно-орієнтованої життєдіяльності. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. VII, вип. 45. С. 133–143.
23. Коваленко Н. П., Боброва Н. О., Ганчо О. В., Зачепило С. В. Мотивація студентів як запорука успішного професійного розвитку. *Медична освіта*. 2020. № 3. С. 43–48.
24. Коваленко О. П. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх авіаційних фахівців як психолого-педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 8. С. 136–147.
25. Ковальова А. В. Педагогічні умови самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 20 с.
26. Козьміна Н. А., Гурєєва Л. В. Роль мотивації в процесі вивчення іноземної мови студентами технічних ВНЗ. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/gureyeva_rol'.pdf
27. Кокун О. М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 1–5.
28. Коновець С. В. Мотивація. *Освіта дорослих: енциклопедичний словник* : за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. Київ : Основа, 2014. С. 237–238.

- 29.Короп М., Гайдай С., Дембіцька О., Хапсаліс Г. Самоконтроль студентів за станом свого організму та рекреація в процесі занять фізичними вправами. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15.* 2021. № 4(134). С. 76–80. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2021.4(134).18.
- 30.Краснопольський В. Е. Іншомовна підготовка студентів нефілологічних спеціальностей на основі створення і використання webтехнологій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2019. 438 с.
- 31.Кузнєцова І.В. Мотивація щодо вивчення іноземної мови як чинник успішної соціальної адаптації першокурсників у медичному ВНЗ. URL: <http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/2628/1>
- 32.Кузнєцова О. М. Мотивація студентів на заняттях з іноземної мови та особливості її підвищення у немовному ВНЗ. *Філологічні науки. Методика викладання мови і літератури.* URL: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Philologia/74539.doc.htm
- 33.Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : у2 т. Москва : Педагогика, 1983. Т.1. 392 с.
- 34.Лисенко-Гелемб'юк К. Психологічний аналіз процесів вольової регуляції як ознаки свідомості й розкриття особистісного потенціалу. *Освітній простір України.* 2016. Вип.8. С.83–88 磳
- 35.Литвин А. Типологія поняття «умови» в науково-педагогічних дослідженнях. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2013. №5. С.9.
- 36.Мазилова Г. Б. Соціально-психологічні проблеми успіху і успішності. *Актуальні проблеми психології.* 2010. Т.1. Вип. 29–30. С.129–136.
- 37.Максименко С.Д., Максименко К.С., Савченко Г.В., Клименко В.В., Ірхін Ю.Б., Папуча М.В., Мошаров Д.О. Загальна психологія : підручник. 2025.
- 38.Москаленко О. І. Компоненти готовності авіаційних фахівців до виконання професійної діяльності. *Вісник ЖДУ ім. І. Франка.* 2015. № 1. С. 116

- 39.Марусинець М. М. Рефлексивна позиція у формуванні професійного становлення майбутнього вчителя. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. №8–9. С.93–97.
- 40.Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія личности. Тексты. Москва, 1982.
- 41.Машкова І. М., Беякова О. В., Іщенко Т. М. Актуальність підвищення мотивації для оволодіння іноземною мовою професійного спрямування студентами-економістами в умовах змішаного навчання. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасних університетів* : матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 2021.
- 42.Мелащенко К. Життєвий успіх у гендерному вимірі: соціологічні розвідки. *Соціальні виміри суспільства*. 2009. Вип.12. С.208–220.
- 43.Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. 1е вид. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1974. 865 с.
- 44.Міщенко О.О. Психологічні особливості уявлень особистості про економічно успішну людину. *Актуальні проблеми психології*. Ніжин, 2013. Т.11. Вип.8, ч.2. С.85–95.
- 45.Москаленко О.І. Компоненти готовності авіаційних фахівців до виконання професійної діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2015. №1. С.116.
- 46.Москалець М. М., Чумак М. Є. Характеристика сутності, змісту, структури, форм і методів самоконтролю навчальної діяльності студентів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2016. № 53. С. 190–201.
- 47.Павлюк М. М. Теорія і практика розвитку самостійності майбутніх фахівців: монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 68.
- 48.Пермінова Л. А. Мотивація як фактор навчальної успішності студента. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 20. С. 101–103.
- 49.Плачинда Т. С. Професійна рефлексія як умова становлення майбутнього фахівця. *Educational Dimension*. 2015. Вип. 45. С. 68–72.

- 50.Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 256 с.
- 51.Плачинда, Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців: зарубіжний і вітчизняний досвід та шляхи підвищення якості : монографія / Т. С. Плачинда. Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2014. - 532 с.
- 52.Плачинда Т. Формування вмінь самоконтролю під час професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2014. № 8. С. 111–115.
- 53.Пономарьова О. І., Ковальова А. В. Модернізація процесу викладання іноземної мови спеціального вжитку. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі*. 2011. Вип. 19. С. 97–105.
- 54.Про затвердження Змін до Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0730-12#Text>
- 55.Про затвердження Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні. *Офіційний вісник України*. 1998. № 33. Ст. 1245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-98>
- 56.Побірченко Н., Цибулько І. Психологічні фактори розвитку професійної рефлексії у студентів авіаційного університету. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 19. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2013-19.%p>
- 57.Радул В.В. Соціально-професійні проблеми сучасної педагогічної науки: монографія. Харків: Мачулін, 2019. 332 с.
- 58.Радул В. В. Соціальна зрілість особистості : монографія. Харків : Мачулін, 2017. 442 с.
- 59.Радул В. В. Соціально-педагогічна зрілість : спеціальний курс. навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ, 2001. 202 с.
- 60.Радул В. В. Фактори соціальної зрілості студентів педвузу : навчальний посібник із спецкурсу для студентів педвузів. Київ, 1994. 144 с.
61. Савченко Н. С. Професійне самовдосконалення майбутніх авіадиспетчерів у процесі фахової підготовки. *Modern Information Technologies and Innovation*

Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2015. №42. С.344–349.

62. Сєнчина Н. Педагогічні умови формування професійної рефлексії вчителів гуманітарних спеціальностей у післядипломній освіті. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*. 2020. № 12. С. 101–108.
63. Синявський В. В. Мотивація учіння. *Освіта дорослих: енциклопедичний словник*: за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. Київ : Основа, 2014. С. 240.
64. Соціолого-педагогічний словник : за ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с.
65. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2005. 520 с.
66. Сидорчук Н. Г. Про співвідношення між поняттями «самоосвіта» та «самостійна робота». *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*. 2002. № 4, ч. 2. С. 139–141.
67. Товма Л. Ф., Мартем'янов В. О. Інтерактивні дошки як сучасний метод навчання у вищих військових навчальних закладах. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2012. Вип. 1 (30). С. 202–207.
68. Ушакова Ю. В. Педагогічні умови розвитку мотивації до вивчення професійно-орієнтованих дисциплін майбутніх диспетчерів з аеронавігаційного забезпечення. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. №206.
69. Хутка С. В., Нагорняк К. М. Професійна самостійність у зв'язку із суб'єктивним благополуччям у крос-національній перспективі. *Український соціум*. 2015. № 3. С. 56–62.
70. Цибулько І. О. Психологічні чинники розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців авіаційної сфери: дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014.
71. Шамлян К. М. Воля, саморегуляція, самоконтроль та інші «само»-процеси. *Габітус*. 2024. Вип. 64. С. 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.3>.

- 72.Шпикуляк А. В. Знижена мотивація як чинник професійного вигорання пілотів літаків та гелікоптерів в цивільній авіації : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра спеціальності «Психологія». Київ : Національний авіаційний університет, 2023. 90 с.
- 73.Юдіна Н. О., Тесленко М. М. Усвідомлена саморегуляція навчальної діяльності студентів як проблема сучасної психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 3(2). С. 90–94.
- 74.Ярема А. І. Феномен успіху в соціологічному вимірі. *Вісник Львівського університету: Серія соціологічна*. 2010. Вип. 4. С. 92–99.
- 75.Bayram G., Guzer H. A proposal for a blended learning methodology and how to apply it with university students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. № 116. P. 4596–4603.
- 76.Blended learning. Retrieved July 31, 2012. URL: http://edutechwiki.unige.ch/en/blended_learning
- 77.Danylko O., Ternavska T., Surkova K. Features of scientific research work of future aviation specialists. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. № 1(58). DOI: <http://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.298544>.
- 78.Holec H. *Autonomy in Foreign Language Learning*. Oxford : Pergamon, 1981. 87 p
- 79.Kovac V., Ledic J., Rafajac B. Academic staff participation in university governance: Internal responses to external quality demands. *Tertiary Education and Management*. 2003. Vol. 9, № 2. P. 215–232.
- 80.Keller J. M. An integrative theory of motivation, volition, and performance. *Technology, Instruction, Cognition, and Learning*. 2008. Vol. 6(2). P. 79–104.
- 81.Tuhkala A., Heilala V., Lämsä J., Helovuuo A., Tynkkynen I., Lampi E., Sipiläinen K., Härmäläinen R., Kärkkäinen T. The interconnection between evaluated and self-assessed performance in full flight simulator training. *Vocations and Learning*. 2024. Vol. 17. P. 253–276. <https://doi.org/10.1007/s12186-023-09339-6>

82. Rasinen A. An analysis of technology education curriculum of six countries. *Journal of Technology Education*. 2003. Vol. 15, № 1. P. 3–19.
83. Renegar S. L. Civic education project lecture. Department of Education. Attila Joseph University, Szeged, Hungary, 1996.
84. Scharle A., Szabo A. Learner Autonomy: A Guide to Developing Learner Responsibility. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 200 с.
85. Zimmerman B. J. Investigating self-regulation and motivation: historical background, methodological developments, and future prospects. *American Educational Research Journal*. 2008. № 45. P. 166–183.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ

Для узагальнення досвіду формування самостійності особистості здобувачів вищої освіти – майбутніх авіаційних фахівців в умовах Української державної льотної академії нами застосовано метод порівняльного аналізу частотних розподілів індексу самостійності та її складників (самодетрмінація, самоздійснення та саморозвиток) в залежності від впливу на її формування активізації рефлексивності, самоконтролю та самовдосконалення, розвиток позитивної мотивації особистості.

В основу дослідно-експериментальної роботи покладено припущення, що моделювання освітнього процесу при вивченні фахових дисциплін та практичної підготовки, а також цілісна реалізація обґрунтованих у розділах 1 та 2 педагогічних умов (розвитку рефлексивності, активізації самоконтролю та самовдосконалення, підтримку позитивної мотивації особистості у професійному саморозвитку) респондентів експериментальної групи викличе якісне зростання у них рівня формування самостійності, порівняно з майбутніми авіаційними фахівцями, які увійшли до контрольної групи.

Метою формувального етапу дослідно-експериментальної роботи (другий діагностичний зріз) є цілеспрямоване формування у здобувачів вищої освіти, які становлять експериментальну групу в процесі вивчення фахових дисциплін та практичної підготовки, зокрема активізації розвитку їхньої професійної працеспроможності і компетентності, покращення соціального та професійного спілкування іноземними мовами, спрямованому на розвиток професійних та комунікаційних здібностей, сприяння становленню самоактуалізації до професійного самоздійснення. В контрольній групі освітньо-професійний процес організовано на належному рівні відповідно до вимог чинного законодавства та нормативних документів, студенти, які утворюють ці групи менш активно беруть участь у аналогічних видах діяльності, що і респонденти експериментальної групи.

Для пояснення ефективності впливу відповідних індикаторів(видів діяльності) на розвиток критеріїв та педагогічних умов у тексті дисертації ми описуємо лише ті види діяльності, які розташовані на перших рангових місцях в обох групах респондентів.

3.1 Розвиток рефлексивності майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки

Рефлексивність як властивість суб'єкта відображає здатність особистості аналізувати свої думки, почуття, дії та досвід, сприймати і розуміти свої внутрішні процеси та вплив зовнішніх факторів. Це поняття означає, що особистість спроможна самокритично оцінювати свої вчинки, рішення та взаємодію з навколишнім світом.

Рефлексивність особистості – це її (особистості) здатність до спрямування власної діяльності на саму себе, власні особливості, тобто рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, самодетермінації, але необхідно розуміти, що вона може мати не лише конструктивний, а й деструктивний характер, наприклад коли у процесі саморозвитку особистість викорінює особливості, які заважають успішності її діяльності [5, с. 134].

Числове узагальнене значення індексу рефлексивності групи здобувачів вищої освіти, які активно розвивають свою рефлексивність становить 4,07, а тих здобувачів вищої освіти, що не розвивають свою рефлексивність – 2,68. Для експериментальної групи студентів це значення потрапляє у числовий інтервал на шкалі вимірювань 4,51 – 5,0, а для контрольної – 2,51-3,0.

Відмінності значень індексів рефлексивності студентів обох груп ми подаємо за допомогою таблиці 3.1

Таблиця 3.1.1

Узагальнене значення індексів самостійності групи майбутніх авіаційних фахівців, які активно беруть участь у розвитку рефлексивності і не беруть активної участі у розвитку рефлексивності (в абс.вел.), станом на листопад 2024 року

Майбутні авіаційні фахівці, які активно розвивають рефлексивність (N = 35 осіб)	Майбутні авіаційні фахівці, які активно не розвивають рефлексивність (N = 35 осіб)
3,83	2,21

На підставі показників таблиці 3.1.1 робимо висновок, що активна участь у розвитку рефлексивності для майбутніх авіафахівців є ефективною умовою формування їхньої самостійності.

Діагностичний зріз 2024 року здійснено переважно із студентами, що входили до вибіркової сукупності 2022 року.

Значення таблиці засвідчують, що отримані дані частотних розподілів самостійності майбутнього авіафахівця підлягають нормальному розподілу.

У майбутніх авіаційних фахівців, які беруть активну участь у розвитку рефлексивності, вершина позитивних значень потрапляє в інтервал шкали вимірювань 4,51-5,0, а тих майбутніх авіаційних фахівців, які виявляють пасивність у інтервал – 2,1-2,5.

Отже, існує статистично вагома різниця в ступені виявлення самотійності майбутніх авіаційних фахівців обох вибірових сукупностей за допомогою активного розвитку рефлексивності. Рефлексивність допомагає особистості бути більш самосвідомою, адаптивною та вдумливою, сприяючи покращенню як особистісного розвитку, так і взаємодії зі світом. Виявлення основних аспектів рефлексивності та її значення для особистісного розвитку та взаємодії з оточуючим світом є ключовим завданням досліджень в цій галузі. Одним з основних аспектів рефлексивності є здатність суб'єкта до саморефлексії та самоздійснення.

Це включає здатність аналізувати власні думки, почуття, мотиви та дії, а також здатність аналізувати свій досвід. Ця здатність дозволяє суб'єкту зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, визначити свої цінності та цілі та приймати зважені рішення.

Професійна діяльність в сфері авіації є настільки специфічною та екстремальною, що напруженість, стрес, несприятливі умови стають для людини нормою життя [18, с. 445]. Значущість рефлексивності для особистісного розвитку майбутнього авіафахівця полягає в тому, що вона в першу чергу сприяє його саморозвитку. Майбутній авіаційний фахівець, який вміє аналізувати свої дії та реакції, може виявити обмеження та недоліки у своїй поведінці та мисленні і долати їх. Це важливо для досягнення гармонії та професійного зростання. У взаємодії із зовнішнім світом, рефлексивність відіграє певну роль у покращенні самодетермінації та самоздійснення. Суб'єкт, який розуміє особливості здійснення самодетермінації, може ефективніше за допомогою самоздійснення, активізувати як ініціативність так і саморозвиток майбутніх авіаційних фахівців.

Аналізуючи результати подані в **таблиці 3.1.1** видно, що частотний розподіл даних самотійності майбутніх авіафахівців підлягає нормальному розподілу. Ця ситуація доводить наявність статистично значущої різниці в ступені вияву особистістю майбутнього авіаційного фахівця їх самотійності у експериментальній та контрольній вибірових сукупностях.

Питання суб'єктності в контексті самостійності особистості майбутніх авіафахівців є актуальною саме в юнацькому віці, коли вирішуються найважливіші завдання професійного розвитку особистості, якими є: інтеграція та побудова цілісного «Я-образу», досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне та професійне самовизначення. Згідно з логікою і закономірностями формування самостійності особистості, здобувачі вищої освіти, починаючи доросле життя, мають визначити свої особистісні цінності, життєві наміри, професійні орієнтири та взяти на себе відповідальність за їх реалізацію, тобто стати самостійним суб'єктом особистісного саморозвитку.

Особистість майбутнього авіафахівця як суб'єкт діяльності набуває таких якостей, як самостійність, ініціативність, відповідальність і саморегуляція. Відповідно, до суб'єктних характеристики майбутнього авіаційного фахівця, можемо віднести мотиваційну сферу, самооцінку, «Я-образ» та здатність до самостійності.

Формування адекватного і конструктивного самоставлення важливе в юнацькому віці, який знаменується початком поступової стабілізації емоційної сфери особистості, формуванням більш адекватних уявлень про себе, ніж у підлітковому віці.

Рефлексія, як процес регуляції аналітичних психічних процесів, складається з часткових рефлексивних процесів. Ці процеси мають метакогнітивний характер і одночасно функціонують у сферах самосвідомості, спілкування та діяльності, утворюючи зміст рефлексивних процесів.

Під час рефлексії майбутній авіаційний фахівець постійно стикається з переоцінкою своїх почуттів, емоцій, цінностей. Цей процес може бути «забарвлений» як позитивно, так і негативно, завдяки чому в особистості студента може формуватися різне ставлення до себе, оточуючих, середовища. При цьому важливим є формування такого ставлення особистості здобувача вищої освіти до себе, яке сприятиме його життєдіяльності та задоволенню потреб, ефективному спілкуванню та розвитку.

Рефлексія як здатність особистості до самопізнання та самоаналізу власної психічної діяльності є одним із найважливіших показників її суб'єктності в навчально-професійній діяльності [18, с. 446].

У сучасній вітчизняній вищій освіті, на думку експертів, спостерігається криза професійної ідентичності студентського середовища. Певним чином це проявляється в адаптації здобувача вищої освіти до навчальної та професійної діяльності, а також у підвищеній тривожності та невпевненості в собі, своєму професійному майбутньому.

Змістом кризи професійної самоідентичності в студентському віці є також загострення протиріч, які лежать в основі динаміки професійного становлення [16, с. 35]. Зокрема, це стосується протиріччя між потребою здобувача вищої освіти в самодетермінації (яка в багатьох випадках може виражатися як потреба в отриманні певного соціального статусу), потребою в самодетермінації, самоздійсненні в діяльності, саморозвитку у професійному середовищі) та відсутністю необхідних професійних знань, умінь і навичок для їх вирішення.

Перехід від початкового етапу навчання закладі вищої освіти до наступного представлений протиріччями між уявленнями колишнього старшокласника про ідеал професіонала авіафахівця, та уявленнями про «розмите», неповне, часто неадекватне уявлення про себе як майбутнього професіонала, що формується.

Це протиріччя ефективно вирішується створенням адекватного образу «Я – професіонал» за допомогою самопізнання, самоусвідомлення і насамперед за допомогою рефлексії, що порівнює, що визначає, що синтезує [5, с. 67].

Оцінка майбутнім авіафахівцем змісту соціальних ситуацій відповідно до власних меж «Я» здійснюється рефлексивними процесами. Рефлексивні процеси складають основу рефлексивності здобувача вищої освіти як його здатності аналізувати себе, визначати основи власних дій, усвідомлювати свої мотиви, виявляти значення та смисли своїх ставлень до світу, здійснювати довільний контроль за організацією власної діяльності та поведінки.

Високий і дуже високий рівні рефлексії містять дві основні характеристики: 1) здатність долучати до кола предметів уявного розгляду власні думки, відчуття і вчинки, що дозволяє майбутнім авіаційним фахівцям бачити себе очима інших і усвідомлювати недоліки і переваги власної особистості; 2) можливість розрізняти протиріччя між думками, словами і вчинками, що дає змогу «створювати» ідеальні конструкції, які не обов'язково висловлювати або реалізувати в дії, тобто мова йде про здатність оперувати в ідеальними ситуаціями та обставинами [3, с. 84].

У процесі професійної підготовки у льотній академії під впливом суспільної думки та багатьох інших об'єктивних і суб'єктивних чинників майбутній фахівець засвоює наявні в цьому мікросоціумі соціально-професійні норми, які стають його особистими переконаннями, стають внутрішніми мотивами до активного вияву самостійності.

Основними факторами самодетермінації особистості, успішної самореалізації та психологічне психологічної рівноваги, є усвідомлення цілей, смислів, перспективи свого майбутнього, наявність мотивації до саморозвитку та самореалізації особистості, розуміння свого потенціалу, віра у свої можливості, особистісна автономія, здатність свідомого контролю та оцінки власних професійних досягнення та перспектив [15, с. 165].

Важливу роль у просторі самодетермінації мають на рівні значущості співвідношення між самоставленням та самодетермінацією у таких сферах, за такими ознаками: у сфері смисложиттєвих орієнтацій – осмисленність життя, у сфері самодетермінації – автономія; у сфері життєстійкості – включеність, у сфері самоставлення – аутосимпатія. Врахування особливостей включення самоефективності у самодетермінантний простір відкриває нові горизонти бачення шляхів продуктивного особистісно-професійного розвитку та саморозвитку майбутніх авіафахівців..

При всій різноманітності факторів, які можуть спонукати людину до дії, очевидна принципова різниця між внутрішніми і зовнішніми факторами, а отже, між внутрішньою і зовнішньою мотивацією. Порівняння людей, які мають

автентичну мотивацію, тобто самостійно сформовану чи беззастережно прийняту, з людьми, які мають зовнішню мотивацію до дії, часто показує, що люди, які мають автентичну мотивацію, мають емоційне збудження, емоційну жвавість і довірливість, цілеспрямованість та креативність, а отже, рішучість і креативність, а також підвищення життєвого тону (життєздатності), самооцінки та загального психологічного благополуччя. І оскільки існують феноменологічні та функціональні відмінності між цими двома типами мотивації, то за допомогою самодетермінації здобувачі вищої освіти мають можливість заглибитися в їхні взаємовпливи і переходи із одного рівня на інший [6, с. 113].

Внутрішня мотивація будь-якого майбутнього фахівця є одним із найважливіших видів його особистісної мотивації. Тому важливим є питання про те, як майбутній авіаційний фахівець не мотивований до майбутньої професійної діяльності може досягати позитивного результату без внутрішньої мотивації, тобто як виникає зовнішня мотивація і як вона впливає на продуктивність і психологічне благополуччя студента. На відміну від деяких концепцій мотивації, в яких зовнішньо мотивована поведінка вважається повністю мимовільною, у теорії самодетермінації передбачається, що зовнішня мотивація може суттєво змінюватися щодо свого рівня автономності. Для пояснення цієї особливості стосовно нашого дослідження, будемо використовувати відомий приклад з освітньої практики: студенти, які виконують домашні завдання та завдання із самопідготовки, на основі того, що усвідомлюють важливість навчання для своєї майбутньої професійної діяльності, також мотивуються до цього зовнішніми механізмами, наприклад, щоб уникати цього засудження або покарання. Однак такий тип мотивації завжди пов'язаний з почуттям особистого вибору, тоді як другий тип пов'язаний лише із залежністю від зовнішніх регуляцій.

На підставі наявних експериментальних даних можна вважати, що на числовій шкалі інтервалів це суттєва відмінність у числових проміжках для значень експериментальної та контрольної груп студентів майбутніх

авіафахівців. Особливістю самостійності є її самодетермінація (Рисунки 3.1.2 – 3.1.3).

Рис. 3.1.2.

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом самодетермінації

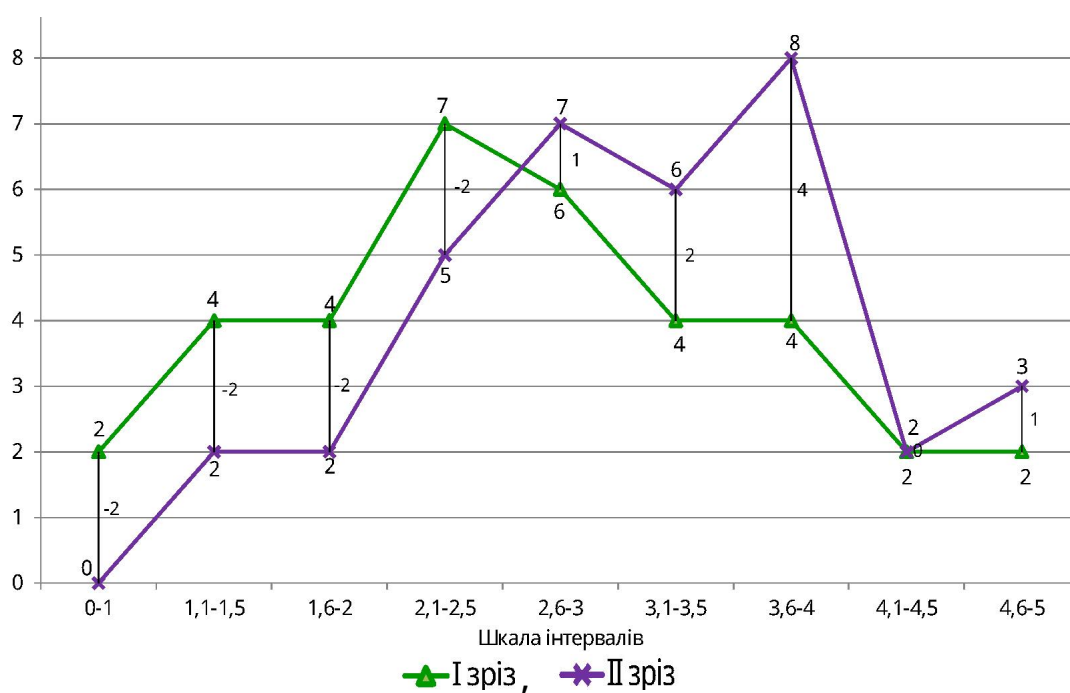
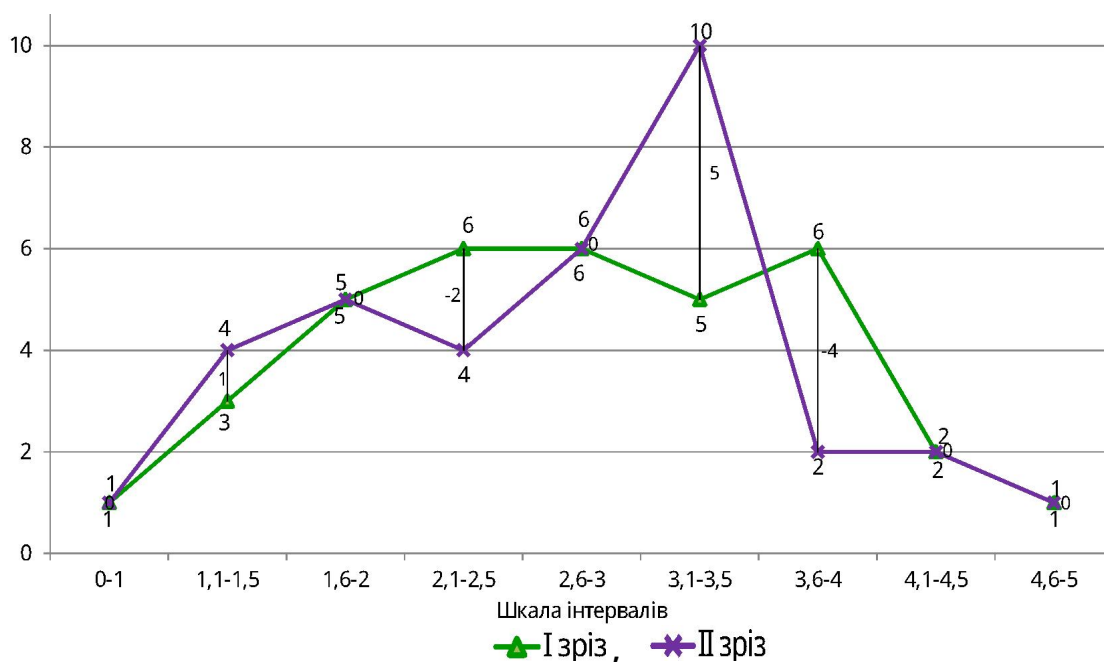

Рис. 3.1.3.

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної групи за індексом самодетермінації

Як слідує із рисунків 3.1.2 – 3.1.3 самодетермінація здобувачів вищої освіти експериментальної групи потрапляє у числовий проміжок 3,51 – 4,0, а контрольної – 2,01 – 2,5. Можна при певному абстрагуванні вважати, що на шкалі інтервалів це суттєва відмінність. Особливістю самодетермінації майбутніх авіафахівців є те, що визначальними її характеристиками є самоуправління та самоорганізація.

Це означає, що особистість майбутнього авіаційного фахівця, який формує самостійність, здійснює й оцінює прояви своєї поведінки лише з доцільності тих соціальних та професійних норм, які із сфери суспільної свідомості перемістилися в свою індивідуальну свідомість, тобто усвідомлені студентом як для формування його цілісної особистості та самостійності, а також для розвитку його мікросередовища.

Як показують результати дослідження, будь-яка діяльність, в якій беруть участь здобувачі вищої освіти, повинна мати цілісну структуру – від розуміння і постановки цілей і завдань за допомогою виконання дій, прийомів, способів і до реалізації окремих дій самостійності та самооцінки.

В процесі дослідження здійснювалося удосконалення первинно набутих умінь, реалізувався комплекс педагогічних впливів: ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності; вияв відповідальності за ті чи ті життєві ситуації; систематичне самоудосконалення у професійній діяльності; вияв

самосвідомості у реалізації будь яких питань; здійснення систематичного саморозвитку; виявлення творчості у процесі професійної підготовки; орієнтування на досягнення позитивного результату у справах; реалізація у життєдіяльності креативності.

Індекси самоздійснення здобувачів вищої освіти експериментальної групи потрапляють у числовий проміжок 3,51 – 4,01, а контрольної групи – 3,01 – 3,51 (Рисунки 3.1.4–3.1.5).

Із даних рисунків 3.1.4-3.1.5 слідує, що рівень самоздійснення курсантів обох вибіркових сукупностей не однаковий. Для обох груп респондентів це різні числові інтервали. Отже, самоздійснення майбутнього авіаційного фахівця формується залежно від самоздійснення студентів щодо розвитку їх рефлексивності. Це ми можемо пояснити тим, що студенти професійно визначившись ще не повністю усвідомили можливості розвитку самоздійснення щодо досягнення очікуваних результатів у виявах самостійності.

Самоздійснення майбутнього авіафахівця визначається як безперервний ряд його дій, кожна з яких виконується на основі вільного вибору. При цьому детермінація може бути як зовнішньою, так і внутрішньою, що актуалізує можливості студента, і дозволяє йому розширювати сферу своїх потенційних можливостей.

Тому в кожному вчинку, дії здобувача вищої освіти щодо самоздійснення пошук сутнісних характеристик і примноження їх на власному життєвому та професійному шляху.

Зокрема, як спосіб самоздійснення пояснюється самовираження особистості (самовираження, самопрезентація, самодемонстрація), самореалізація (ефективне використання, реалізація свого потенціалу в соціально-значущій діяльності) і самоптрансценденція здобувача вищої освіти. Ефективний рівень самоздійснення залежить від здатності майбутнього фахівця ставити цілі, які відповідають внутрішній його сутності. Тому чим ясніше для здобувача вищої освіти його покликання (виражене самовизначення), тим імовірнішим є його самоздійснення.

Особистісне самоздійснення майбутнього авіафахівця визначається нами як свідомий його саморозвиток, в процесі якого розкриваються його потенційні можливості в різних сферах життєдіяльності, результатом чого є постійне досягнення значущих особистісно, професійно і соціально значущих ефектів, формування власного «життєвого простору». Професійне самоздійснення як одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення, характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу авіафахівця у обраній професії, розвитком здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями.

Отримані результати показують, в цілому узгоджуючись із існуючими в наукових дослідженнях уявленнями, що саме без внутрішньої професійної мотивації – мотивації, яка пов'язана не із зовнішніми обставинами, а зумовлена самим змістом діяльності і виражається в почутті власної компетенції, впевненості у своїх силах і намірах, задоволеність результатами своєї праці, не можливий такий особистісно-професійний феномен як професійне самоздійснення. Водночас зауважимо, що, згідно з отриманими нами даними, внутрішня професійна мотивація має, за отриманими даними, подібний вплив як на загальний рівень професійного самоздійснення, так і на обидві його складові – рівні внутрішньо-професійного та зовнішньо-професійного самоздійснення.

Як процес – логіка власного розвитку, що характеризується динамікою і підпорядковується законам розвитку. Цей процес виходить за межі простору рис і властивостей особистості здобувача вищої освіти (як його потенційних можливостей), тому що самотрансформація виражається не тільки в результатах спостереження та оцінки самозмінювання здобувача вищої освіти, а й в активному змінінні того життєвого простору здобувача вищої освіти який на певному етапі його розвитку, є сенсом життя і результатом самоздійснення. Як професійно-особистісну властивість майбутнього авіафахівця ми розуміємо його «схильність до самоздійснення» з усіма притаманними йому характеристиками, як рушійну силу – вибірково спрямованість студента на певну діяльність, яка

спонукає займатися цією діяльністю, прагнення вдосконалювати уміння та навички, пов'язані з цією діяльністю, природні здібності, хист.

Рис. 3.1.4

**Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти
експериментальної групи за індексом самоздійснення**

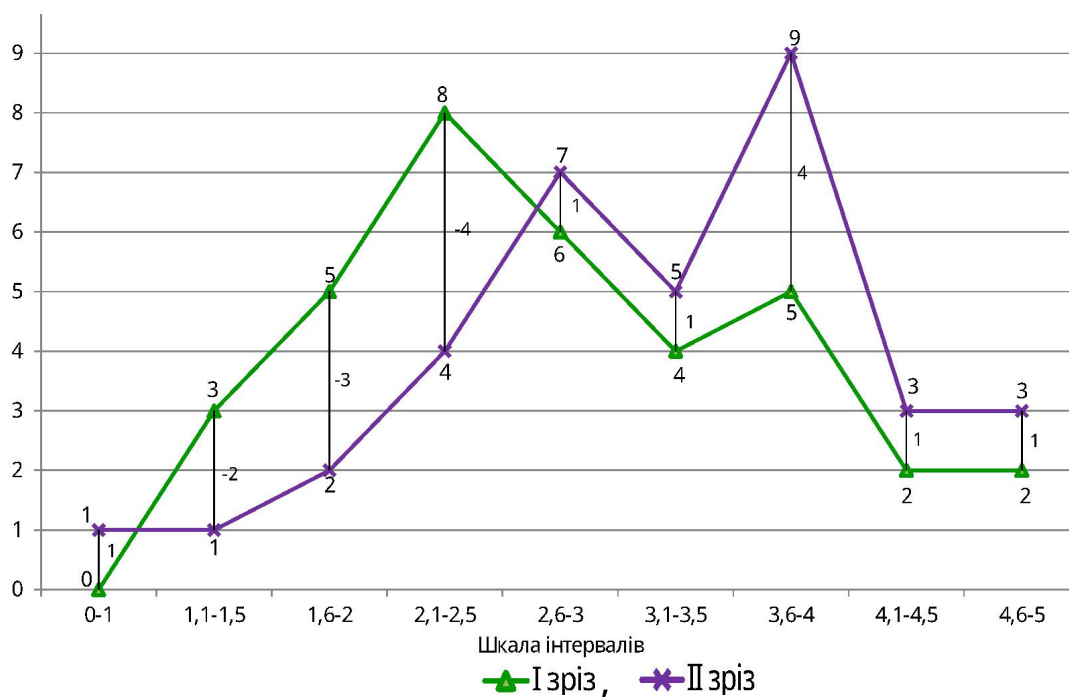

Рис. 3.1.5

**Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної
групи за індексом самоздійснення**

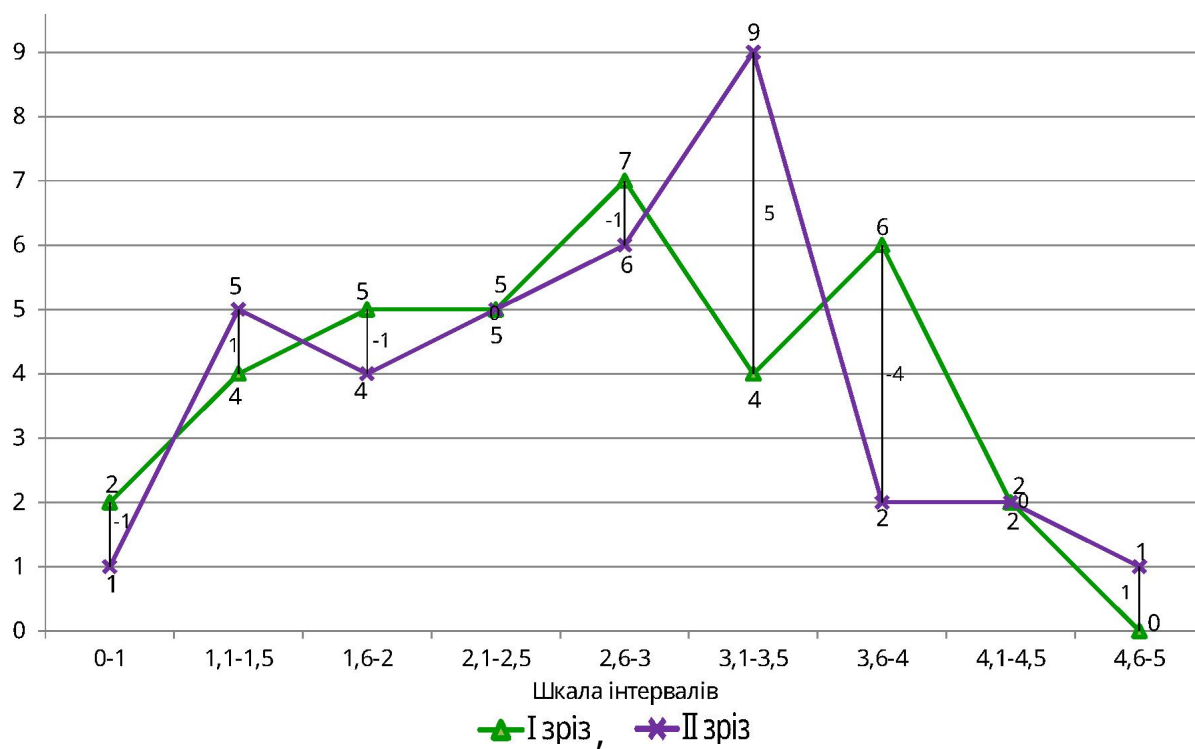

Рис. 3.1.6

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом саморозвитку

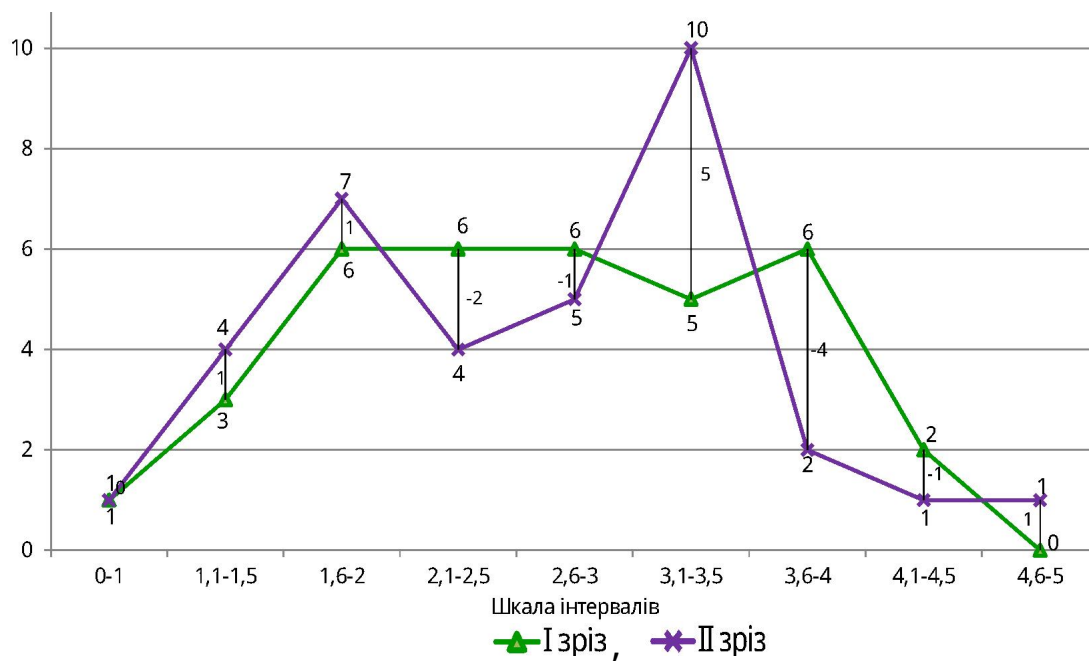
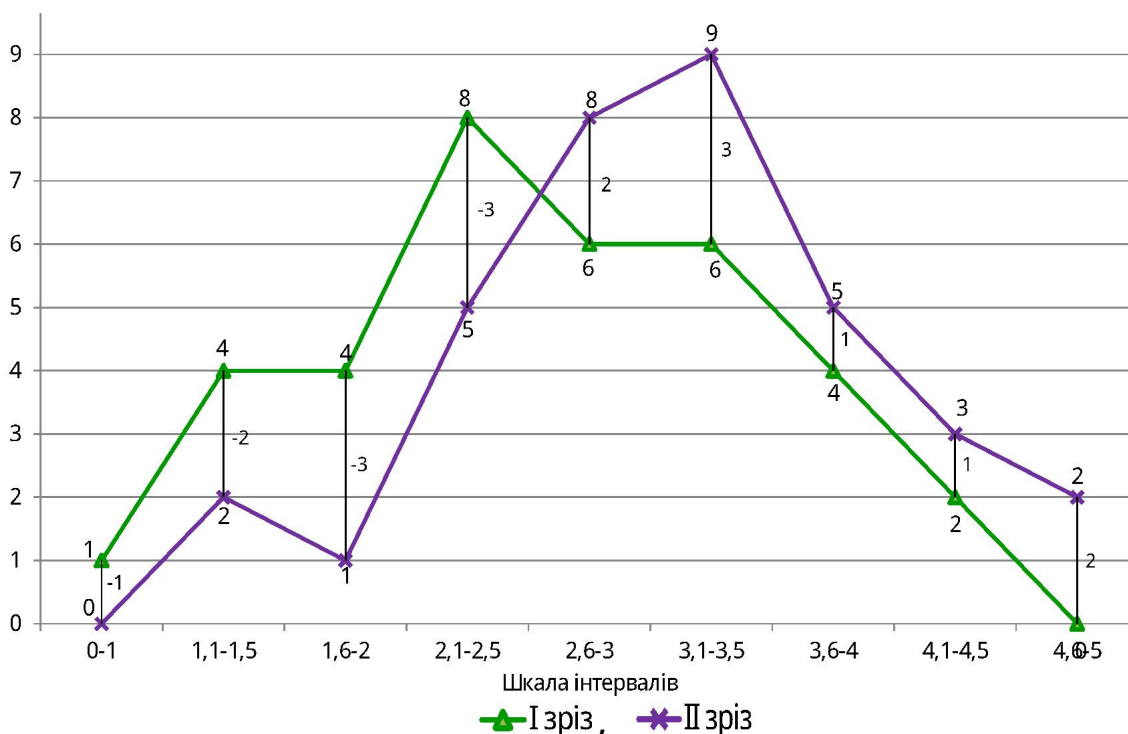

Рис. 3.1.7

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної групи за індексом саморозвитку

Рисунки 3.1.6 – 3.1.7 показують, що рівень саморозвитку здобувача вищої освіти двох вибірових сукупностей різниться. Для експериментальної групи респондентів це інтервал 4,5 – 5,0, а для респондентів контрольної групи – 3,5 – 4, 0. Отже, саморозвиток майбутнього авіаційного фахівця формується різною мірою залежно від формування саморозвитку здобувача вищої освіти щодо розвитку їх рефлексивності. Це ми пояснюємо тим, що майбутні фахівці експериментальної групи демонструють більшу активність щодо розвитку рефлексивності, а майбутні фахівці контрольної групи хоч і професійно визначившись ще не повністю усвідомили можливості саморозвитку щодо досягнення очікуваних результатів у виявах самостійності.

У контексті акмеологічних поглядів саморозвиток – це цілеспрямований процес, розгортання вже наявних, але згорнутих до певного моменту задатків, здібностей, умінь, якостей або зародження і формування властивостей і якостей, яких раніше в студента не було. Саморозвитку властиві доцільна внутрішня активність та усвідомлена спрямованість на розгортання і вдосконалення значущих для його особистості властивостей, сторін і якостей [19, с. 162].

Саморозвиток як процесуальна сторона самоздійнення може розглядатися як пріоритетна зміна глибини цілісного особистісно-діяльнісного стану здобувача вищої освіти, у якому саморозкривається, оновлюється та вдосконалюється його духовна сутність: розширюється спектр взаємозв'язків з різними аспектами життя розвиваються і, нарешті, здійснюються вищі плани професійного розвитку. Це можливо лише через глибинну, сутнісну роботу зі своєю особистістю, тобто осмислення через розвиток якісних, основних засад своєї особистості та індивідуальних проявів [19, с.165]. У цьому випадку можна говорити про саморозвиток як про творчість і форму екзистенційного розкриття особистості майбутнього фахівця, а важливими моментами самозміни можна розглядати автентичність і трансцендентність як системні якості особистості майбутнього авіафахівця.

Узагальнюючи практичні напрацювання в напрямку професійно-особистісного саморозвитку майбутніх авіаційних фахівців, визначаємо завдання, види діяльності, форми, методи його стимулювання. Зокрема, до завдань професійно-особистісного саморозвитку входять: формування в здобувачів вищої освіти здатності до спільних проривів, розвиток умінь обґрунтовувати власну позицію та життєві цінності, розвивати вміння співпрацювати, вести спільний діалог, проявляти толерантність, такт, доброзичливість тощо.

Отже, професійний розвиток особистості майбутнього авіаційного фахівця передбачає формування у фахівця світоглядних, етичних якостей, спеціальних науково-технічних і технологічних знань, умінь, навичок і здібностей. Майбутній авіафахівець виокремлює етапи, які також є результатами професіогенезу: професійне самовизначення та професійний вибір, професійна підготовка та формування особистісної готовності до оволодіння професією, професійна освіченість, компетентність, майстерність та культура фахівця. Нас цікавить твердження про те, що найважливішою умовою професійного розвитку студента є його включення на кожному етапі до трудової та професійної діяльності та оволодіння її базовими компонентами: потребнісно-мотиваційним,

інформаційно-пізнавальним, цілеформувальним, опереційно-результативним та емоційно-чуттєвим.

На наш погляд, професійний саморозвиток є формою самовдосконалення особистості майбутнього авіафахівця, напрямком його свідомих і цілеспрямованих змін, що детерміновані вимогами певного виду діяльності. Тобто, проблема професійного саморозвитку особистості здобувача вищої освіти це ідея детермінації розвитку особистості через діяльність. За допомогою професійного саморозвитку здійснюється розвиток багатьох сучасних галузей знання: менеджменту, педагогіки, психології, соціології, акмеології та ін. Так, наприклад, за допомогою теорії менеджменту ця категорія розглядається як процес свідомого і цілеспрямованого розвитку особистості майбутнього авіафахівця як менеджера, що включає самостійне підвищення рівня знань, умінь і навичок, особистісних якостей і функцій і навичок у цілому, що забезпечує ефективність професійної діяльності. Обов'язковими елементами цього процесу є особистісний, інтелектуальний, професійний (кваліфікаційний) розвиток і підтримка фізичної форми.

Отже, необхідною умовою повноцінного розвитку особистості майбутнього авіафахівця є його активна взаємодія з зовнішнім світом, його належність до соціуму. Тому для розуміння ефективного розвитку особистості студента необхідно вивчити організацію всієї сукупності його взаємовідносин з іншими своїми товаришами по навчанню та іншими людьми. Тобто, здобувач вищої освіти може існувати і розвиватися як повноцінна особистість лише у взаємозв'язках з іншими, лише в суспільстві.

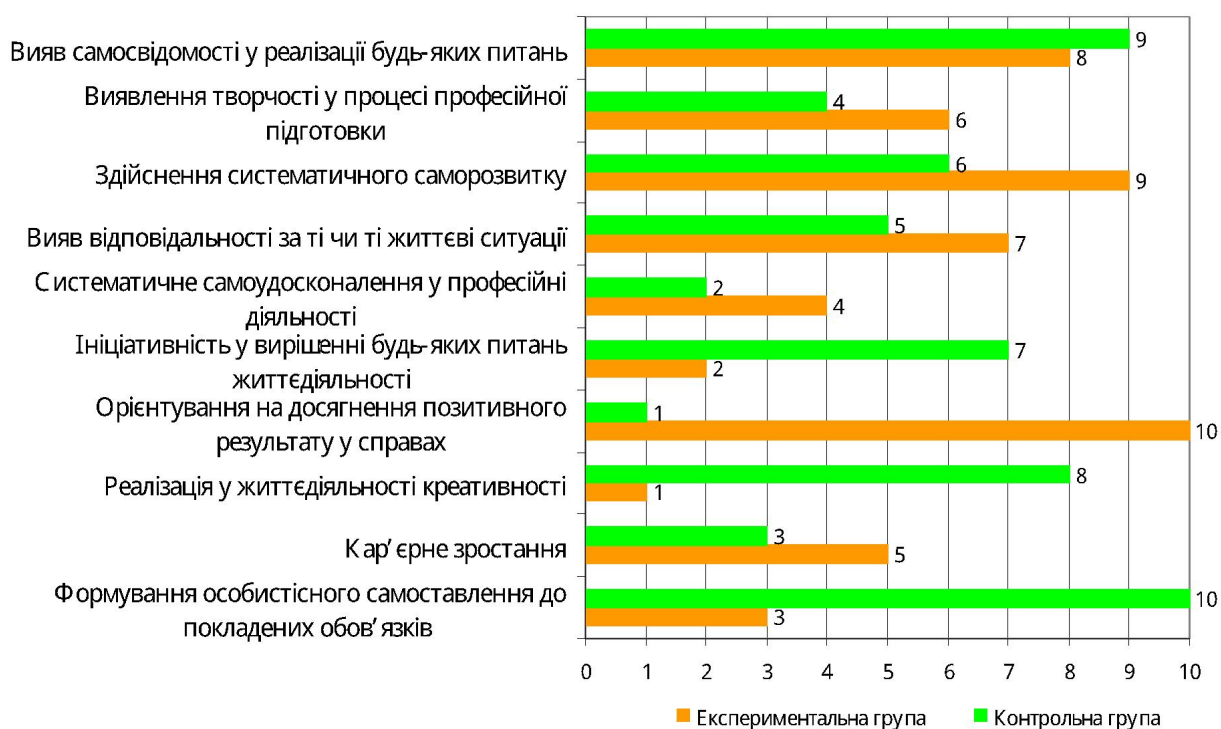
Професійний розвиток здобувача вищої освіти не можна відокремити від особистісного розвитку, оскільки він базується на принципі саморозвитку, який спрямовує особистість студента на творчу самореалізацію. Усвідомлення професійної ролі, розуміння можливих професійних кроків та їх наслідків, прогнозування своєї професійної діяльності та її перспектив, здатність до самоконтролю та самовдосконалення є вихідною основою для розвитку майбутнього професіонала.

Для більш змістовного пояснення причин та обставин, що сприяють ефективному формуванню самостійності майбутніх авіаційних фахівців засобами активного розвитку їх рефлексивності застосуємо ранговий аналіз змісту індикаторів складових самостійності. Дані подаємо за допомогою рисунків 3.1.8 – 3.1.10

Ранговий аналіз показує, що рангові ряди оцінок двох підвбірок студентів значно відрізняються. Тобто інтенсивність формування рефлексивності майбутніх авіаційних фахівців прямопропорційна зростанню їх самостійності, а визначенні у змісті індикаторів види діяльності в системі професійної підготовки у закладі вищої освіти по різному розвивають самодетермінацію.

Рис. 3.1.8

Ранговий аналіз змісту індикаторів самодетермінації здобувачів вищої освіти, які активно розвивають і які не розвивають рефлексивність

Для здобувачів вищої освіти, які розвивають рефлексивність, на першому ранговому місці розташований індикатор самодетермінації «Реалізація у життєдіяльності креативності». Цю ситуацію ми пояснюємо так. Реалізація у життєдіяльності студентів креативності спонукає їх до пошуку чогось нового, реалізацію власних ідей. Розуміючи креативність у мисленні та діяльності здобувачів вищої освіти як важливу характеристику реалізації творчості, звідси для цієї групи респондентів їх креативність у процесі здобуття освіти полягає у використанні різноманітних форм і методів для виявлення у них творчих здібностей і залучення їх до діяльності в усіх сферах діяльності закладу вищої освіти. Другий напрямком розвитку креативності є постановка завдання розвитку творчих здібностей кожного здобувача вищої освіти що визначається як системотвірна діяльність освітньо-професійної моделі. Розвиток креативності визначається в кожній сфері діяльності здобувача вищої освіти.

На нашу думку, більш перспективним для формування самостійності є другий варіант моделювання освітньо-професійних систем, оскільки весь освітньо-виховний процес спрямований на розвиток креативності в усіх майбутніх авіаційних фахівців.

Також майбутні авіаційні фахівці, які входять до експериментальної групи намагаються формувати особисту самостійність розвиваючи рефлексивність. Одним із таких напрямків для сучасного здобувача вищої освіти є спроба розуміння орієнтирів розвитку держави у гуманістичному напрямку. На зорі третього тисячоліття сучасна Україна перебуває в стані пошуку свого шляху розвитку. Зараз українське суспільство переживає процес підготовки до радикального реформування всіх сфер суспільства, включно з освітою. У свою чергу, сучасний стан розвитку системи освіти істотно впливає на всі сторони життя і діяльності країни, соціуму і людської цивілізації. Так, зокрема, формування інноваційного освітнього простору залежить від багатьох факторів, головним з яких є особистісне зростання фахівців, розвиток їх бажання вдосконалюватися та саморозвиватися. Це є потужним поштовхом для забезпечення розбудови такого освітнього простору, в якому особистість з

перших кроків професійного самовизначення усвідомлюватиме свою соціальну значущість і завдяки системі ціннісних установок набуватиме досвіду взаємодії з суоціумом. Як і скрізь у світі, сьогодні в Україні креативність посідає важливе місце в життєвому просторі молодого покоління. Молодь, спілкуючись з іншими своїми контактерами розуміють значущість для свого розвитку творчості, оскільки творчі особистості високо цінуються, а характерні якості креативності першими з'являються в професійних вимогах.

Насправді, хоча поняття «креативність» і «творчість» дуже близькі за змістом, вони все ж мають певні відтінки у значенні. Основою творчого процесу є натхнення та здібності студента. Іншими словами, творчість не може існувати без натхнення.

У свою чергу, основою творчості є прагматизм, тобто практичність і корисність вихідного результату. Творчі люди залежать від власного настрою та емоцій. Коли ми говоримо про креативність, ми маємо на увазі загальну здатність студента до інновацій та творчості в різних сферах своєї діяльності. Творчість – це не тільки здатність створювати щось нове, але й здатність створювати щось нове з певною метою. Креативність має індивідуальну міру вираження. Виходячи з того, що існує багато різних визначень креативності, ми погоджуємося із більшістю авторів, які розглядають її не як процес (як у випадку творчого мислення чи продуктивності), а як властивість особистості [2, с. 10]. Тоді, для майбутнього авіафахівця креативність можна вважати суттєвою властивістю його особистості, яка безпосередньо впливає на ефективність формування його самостійності.

Людина народжується з неймовірною творчою силою, яка частково втрачається протягом життя. Певною мірою це відбувається у зв'язку із залежністю від соціальних норм, стереотипів і правил. У справжній творчості немає страху бути іншим, бути не таким, як інші. Креативність викликає народження та постійне вдосконалення вибухових ідей. Це внутрішня свобода особистості висловлювати свої думки, мрії, фантазії та бажання.

Творчий потяг або властивий природі людини, або розвинений. І коли йдеться про розвиток творчих здібностей майбутнього авіафахівця, то необхідно враховувати обидві ці складові, використовуючи різні механізми активізації творчої діяльності та сприяння розвитку бажання щось створювати. Таким чином, завдяки інноваційній культурі і, усвідомленню участі у творчому процесі в різних аспектах діяльності та формуванню колегіальних творчих процесів з'являється розвиток технологічної творчості.

Об'єктивно тенденція розвитку компетенцій в формуванні управлінських рішень, у креативному напрямку зумовлена позиціонуванням нових способів сприйняття економічної реальності. У зв'язку з цим пояснюємо принципове значення креативності майбутнього авіафахівця в управлінні за доручену справу у такий спосіб – сьогодні необхідне позитивне визначення економічної ролі нематеріалізованих параметрів – творчості, інформації, інтелекту, мотивації та інших соціальних ресурсів.

Тому роздуми про перспективи сталого розвитку та цивілізованого технологічного майбутнього України приводять до висновку, що вони безпосередньо залежать від чіткого визначення креативних підходів до освітнього процесу загалом та авіаційного менеджменту зокрема. Водночас, засвідчує освітня практика, що процес створення креативних управлінських стратегій в закладах вищої освіти залишається дискусійним питанням, і це зумовлено стійкою неоднозначністю у визначенні змістовного навантаження понять «креативність», «креативне управління».

У майбутніх авіаційних фахівців, які становлять контрольну групу, на першому ранговому місці розташований індикатор самодетермінації «Орієнтування на досягнення позитивного результату у справах». Значущість цього виду діяльності для студентів, які активно не розвивають рефлексивність можна пояснити так. Під час навчання у вищому закладі освіти майбутньому фахівцеві слід формувати потребу в самовдосконаленні, самокорекції та самоорганізації своєї діяльності з урахуванням внутрішніх вимог – власних

інтересів, потреб, бажань, прагнень, і здібностей та можливостей, а також зовнішніх вимог, які ставить перед його особистістю професія та суспільство. Якості особистості можуть сприяти або перешкоджати вирішенню професійних завдань. Тому особливої актуальності набуває свідоме та емоційне позитивне ставлення майбутніх авіаційних фахівців до професійної діяльності. Важливими шляхами професійного саморозвитку майбутнього авіаційного фахівця є навчально-професійна діяльність (оволодіння науковими досягненнями), самоосвітня діяльність, самовиховна діяльність, розвиток професійної самосвідомості, результативність яких визначається здатністю до самоорганізації майбутніх авіаційних фахівців окремих видів діяльності.

Психологічні ресурси здобувача вищої освіти у професійній діяльності характеризуються ступенем сформованості вмінь планування, прогнозування, проєктування та оцінювання результатів діяльності, спрямованих на активізацію самоздійснення, становлять соціально-мобілізаційний механізм резервних можливостей студента, як суб'єкта діяльності. У реалізації самоздійснення дуже важлива усвідомлена саморегуляція професійної діяльності майбутнього фахівця [7, с. 56].

Однією з головних характеристик майбутнього авіафахівця є його самоефективність, а також впевненість у своїй здатності контролювати події у власному житті та досягати бажаних цілей. Переконання щодо своєї самоефективності впливає на напрямок дій, який вибере майбутній фахівець, на зусилля, які він докладатиме, і на те, наскільки довго він протистоятиме перешкодам і невдачам у наступній професійній діяльності.

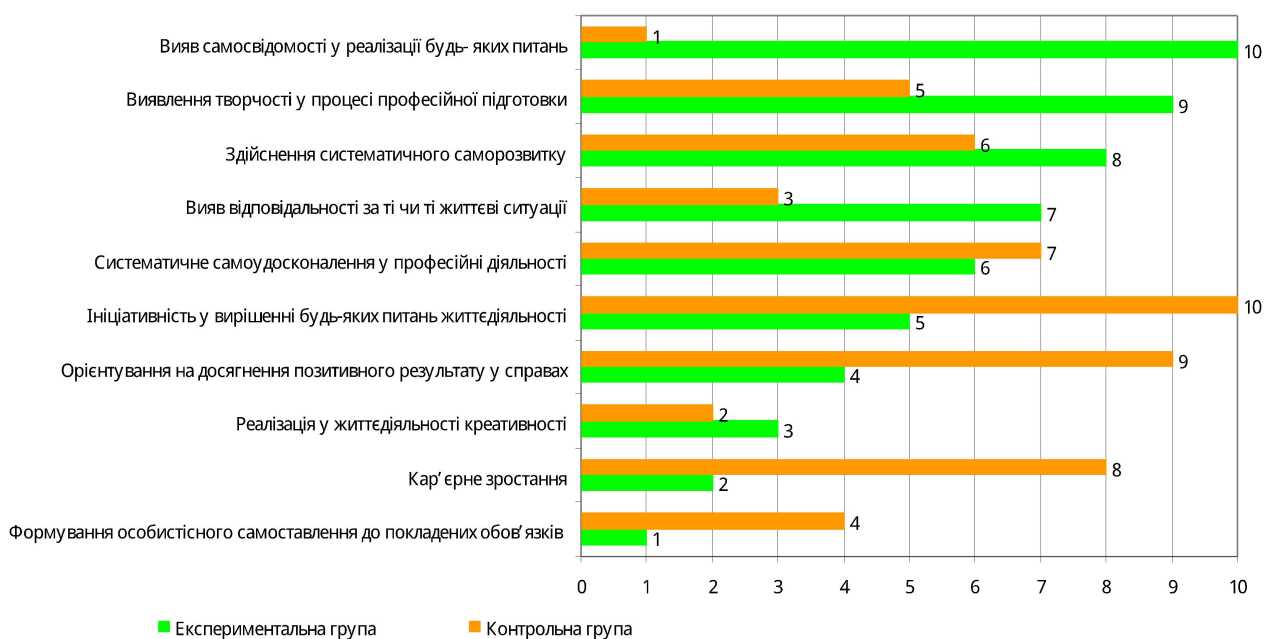
Майбутнім фахівцям, які не приймають важливих рішень у критичних ситуаціях, песимістичне мислення ні до чого. Еволюційно більшість людей схильні бути більш песимістичними, ніж оптимістичними, оскільки оптимізм, якщо його рівень не надто високий, забезпечує людині виживання завдяки більш реалістичному баченню ситуації та більш обережній поведінці. Але коли від дій людини майже нічого не залежить, песимістичне мислення не приносить користі. Навпаки, оптимізм і пов'язана з ним надія є чинниками, які дозволяють людині

протистояти стресовому впливу навколишнього середовища і зберігати психічне здоров'я. Слід зазначити, що критична ситуація сама по собі сприяє виникненню почуття безпорадності та тривоги, оскільки є факторами, значною мірою незалежними від особи та мають загрозливий характер для здоров'я чи навіть життя людини, що накладає тягар на особистість майбутнього фахівця і вимагає додаткових ресурсів для підтримки оптимального функціонування його цілісної особистості.

В умовах професійної підготовки майбутнього авіафахівця його песимістичне мислення не може допомогти виживати в непростому соціумі і загрозливій ситуації неоднозначної професійної перспективи, навпаки, воно змушує студента витрачати свою енергію на те, щоб навчитися занадто швидко переживати події, які можуть не відбутися в майбутньому, а також ще більше вводити його в стан безпорадності та депресії. Тому в загрозливій ситуації, коли від власних рішень мало що залежить, важливо знайти місце для оптимізму та надії, саме ці установки можуть допомогти студентові краще справлятися з труднощами, викликаними цими навичками

Рис. 3.1.9

Ранговий аналіз змісту індикаторів самоздійснення здобувачів вищої освіти, які беруть і які не беруть активну участь у розвитку рефлексивності

Мотивація людини формується у залежності від вимог відповідної професії. Залежно від обставин, студенти по-різному регулюють свої особистісні та професійні мотиви, посилюючи або послаблюючи їх або навіть усуваючи їх з власної мотиваційної сфери. Мотиваційна сфера включає професійні цінності, ідеали; розуміти значущості професії; професійні перспективи; професійно-етичні стандарти, професійні домагання; професійні наміри; професійні мотиви (не тільки зовнішні – інтерес до заробітку, а й внутрішні – прагнення до самореалізації), наявність реально діючих мотивів; професійні цілі, сильне цілепокладання; індивідуальність як самотність професійного світогляду.

Перше рангове місце у майбутніх авіаційних фахівців, які розвивають рефлексивність серед індикаторів самоздійснення займає вид діяльності «Формування особистісного самоставлення до покладених обов'язків». Як свідчать результати наших експериментальних досліджень, майбутні авіаційні фахівці з високим рівнем агресивності відчують яскраво виражене прихильне ставлення до власного «Я» та почуття власної гідності. У них розвинене почуття власної гідності та самоповаги. Вони вважають себе потенційно до всього спроможними, важливими, успішними, вірять у себе і вірять, що можуть подолати свої недоліки. Вони характеризуються почуттям емпатії та самоповаги, які утворюють природну основу психічного здоров'я та особистої цілісності. Але

це не означає самовдоволення або некритичне самосприйняття, це позитивне і пізнавальне уявлення про себе, яке слугує джерелом стабільної і адекватної самооцінки. Вони усвідомлюють, що більшість їхніх знайомих чи оточення не викликають емпатії, можливо, через агресивну поведінку, спалахи гніву, дратівливість. Ці студенти задоволені собою.

Виходячи з цього, ми вважаємо, що у процесі професійної підготовки майбутніх авіафахівців сенс власного «Я» буде більш чітко усвідомлюватися через організованість та інтегрованість особистості в процес здійснення різних видів діяльності. Це відбувається у взаємодії з колегами, іншими людьми, викладачами, тобто у стосунках, які передбачають безпосередній емоційний контакт, який вчить студентів керувати своїми переживаннями та емоціями. Отже, навчально-професійна діяльність майбутніх авіафахівців сприяє формуванню та підвищенню самооцінки через саморефлексію та прийняття власного емоційного світу. Тобто, два чинники, такі як, ставлення до себе та ставлення до інших, пов'язані між собою, адже майбутній авіафахівець має насамперед вміти зосередитись на власних емоційних переживаннях, характеристиках, проявах їх основних ознак та симптомів, а потім донести їх до оточуючих, уміти аналізувати емоційні сигнали інших.

Розвиток цих складників дозволяє не тільки розширити уявлення майбутнього авіафахівця про власний емоційний світ, а й підвищити рівень обізнаності та чутливості до емоційного світу майбутніх колег тощо. Отже, отримані теоретичні узагальнення дозволяють стверджувати, що проблема взаємозв'язку самооцінки та інших оцінок (експертних) студентів-авіафахівців є досить актуальною для формування їх самостійності. Ми звертаємо увагу, що це пов'язано з певною популярністю цієї професії в суспільстві та підвищенням її значення в умовах сучасної суспільної кризи.

Особистісний потенціал здобувача вищої освіти ми розглядаємо з різних позицій: як енергію особистості, спрямовану на самовираження, самореалізацію; як нерозкриті можливості та потенційні ресурси особистості [8, с. 191] ; як комплекс психологічних якостей, що створюють простір для перспектив

майбутнього авіаційного фахівця [20] ; як основу для формування особистісних стратегій адаптації тощо. Серед найважливіших складників особистісного потенціалу, які впливають на формування конструктивних професійних стратегій, можна виділити наступні: особистісна життєстійкість, витривалість, наполегливість, цілеспрямованість, оптимізм, світогляд, система мотивацій, рефлексивність, готовність до внутрішніх і зовнішніх змін, толерантність до невизначеності, осмисленість власного життя та його сенсу, духовність тощо.

Модель особистісної адаптованості, зокрема здобувачів вищої освіти першого курсу з певним типом самоставлення інтегрує такі особистісні риси та якості: позитивне ставлення до себе, оточуючих та оцінюваної реальності; нормальна тривожність, що забезпечує адекватність поведінки в професійному середовищі; відсутність постійних внутрішньоособистісних конфліктів і психологічних захистів; оптимальний рівень мотивації досягнення в діяльності; вміння рефлексувати щодо себе та інших.

Актуальними мотиви навчальної діяльності здобувачів вищої освіти цієї групи виявлено такі: «стати висококваліфікованим фахівцем», «не запускати вивчення предметів навчального циклу», «не відставати від своїх однолітків», забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності», «набути глибокі та міцні знання», «успішно навчатися», «отримувати стипендію». Такі мотиви можна вважати мотивами професійного зростання.

У контрольній групі перше рангове місце займає індикатор самоздійснення «Вияв самосвідомості у реалізації будь яких питань». Професійна самосвідомість особистості, на думку більшості дослідників, будується на основі загальної самосвідомості особистості, однак за змістом вона більш специфічна. В першу чергу через неї відбувається пізнання та самооцінка професійних якостей. Водночас професійна самосвідомість є прикладом, у якому оцінюються поточні досягнення, планування напрямку саморозвитку особистості. З іншого боку, професійну самосвідомість можна вважати вибірковою діяльністю самосвідомості, яка залежить від завдання професійного самовизначення.

Спочатку здобувач вищої освіти усвідомлює об'єкт і предмет своєї професійної діяльності, потім особливості власної професійної діяльності щодо предмета, поведінку та якості інших суб'єктів професійної діяльності, а на вищому рівні розвитку – свої думки про предмет професійної діяльності та власні дії, почуття та потяги.

Основні функції Я-концепції здобувачів вищої освіти – регуляція, адаптація, захист, репрезентація, домагання – здійснюють особистісно цілеспрямоване мотивування і регулювання діяльності, пізнання, спілкування, поведінки, пошук гармонії між ставленням студента до себе і зовнішнього світу. Ці функції Я-концепції потребують врахування їхньої динаміки та ролі у процесі життєдіяльності їх особистості. Значна невдача знижує стійкість Я-концепції. Протиріччя, конфлікти між її складовими загострюються, і здобувач вищої освіти стає змушеним переглянути свої уявлення про себе, переоцінити себе [9].

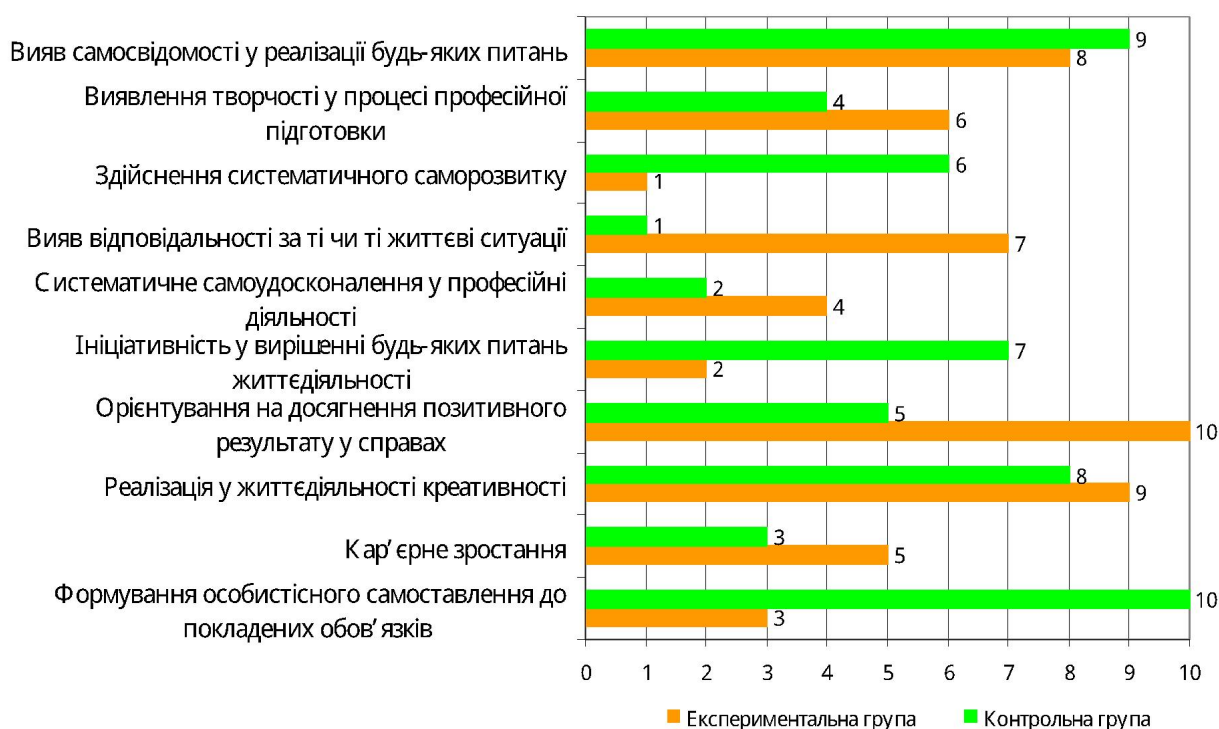
Самоприйняття як загальне базове почуття прихильності, симпатії до себе, може зрости, знизитися або залишатися на попередніх рівнях. Уявлення про себе, що приймаються, можуть легко актуалізуватися та усвідомитися ним. Суб'єктивно адекватними відчуються описи, що відповідають уявленням студента. Неприйняття уявлень, що входять у Я-концепцію, породжує конфліктні самоставлення, що виражаються в переживанні незадоволеності собою, проблемності свого Я, в тому числі й професійного.

Результати роботи у сфері самопізнання, з одного боку, і в сфері емоційно-ціннісного самоставлення – з іншого, поєднуються в особливе утворення самосвідомості особистості – у її самооцінку. Самооцінка виникає в результаті узагальнюючої роботи процесів самосвідомості, що проходять різні етапи розвитку в ході становлення самої особистості. Тому самооцінка постійно змінюється, вдосконалюється і не може бути завершеною остаточно, тому, що сама особистість постійно розвивається, а відповідно змінюються і її уявлення, поняття про себе, емоційно-ціннісне ставлення до себе. Усе це зумовлює зміни змісту, способу формування самооцінки та ступінь її участі в регуляції поведінки здобувачів вищої освіти.

Самооцінка здобувачів вищої освіти — це оцінка людиною того, наскільки вона володіє певними якостями, властивостями порівняно з певним еталоном, певним зразком. Самооцінка є виявом оцінного ставлення студента до себе. Якщо на початкових стадіях самооцінювання еталоном є якості інших людей або оцінні судження викладачів чи норми поведінки, правила, то надалі ці еталони стають «внутрішніми», коли здобувач вищої освіти вже здатний сам судити про міру наявності у нього певного рівня самостійності, порівняно з тим, що він що мав раніше. Це засновано на вмінні оцінювати себе з точки зору динаміки якостей і властивостей.

Рис. 3.1.10

Ранговий аналіз змісту індикаторів саморозвитку здобувачів вищої освіти, які беруть і які не беруть активну участь у розвитку рефлексивності

Перше місце у експериментальній групі займає індикатор саморозвитку «Здійснення систематичного саморозвитку». Як правило, саморозвиток, коли він змішується з особистим зростанням і розвитком особистості, не ставиться як усвідомлена мета, а є побічним продуктом якогось іншого процесу:

міжособистісної взаємодії, творчого акту, спонтанних дій, самореалізації, самотрансценденції, психічного розвитку або навіть адаптації. Гуманітарний та природничий напрямки в перспективах розвитку особистості можуть доповнювати один одного, якщо розглядати цей процес з різних ракурсів. Гуманітарний напрямки включає надання внутрішньої активності глибинному «Я» здобувачів вищої освіти, спонтанний розвиток, тоді як природничо-науковий – основний акцент робить на генетичні фактори або, ширше, на біологічні детермінанти. Але їх об'єднує уявлення здобувачів вищої освіти про доцільність або ж природності, або ж спонтанності процесу саморозвитку особистості. Але обидва ці напрямки мають серйозне значення середовищному контексту.

Критерієм успішності наступної професійної діяльності майбутнього авіафахівця можна вважати його постійний особистісний саморозвиток [4]. Зрозуміло, що саморозвиток особистості відбувається переважно в контексті професійної діяльності, яка наповнюється її змістом, а професійна спрямованість є фактором особистісного зростання. Зрозуміло, що вивчення особливостей формування об'єкта особистісного саморозвитку неможливе поза контекстом професійного становлення майбутнього фахівця. Важливим є питання про необхідність усвідомлення потреби постійного особистісного та професійного саморозвитку в умовах професійної підготовки як запоруки професіоналізму в майбутній професійній діяльності.

На цьому етапі відбувається цілісне формування особистості майбутнього авіафахівця, яке залежить не тільки від рівня і змісту професійної підготовки, а й від усвідомлення ним природи моральних, духовних, етичних цінностей, що становлять цілі існування людини взагалі. Одним із завдань вищої професійної школи на цьому етапі є мотивація майбутнього авіаційного фахівця до оволодіння загальнолюдськими та професійними цінностями, ціннісними орієнтаціями, формування власної системи об'єктивно значущих цінностей. Цінності, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення до світу в сукупності є основою змісту, спрямованості, стратегії саморозвитку та реалізації професійної

підготовки, оскільки особистість виражається в професійному через ціннісні орієнтації та установки будь якого фахівця. Основними джерелами формування професійних установок, пов'язаних зі світоглядом авіафахівця, є ставлення до різних сторін життя, до людей, до себе, до діяльності.

Сильні емоції (натхнення, здивування, бажання, захоплення тощо) є джерелами енергії, джерелами саморозвитку майбутнього авіафахівця. А такі сильні емоції людина отримує лише під час контакту з соціумом. Крім того, втрата зовнішніх джерел може призводити до втрати внутрішніх ресурсів, і навпаки, збагачення зовнішніх ресурсів сприяє поступовому зміцненню внутрішніх ресурсів. Важливо також відзначити, що кількість внутрішніх ресурсів безпосередньо впливає на здатність студента відновлювати зовнішні ресурси в разі втрати.

Професійний саморозвиток особистості здобувачів вищої освіти відбувається поетапно – від самопізнання до реалізації професійного саморозвитку, що потребує наявності певного рівня самостійності та самооцінки, потреби у підвищенні професійного самовдосконалення, розробки індивідуальної програми самоорганізації. Практична самореалізація професійного саморозвитку є складним поєднанням само-процесів – самовиховання відповідних рис, саморегуляції, самоаналізу, самоконтролю та самокорекції [10].

Процес самопізнання включає самоспостереження, рефлексію, самоаналіз і самооцінку. Результати інтегративної роботи у сфері самопізнання, з одного боку, і у сфері емоційно-ціннісного ставлення, з іншого, поєднуються в особливе утворення самосвідомості особистості – у її самооцінку. Самооцінка виникає в результаті узагальнення процесів самосвідомості, що проходять різні етапи розвитку у ході становлення особистості здобувачів вищої освіти.

У респондентів контрольної групи з поміж індикаторів професійного саморозвитку займає індикатор – «Вияв відповідальності за ті чи ті життєві ситуації». Значущість даного виду діяльності для студентів, які активно не розвивають рефлексію можна пояснити так. Спонукально-мотиваційна функція

професійної відповідальності передбачає прийняття рішення, виконання якого визначає напрям активності студента, що безпосередньо приводить до певної дії. Безпосереднім критерієм формування відповідальності як особистісно-професійної властивості є власна поведінкова практика, яка є елементом діяльнісно-поведінкового компонента і реалізується через реалізацію прийнятих рішень, завдань, доручень, що потребують постійної саморегуляції особистістю студента своєї діяльності, поведінки та самостійності.

На думку респондентів, це можна продемонструвати через: постійний розвиток особистості; високий рівень професіоналізму та якості майбутнього фахівця; готовності нести відповідальність за своє найближче оточення, розвиток міста, регіону, країни; адекватній поведінці, не завданні шкоди, допомозі слабким, милосерді; прагненні відрізнитися, формуванні позитивного особистісного іміджу; діяльності, яка відповідає вимогам суспільства і належним чином оцінюється самими студентом; поведінці, яка не шкодить здоров'ю людей або природі, не сприяє скороченню тривалості життя; екологічній відповідальності, а також у розумному егоїзмі.

Відповідальність - це самостійне, добровільне здійснення необхідності в межах і формах, визначених особистістю. Вона виступає як ідеальне моделювання студентом відповідальної ситуації, її межі і рівня складності, включаючи ряд якостей: самостійність, незалежність, впевненість, рішучість, наполегливість та інші якості.

При цьому моральна відповідальність особистості, звичайно, не є синонімом екзистенційної відповідальності, вона демонструє особливості, пов'язані зі специфікою моральності. Це показує, насамперед, що відповідальність слід розуміти як гарантію дотримання певних моральних зобов'язань, по суті, відкритих для контролю з боку тих, перед ким ці зобов'язання прийняті. Крім того, моральна відповідальність включає наступні аспекти. По-перше, дійсно морально свідомою особистістю відповідає за все, а по-друге, відповідає насамперед перед собою або перед якимись зовнішніми інстанціями.

Різні аспекти відповідальності об'єднує те, що вони становлять форми контролю за діяльністю суб'єкта на різних етапах і описують її або з позиції суспільства, або з позиції особистості. Метою контролю є встановлення меж відповідальності суб'єкта діяльності. Міра відповідальності зумовлюється різноманітними об'єктивними і суб'єктивними умовами, наявними в тому чи іншому виді діяльності.

Особливість проблеми «самоздійснення через відповідальність» полягає в неочевидності виникнення емоційного наміру, що формується на рівні самооцінки та добровільно спонукає до відповідної дії. Виявом самооцінювання здобувачів вищої освіти є почуття самоповаги і, відповідно, потреба визнання його гідності. Насправді суб'єктивний спосіб відповідальності об'єктивується через комунікативну потребу визнання як такого. Іншими словами, самооцінювання має морально-етичну природу. Воно стосується такого безкорисливого ставлення до іншого, яке в якому фіксується зацікавлення щодо покликання та визнання свободи, унікальності та таланту. Коли створюється «енергія вдячності», свобода виражається через позитивні почуття, радість та досягає найвищої самооцінки.

Отже, на основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців в рефлексивності формується через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки креативності, формування особистісного самоставлення до покладених обов'язків, здійснення систематичного саморозвитку.

3.2 Здійснення самоконтролю та самоудосконалення майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки

Слід мати на увазі, що кожен етап перетворення інформації в циклічній схемі (отримання, переопрацювання, вибір програми дій і реалізація цієї програми) повинен супроводжуватися самоконтролем, щоб забезпечити надійне

та ефективно протікання процесів саморегуляції та досягнення поставлених цілей професійної діяльності.

Вищий рівень оволодіння здобувачем вищої освіти власним життям, на якому відбувається інтеграція процесів самоврядування і саморегуляції особистості, життєвої ситуації й життєдіяльності визначаємо як процес самоорганізації життя майбутнього авіафахівця.

В контексті теоретичних підходів, які використано в нашому дослідженні одним із провідних є екзистенційно-особистісний світогляд особистості майбутнього авіаційного фахівця. Це стосується процесу самовдосконалення його особистості. Він наповнюється гуманістичним змістом і визначається як розуміння особистістю сенсу життя у добровільному служінні та альтруїстичному ставленні до інших людей і світу. Механізмом цього процесу є самоконтроль – процес, за допомогою якого студент може керувати своєю поведінкою в умовах суперечливих впливів власного соціально-професійного середовища чи біологічних факторів.

Регуляція особистості здобувачів вищої освіти залежить від вирішення проблем у найближчому майбутньому, то управління цим процесом, здебільшого спрямоване на більш віддалену перспективу: вибір життєвого шляху, визначення завдань розвитку особистості, визначення цілей самовиховання тощо. Самоконтроль виступає як механізм функціонування свідомості і самосвідомості. Самоконтроль поведінки студента розглядається в контексті питань самоуправління та саморегуляції поведінки [13, с. 290].

Саморегуляція — це властивість зрілої особистості, здатної переслідувати свої професійні цілі та досягати їх різними способами. Здобувач вищої освіти, який може контролювати та управляти своїм психологічним та емоційним станом має сильну силу волі.

Таким чином, саморегуляція властива зрілій особистості, це вміння управляти своїм психоемоційним стресом, Вся наступна професійна діяльність майбутнього авіафахівця наповнена стресом, і завдяки саморегуляції,

самоконтролю та силі волі такий фахівець може допомогти собіникнути цього стану та спрямувати його на подолання негативних наслідків.

Саморегуляція, за визначенням більшості вчених, це здатність людини бачити кінцеву мету діяльності, самостійно знаходити оптимальні шляхи її досягнення і здійснювати її. Результатом саморегуляції є виховання цілеспрямованості, організованості та уміння володіти собою [15].

Ймовірно, саме механізм самоконтролю і виступає інтегруючим фактором по відношенню до багаторівневої структури життєдіяльності здобувача вищої освіти. Виходячи з цього, самоконтроль виступає як загальний принцип збереження цілісності життєдіяльності, а не конкретний зміст самоконтролю будь-якого рівня.

Під самоконтролем майбутнього авіафахівця розуміємо свідомий його контроль над власною поведінкою, думками, почуттями, регулювання та планування власної діяльності.

На думку вчених, найпрактичнішою формою самоконтролю особистості здобувача вищої освіти може бути ведення спеціального щоденника самоконтролю, який дає змогу відслідковувати та корегувати оптимальне планування навантажень, ефективність занять, співвідношення інтенсивності навантаження та відпочинку тощо, а також реєструвати антропометричні зміни в організмі, показники, функціональні тести, тестування фізичної підготовленості, контролю виконання тренувального режиму. Завдяки самоспостереженню, здобувачі вищої освіти мають можливість самостійно контролювати свій тренувальний та оздоровчий процес. Крім того, здатність до самоконтролю має надзвичайно важливе навчально-виховне значення, воно передбачає спостереження та оцінку студентом свого стану здоров'я, фізичного розвитку в професії та до аналізу використаної методики тренувань або занять фізичними вправами, які є фундаментальними у системі самостійних дій з професійної підготовки із використанням засобів фізичного виховання.

Одним із важливих аспектів феномену самовдосконалення є поняття професійної рефлексії. Даючи визначення терміну «професійна рефлексія»,

зазначимо, що її вихідними характеристиками є самопізнання, оцінка та аналіз особистісного і професійного «Я», пошуки особистісного смислу й специфічних сутностей професійної діяльності – від смислу окремих дій і вчинків до їх суті та смислу, які сприяють мотивації професійного самовдосконалення, а отже, досягненню високого рівня професіоналізму.

В процесі аналізу проблеми самовдосконалення, ми звернули увагу, що реальними перешкодами для творчого самовдосконалення здобувача вищої освіти є: відсутність чітких орієнтирів щодо наступної професійної діяльності, недостатній рівень і якість тренувальної підготовки, незадовільні умови проживання, відсутність можливості повноцінно відпочивати. Окремі з цих перешкод можна передбачити та уникнути їх. Найбільш суттєвими перешкодами у плані професійного самовдосконалення вважаються: по-перше, недостатня увага до професійного новаторства, уміння виявляти проблеми творчого самовдосконалення, належний рівень комунікативної взаємодії, низький рівень ініціативності; по-друге, по-друге, відсутність уміння творчо застосовувати свій досвід і досвід своїх колег, невміння реалізувати свою любов до творчості, відсутність бажання досягти високих результатів у творчому самовдосконаленні (особистісні та професійні бар'єри); по-третє, відсутність умов для організації творчого самовдосконалення, недостатнє методичне забезпечення (організаційно-педагогічні бар'єри); відсутність необхідної психолого-педагогічної та спеціальної літератури, умов для подальшої професійної освіти, зростання, підвищення професійного розвитку.

Самоконтроль – це процеси, за допомогою яких здобувач вищої освіти може контролювати свою поведінку в умовах несприятливого впливу соціального середовища або його біологічних механізмів, особливо схильність до імпульсивності та сильної залежності від зовнішніх впливів. До основних переваг самоконтролю належать: здатність контролювати свої дії та емоції; відсутність зовнішніх обмежень; душевний спокій, заснований на власних силах, здібностях, розумі; більш висока самооцінка і повага до інших; вміння керувати не тільки собою, а й іншими; терпіння і наполегливість для подолання

внутрішніх недоліків і зовнішніх перешкод. Функція самоперевірки (самоконтролю) дозволяє здобувачу вищої освіти самостійно або разом з кимось вирішувати проблеми. Ми звернули увагу, що здобувачі вищої освіти, які володіють мистецтвом самоконтролю, здатні здійснювати свідомі дії, контролювати прояв своїх емоцій і керуватися натхненням, досягати поставлених цілей або робити особистий внесок у досягнення спільних цілей.

Професіоналізм майбутнього авіафахівця, як потенційного лідера, включає високий розвиток професійних навичок, особистісних якостей і властивостей особистості (акмеологічних інваріантів), які допомагають здійснювати ефективне управління професійною діяльністю в сучасних умовах, на основі високотехнологічних вимог професійного середовища, що характеризується динамізмом, високим рівнем інтеграції, синергійністю, непередбачуваністю змін, підвищеними ризику та екстремальності у професійній діяльності тощо.

Професійне самовдосконалення майбутнього авіаційного фахівця – це усвідомлений і цілеспрямований процес, спрямований на підвищення рівня власної професійних (управлінської) компетентності і розвиток професійно значущих якостей.

Загальною метою підвищення професійного самовдосконалення майбутнього авіафахівця є досягнення вищого рівня професіоналізму (до рівня майстерності). Суб'єктом(ами) процесу професійного самовдосконалення є сам студент (або будь-який член його команди), який на основі ретельно проведеного акмеологічного спостереження прогнозує своє особистісно-професійне майбутнє, розробляє програму щодо реалізації такого прогнозу, планує свою діяльність (професійну підготовку), розробляє заходи та реалізовує заплановане, корегує процес самовдосконалення, орієнтуючись на проміжні(діагностичні) результати тощо.

Другий діагностичний зріз показав, що узагальнений індекс самостійності студентів майбутніх-авіафахівців, які здійснюють самоконтроль та самовдосконалення, значно зростає порівняно зі студентами, які до такої

діяльності не залучені. Порівняльну інформацію подано за допомогою таблиці 3.2.1

Таблиця 3.2.1

Узагальнене значення індексів самостійності підгруп здобувачів вищої освіти, які здійснюють самоконтроль та самовдосконалюються (в абс. вел.) станом на листопад 2024 року

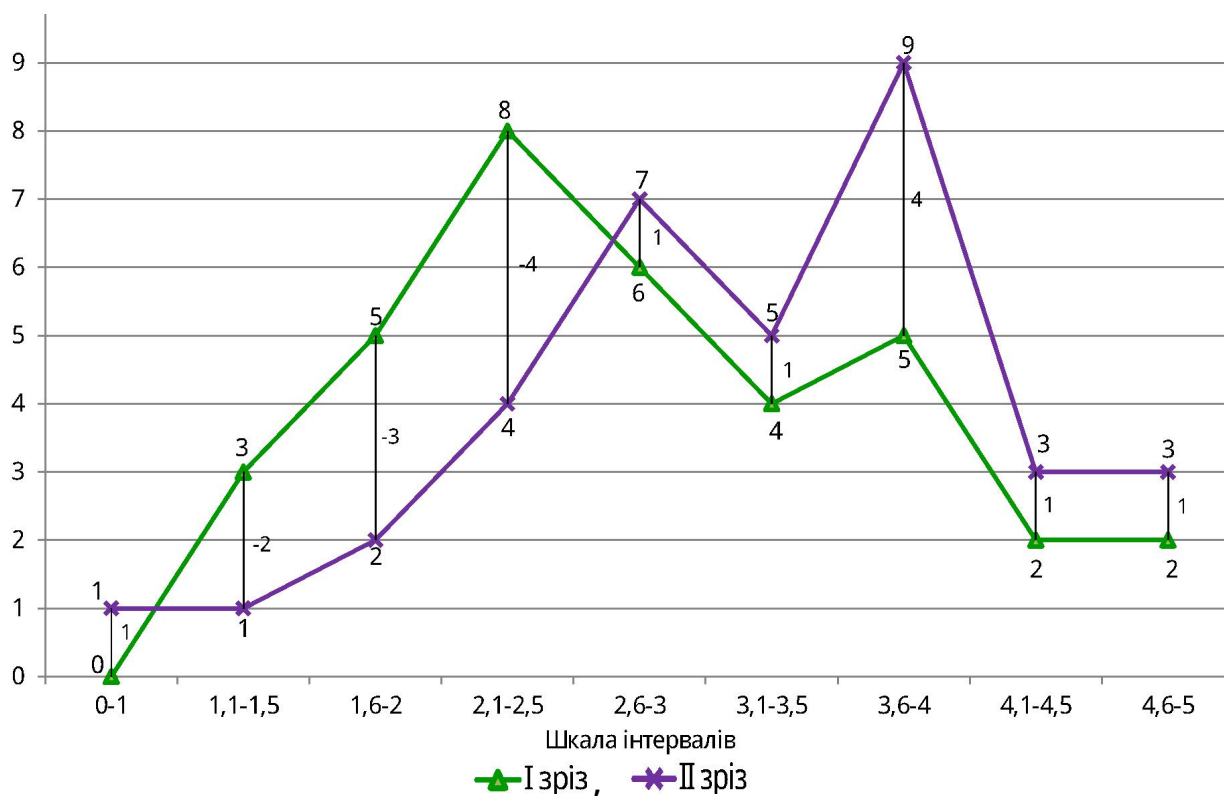
Здобувачі вищої освіти, які здійснюють самоконтроль та самовдосконалюються (Н = 35 осіб)	Здобувачі вищої освіти, які не здійснюють самоконтроль та не самовдосконалюються (Н = 35 осіб)
4,29	3,68

Дані таблиці 3.2.1 показують, що одержані дані частотних розподілів самостійності здобувачів вищої освіти, які утворюють експериментальну групу, потрапляють в інтервал – 4,01 – 4,51, а тих здобувачів вищої освіти, що утворюють контрольну групу – 3,51 – 4,01. Це означає наявність статистично важливої різниці в ступені виявлення самостійності студентів обох вибірових сукупностей.

На рисунках 3.2.2–3.2.3 подані результати частотного розподілу майбутніх авіафахівців за індексом їх самодетермінації. Чітко простежується залежність зростання показників самодетермінації від активної участі у здійсненні (реалізації) самоконтролю та самовдосконалення. Тобто, самоконтроль та самовдосконалення – є ефективною умовою формування самостійності майбутніх авіафахівців.

Рис. 3.2.2

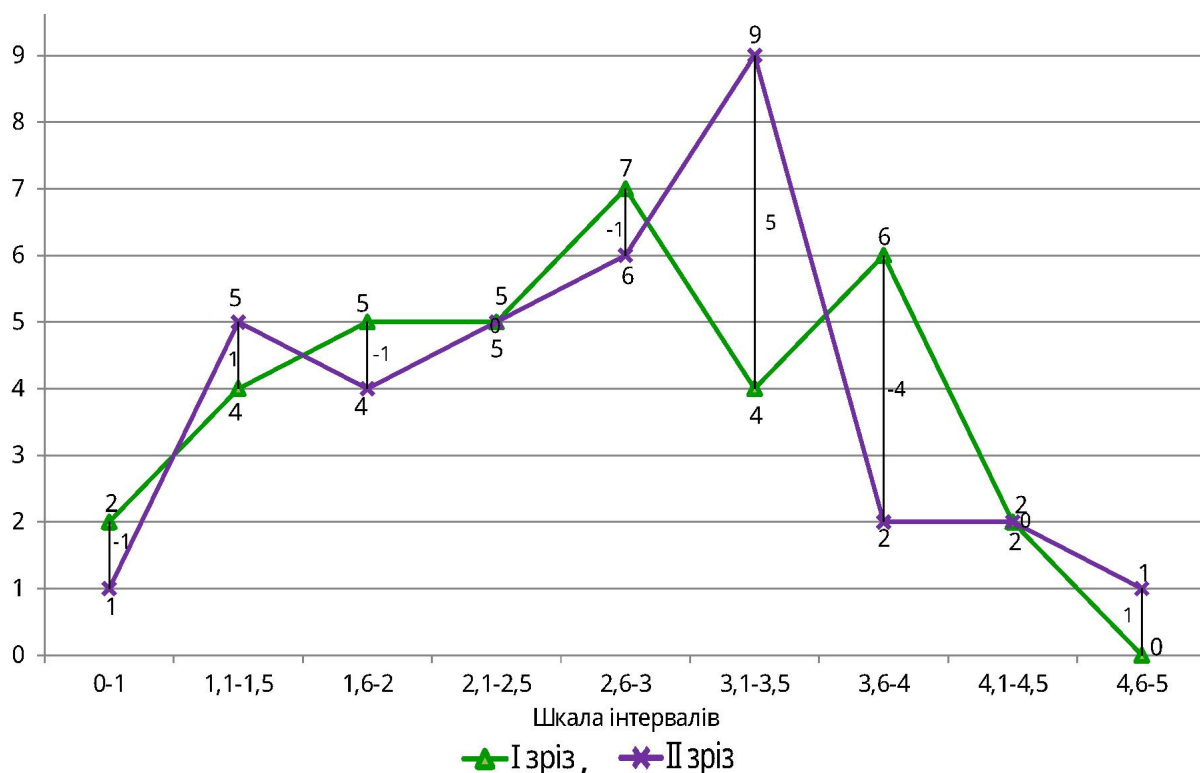
Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом самодетермінації

Сутність професійної підготовки авіафахівця полягає у формуванні в нього системи знань і якостей особистості, необхідних для виконання різноманітних функцій у своїй професії. Професійний розвиток (особливо саморозвиток) тісно пов'язаний із особистим розвитком. У цьому контексті актуальною є проблема створення умов для професійного саморозвитку майбутніх фахівців. Навчання та самовдосконалення справжнього професіонала триває протягом усього життя. Воно не обмежується межами освітнього закладу чи займаною посадою.

Рис. 3.2.3

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної групи за індексом самодетермінації

Процес професійного становлення та самодетермінації особистості майбутнього авіафахівця в період його підготовки має свої особливості. Він відбувається в умовах освітньої діяльності, регламентується системою вимог з боку викладачів, освітніх програм, специфіки предмета професійної діяльності. Але цей процес потребує посилення суб'єктивної складової особистості майбутнього авіафахівця в процесі його професійної самодетермінації. У системі освітніх умов професійної самодетермінації в процесі підготовки майбутнього авіафахівця можна виділити такі:

- орієнтація освітнього процесу на формування спрямованості майбутнього авіафахівця на самоактуалізацію та самодетермінацію в майбутній професійній діяльності;
- збагачення змісту освіти системою понять і концепцій, що орієнтують майбутніх авіафахівців на рефлексію, самопроекування, самонавчання, самоорганізацію, саморозвиток у сфері його професійно значущих якостей.

Отже, самодетермінація означає відчуття свободи і стосовно сил зовнішнього оточення, і стосовно внутрішніх сил особистості. Тому, ключовим

поняттям цієї теорії є поняття автономії. Автономна людина – це та людина, яка діє як суб'єкт на основі глибокого самовідчуття.

Насправді, самоефективність як переконання у власних здібностях організувати та здійснювати дії та самоставлення особистості, що багато в чому визначає формування уявлень про світ і про себе (забезпечує прогнозування своєї соціальної ефективності та ставлення до себе, оточуючих, регулює міжособистісні взаємини, постановку та досягнення цілей), поруч із соціальним статусом і установкою особистості студента до зовнішнього світу, становлять зміст системи «особистість – соціальний світ», а тому є надзвичайно важливими для досягнення очікуваних результатів. Якщо здобувач вищої освіти не впевнений у своїх можливостях щодо отримання бажаних результатів, то у нього буде недостатньо рішучості діяти.

Головною психологічною відмінністю автономної особистості є схильність до прийняття рішень і вибудовування власної поведінки, виходячи зі стійких внутрішніх критеріїв, іноді всупереч силам зовнішнього оточення і всупереч власним тимчасовим бажанням. Автономія накладає відбиток на багато рішень і вчинків студента – від тривіальних, малозначущих до доленосних, таких, що створюють смисл життя. Люди схильні проявляти автономну мотивацію тоді, коли їх базові потреби в автономії, компетентності та спорідненості з іншими задовільняються. Відповідно, на цій основі може формуватися власне життєстійкість особистості студента [5, с. 69].

Життєстійкість здобувачів вищої освіти пов'язана зі здатністю подолання різних стресів, підтримкою високого рівня фізичного та психологічного здоров'я, а також оптимізмом, самоефективністю, суб'єктивною задоволеністю власним життям, здатністю до безперервної особистісної самодетермінації. Це здатність долати труднощі та перешкоди, виходити з них більш сильнішим та досвідченішим. Тобто життєздатність самодетермінованої особистості здобувачів вищої освіти є тим необхідним ресурсом, який забезпечує фізичне та психічне здоров'я, ефективну адаптацію в складних життєвих ситуаціях, а також самодетермінацію, тобто реалізацію себе у світі.

На рисунках 3.2.4 – 3.2.5 подані результати частотного розподілу студентів-майбутніх авіафахівців за індексом їх самоздійснення. Для студентів, які утворюють експериментальну групу індекс самоздійснення знаходиться у інтервалі 3,51 – 4,0, а студентів контрольної групи в інтервалі 2,51 – 3,0. Отже, звідси робимо висновок, що самоконтроль та самовдосконалення майбутніх авіафахівців є дієвим фактором формування їхньої самостійності.

Рис. 3.2.4

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом самоздійснення

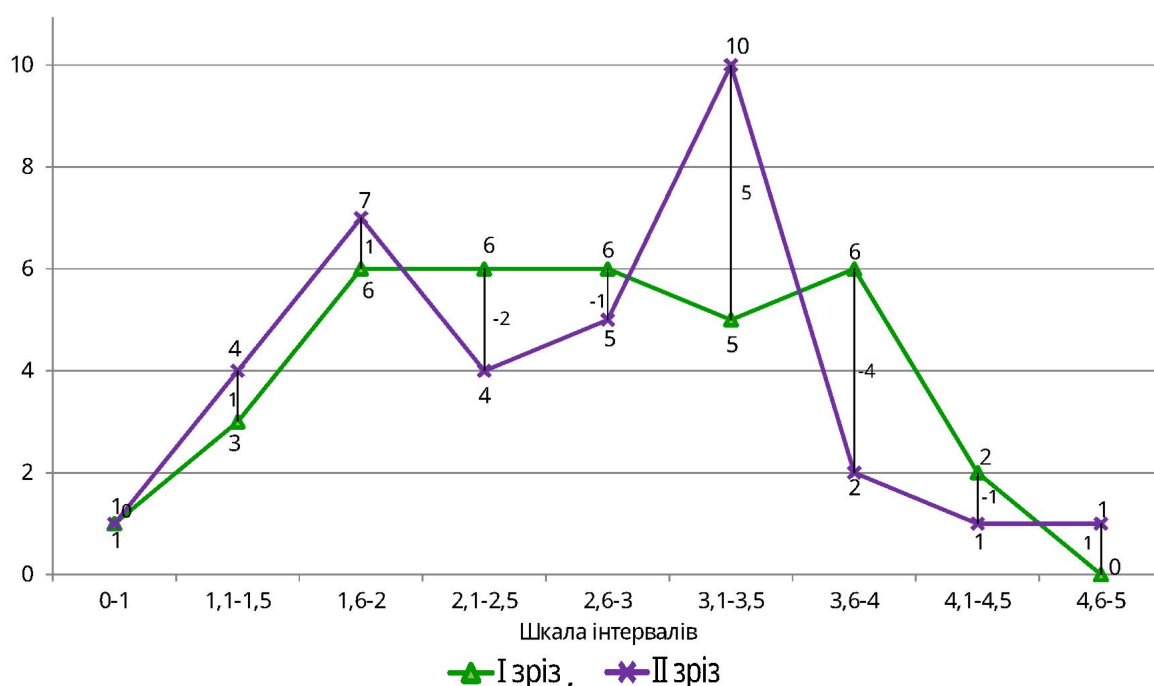
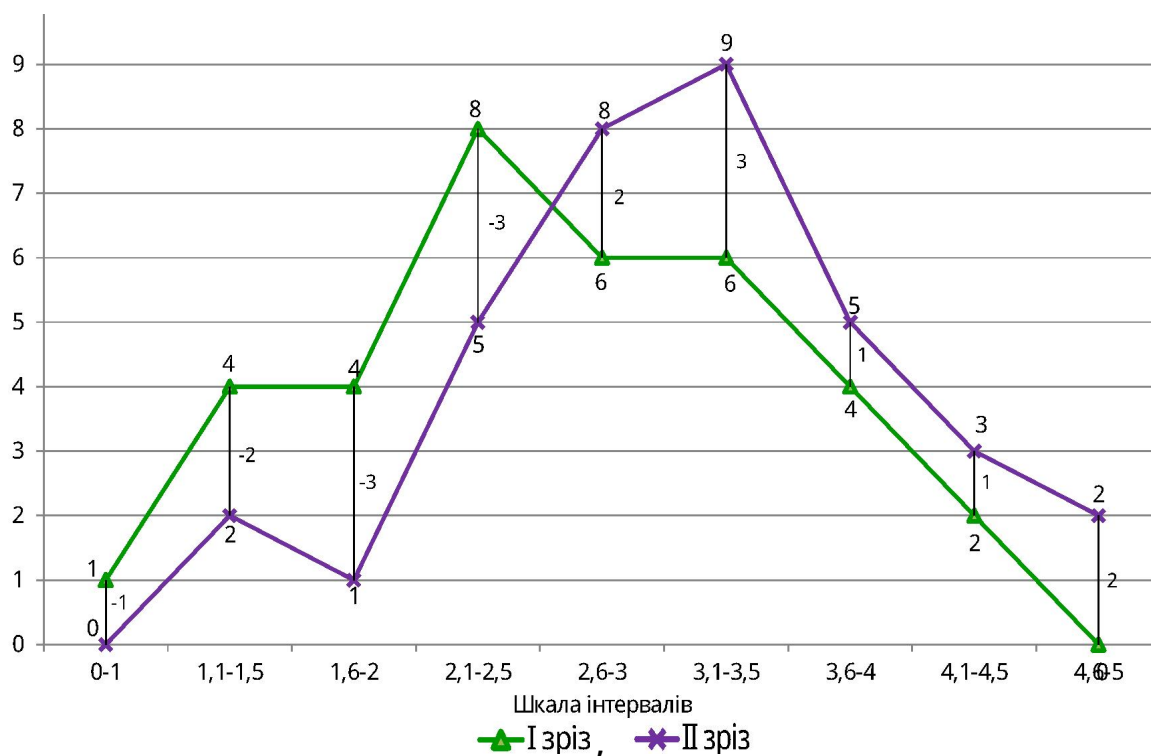

Рис. 3.2.5

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної групи за індексом самоздійснення

Сучасне інформаційно-технологічне суспільство надає безмежні можливості для розвитку людини та її реалізації в різноманітних сферах діяльності. Але пропоновані суспільством можливості водночас ставлять людину перед необхідністю постійного вибору, перед необхідністю приймати рішення щодо складних ситуацій, перед проблемою пошуку свого місця в житті та пошуку стратегії самоздійснення. Здатність до ефективного вирішення цих проблем безпосередньо пов'язана з самою особистістю, з можливістю реалізації потенційних можливостей, з визначенням власних бажань, з ресурсним потенціалом, що забезпечує процес самоздійснення [14, с. 136].

Феномен професійного самоздійснення можна розглядати як в абсолютних величинах (співвідносячи його рівень у відповідного студента з певними загальними критеріями), так і у відносних величинах, що відображають ступінь реалізації потенціалу особистісно-професійного потенціалу певного здобувача вищої освіти відносно його індивідуальних можливостей.

Професійне самоздійснення майбутнього авіафахівця ми розуміємо як одну з найважливіших форм його життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком здібностей, його здібностей, взаємопоєднанням із

професією, постійною потребою його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та досягнень іншими фахівцями. Як правило розрізняють внутрішнє та зовнішнє самоздійснення. Ознаками внутрішнього професійного самоздійснення є потреба особистості в професійному вдосконаленні, наявність планів власного фахового розвитку, задоволення від професійних здобутків, постановка перед собою нових професійних цілей, формування власного простору як у житті, так і в професії. Ознаками зовнішнього професійного самоздійснення є досягнення поставлених професійних цілей, визнання досягнень професійним співтовариством, використання професійного досвіду та професійних досягнень іншими фахівцями, розкриття здібностей у професії, вияв креативності саме у професійній діяльності.

Як надособистісне самоздійснення – це самотрансценденція (орієнтація на необхідність, корисність своєї діяльності не для себе, а для інших).

На основі самоздійснення у самоконтролі та самовдосконаленні майбутній авіафахівець формує в себе як ознаку самостійності, образ світу. Образ світу реалізується через формування смислової сфери особистості, що розвивається в процесі рефлексивного культивування студентом власної творчої унікальності.

А своєму дослідженні проблеми формування самостійності майбутнього авіафахівця, проблему самоздійснення розглядаємо через вияв відповідальності. Таке розуміння полягає в неочевидності виникнення емоційного наміру, що формується на рівні самооцінки та добровільно спонукає до дії. Проявом самооцінювання є почуття самоповаги і, отже, потреба визнання гідності здобувачів вищої освіти. Суб'єктивний спосіб відповідальності об'єктивується через комунікативну потребу бути визнаним як таким. Іншими словами, самооцінювання має прагматичну морально-етичну природу. Воно стосується такого альтруїстичного ставлення до іншого, в якому фіксується зацікавленість щодо покликання та визнання свободи, унікальності та таланту. Коли генерується «енергія визнання», свобода виражається через почуття любові, радості та досягає найвищої самооцінки.

На рисунках 3.2.6 – 3.2.7 подані результати частотного розподілу студентів-майбутніх авіафахівців за індексом їх саморозвитку. Для здобувачів вищої освіти, які утворюють експериментальну групу індекс саморозвитку знаходиться у інтервалі 3,51 – 4,0, а здобувачів вищої освіти контрольної групи в інтервалі 2,51 – 3,0. Отже, звідси робимо висновок, що самоконтроль та самовдосконалення майбутніх авіафахівців є дієвим фактором формування їхньої самостійності засобами саморозвитку майбутніх авіафахівців.

Рис. 3.2.6

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом саморозвитку

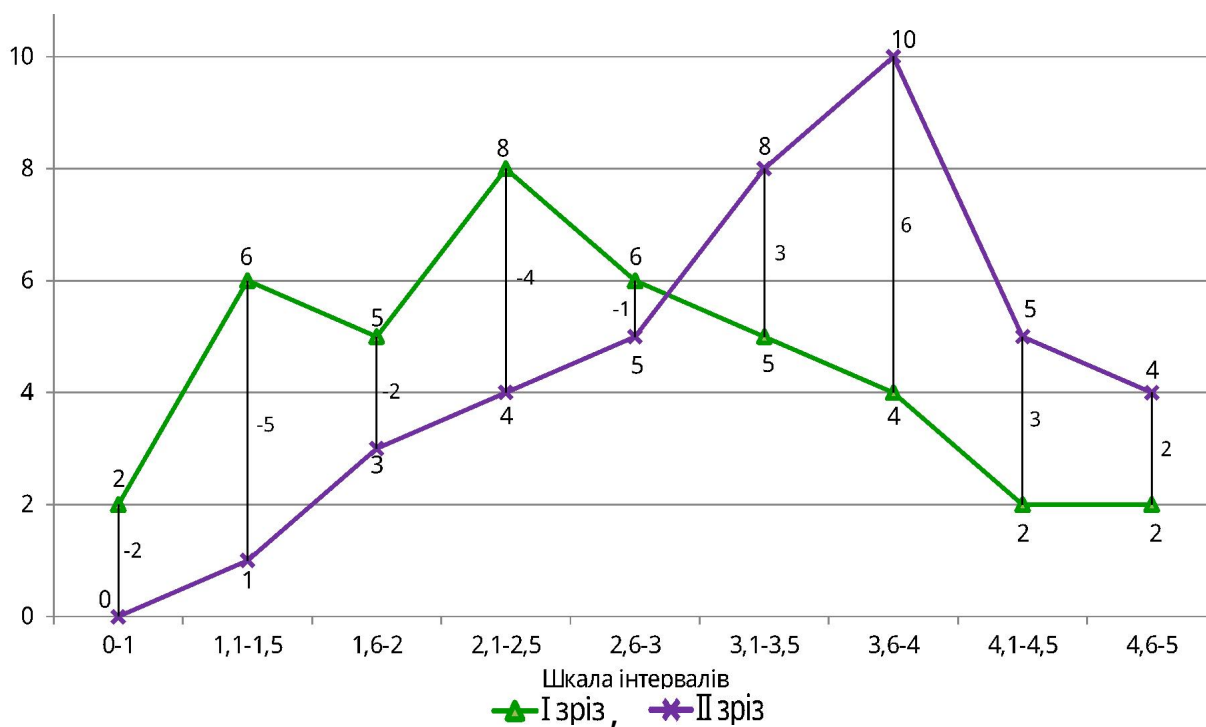
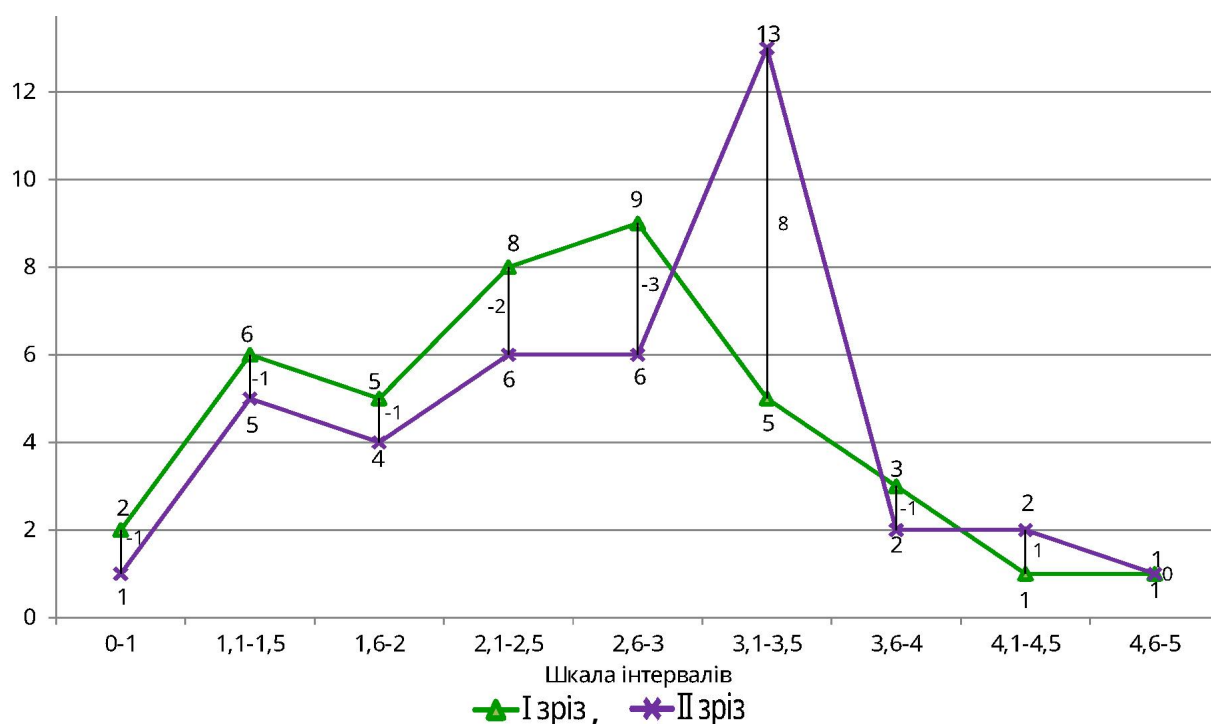

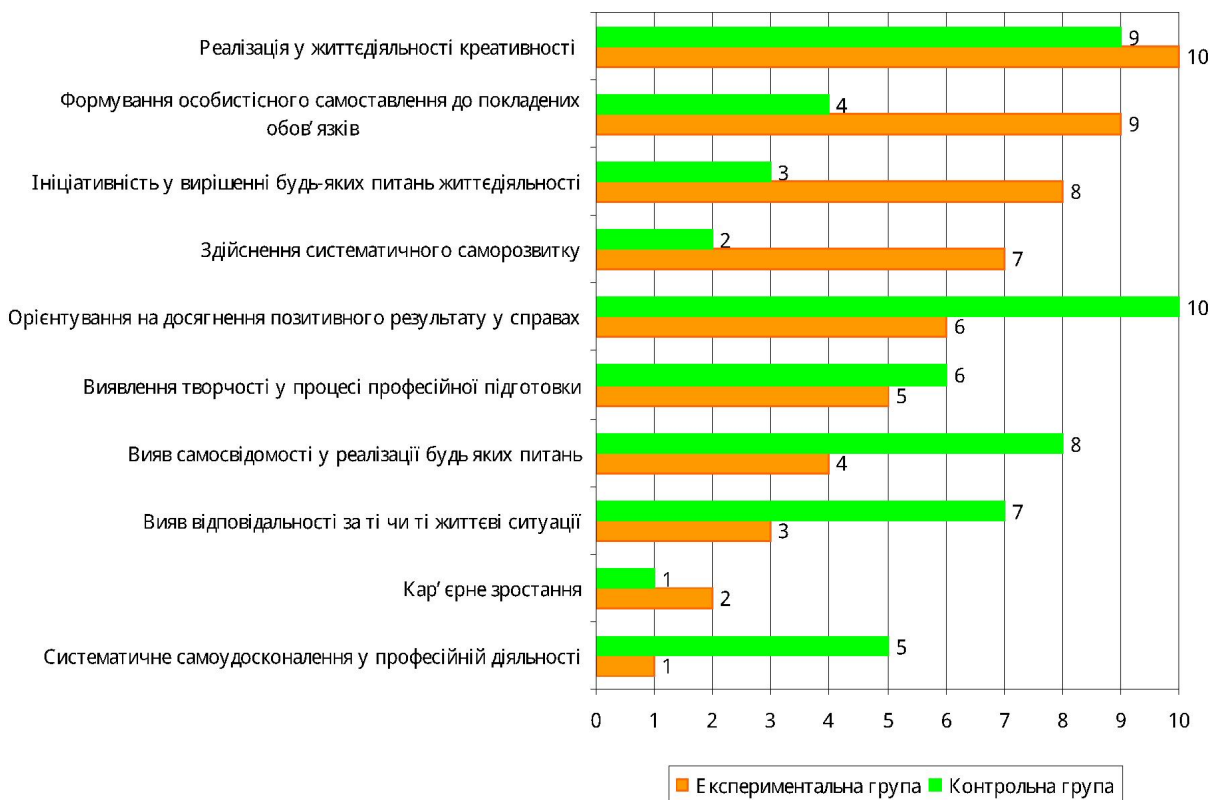
Рис. 3.2.7

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної групи за індексом саморозвитку

З рангового аналізу індикаторів самодетермінації здобувачів вищої освіти експериментальної та контрольної груп (для педагогічної умови «Здійснення самоконтролю та самоудосконалення») видно, що перше рангове місце у студентів експериментальної групи займає індикатор-вид діяльності «Систематичне самоудосконалення у професійній діяльності». Високий рівень самовдосконалення можна спостерігати у здобувачів вищої освіти з позитивною спрямованістю на самовдосконалення, високою творчою життєвою активністю, глибоким усвідомленням процесу самовдосконалення для особистісного становлення майбутнього авіафахівця, для його професійного, інтелектуального, культурного та соціального зростання у сучасному освітньому процесі. Прагнення до вдосконалення власних професійних якостей, адекватна оцінка своїх недоліків у навчанні, бажання змінювати власні професійні якості, бажання діяти з метою удосконалення себе.

Ранговий аналіз змісту індикаторів самодетермінації здобувачів вищої освіти експериментальної та контрольної груп станом на листопад 2024 року

Професійне становлення особистості починається в освітньому закладі і значною мірою залежить від успішного психологічного забезпечення освітнього процесу у закладі вищої освіти. Це потребує створення, зокрема, служби психологічної підтримки. Основна місія якої – підготовка висококваліфікованого фахівця, який не тільки володіє необхідним обсягом теоретичних знань, умінь і практичних навичок, а й володіє якостями індивідуального професійного відчуття, які дозволяють йому успішно адаптуватися до майбутньої діяльності, прагнучи досягти успіху [15, с. 287].

У процесі особистісного розвитку майбутнього авіафахівця активно і планомірно розвиваються фізичні та психічні властивості його особистості, підвищуються здібності та пристосованість до суспільства – особистість бере участь у процесі самовдосконалення за «образом, ідеалом» іншої людини або з

метою задоврити, задовольнити природну цікавість, задовольнити соціальні потреби тощо, тобто робить те, що за нього ніхто інший не зробив би.

Ефективна професійна підготовка майбутніх авіафахівців залежить від рівня навичок, які вони набувають як під час навчання, так і після його завершення. Підготовка майбутніх авіафахівців здійснюється за освітньо-професійними курсами та програмами, розробленими на основі їх кваліфікаційної підготовки.

В результаті професійного самовдосконалення також відбувається і розвиток професійної культури майбутнього авіафахівця. Нами встановлено, що професійно орієнтованими компонентами професійної культури студента є: володіння навичками технічного обслуговування та експлуатації новітніх моделей обладнання та іншими завданнями згідно з технічними вимогами документами про навчання. Прикладами професійних компонентів професійної культури є вміння друкувати на комп'ютері, мати тренажерні навички, читати, комунікувати іноземною мовою, виконувати арифметичні дії, моделювати нестандартні перетворення, уміти робити обчислення, використовувати комп'ютерні програми тощо.

Як відомо, процес самовдосконалення професіонала вимагає врахування ціннісних орієнтацій особистості, соціальних настанов, ідеалів, мотивації і цілей особистості, які своєю чергою передбачають сформованість позитивної мотивації до професійної діяльності, що забезпечує надійне підґрунтя для професійного самовдосконалення майбутніх авіафахівців.

З поміж індикаторів самодетермінації здобувачів вищої освіти, які утворюють контрольну групу перше рангове місце займає індикатор «Кар'єрне зростання». Тобто, студенти, які активно не здійснюють самоконтроль та самовдосконалення сконцентровують свою увагу на аспекти, що стосуються наступного їхнього кар'єрного розвитку.

З одного боку, професійну кар'єру особистості розглядають як проекцію цілей і планів на майбутнє (ким я хочу бути у професії, хто може мене надихати, ким захоплююся), а з іншого боку, як засоби досягнення цих цілей (що потрібно,

щоб стати тим, ким я хочу, хто або що є орієнтиром і найбільшою загрозою для професійної кар'єри).

На формування професійної кар'єри майбутнього авіафахівця впливають самоідентифікація (як пошук власної ідентичності особистістю та чітке усвідомлення відправної точки для старту кар'єри), а також оцінка з боку роботодавців (для наступної професійної діяльності), тобто професійна діагностика. У процесі самоідентифікації виникають внутрішні конфлікти, глибина і характер яких залежить від безлічі різних факторів, в тому числі від психосоціального стану, в якому знаходиться особистість в даний момент часу.

Оскільки, в будь якій кар'єрі перетинаються особистісні та суспільні інтереси, тому критеріями успішної кар'єри можна вважати задоволеність людини своєю життєвою ситуацією (суб'єктивний критерій) і соціальний успіх (об'єктивний критерій). Тому об'єктивна, зовнішня сторона кар'єри – це послідовність професійних позицій, які займає людина, а суб'єктивна, внутрішня сторона – це те, як здобувач вищої освіти бачить свою кар'єру, який його образ професійного життя, і власної ролі в ньому [14, с. 135].

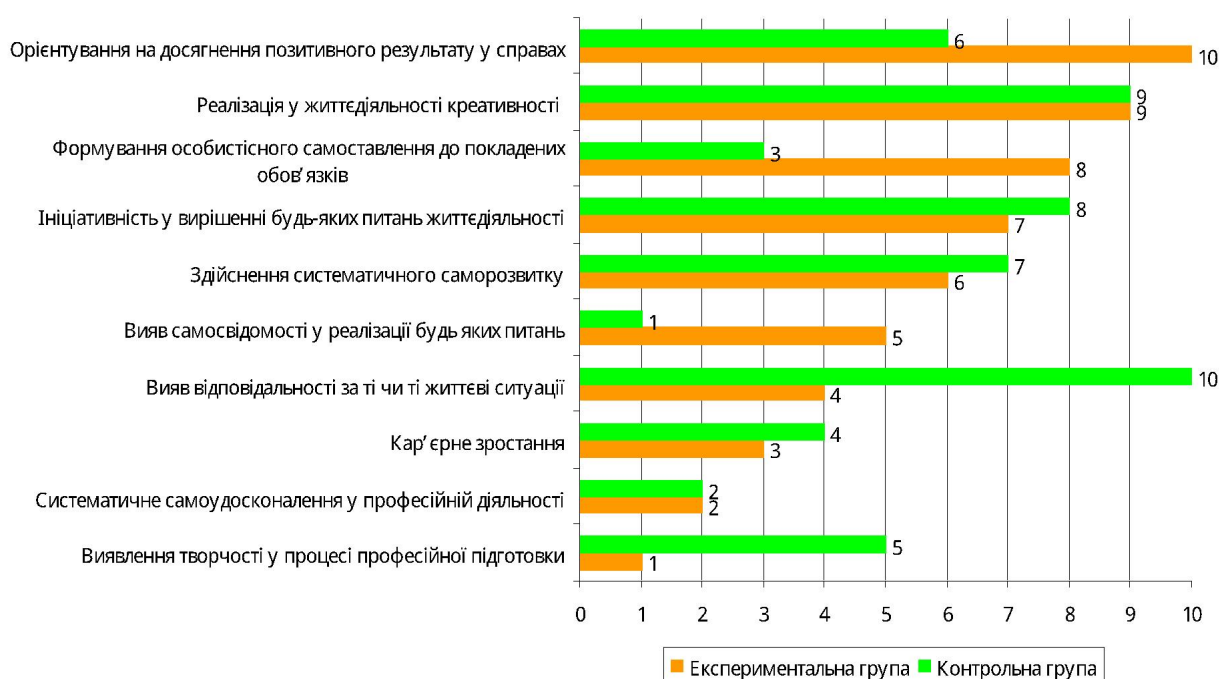
Критерії кар'єрних орієнтацій особистості здобувачів вищої освіти багато в чому визначаються інтересами та нахилами студента до того чи іншого типу професійної діяльності. Врахування цих факторів значно підвищує ймовірність того, що майбутній фахівець обере кар'єрний шлях, який приноситиме моральне задоволення і надаватиме можливість максимально реалізувати особистісний потенціал. При цьому виявляються індивідуально-типові варіанти поєднань кар'єрних переваг, також у різноманітних формах, співвідносяться із спрямованістю на навчання, що виражається в поведінці та особливостях освітньої діяльності [1].

У здобувачів вищої освіти експериментальної групи перше рангове місце займає індикатор самоздійснення «Виявлення творчості у процесі професійної підготовки». Отже, здобувачі вищої освіти, які здійснюють самоконтроль та самовдосконалюються у цьому виді діяльності намагаються продемонструвати

свої досягнення як у професійній підготовці, так і результати власного соціального досвіду.

Рис. 3.2.9

Ранговий аналіз змісту індикаторів самоздійснення здобувачів вищої освіти експериментальної та контрольної груп станом на листопад 2024 року

Творчість взагалі виділяють в понятті особистості як головну ознаку її зрілості та призначення. Зрілість ототожнюється трьома якісними характеристиками: цілісність, стійкість та вищий рівень досягнень. В основі творчості лежить взаємодія між людьми, яка детермінована не тільки їхніми особистими якостями, але й соціальними факторами. Такими, як – поділ праці та кооперація діяльності, розбіжністю інтересів, потреб і необхідністю їхнього узгодження. Невід'ємною властивістю особистості студента є прагнення до постійного набуття знань про світ і творчих досягнень. Це, у свою чергу, дозволяє майбутнім фахівцям накопичувати досвід у вигляді набутих знань, умінь і навичок.

Творчий здобувач вищої освіти здатен бачити світ навколо себе світ з нової, непередбачуваної перспективи та знаходити найефективніші способи подолання проблем. Творчість допомагає визначити власний стиль, виробити індивідуальний підхід до вирішення завдань, що посилює його конкурентоспроможність на ринку праці та в житті загалом. Крім того, творчість може стимулювати мотивацію до досягнень та допомагати знаходити нові способи вирішення завдань, що забезпечує особистісний розвиток, сприяє досягненню успіху у професійних та особистих цілях.

До основних особистісних особливостей, що впливають на розвиток творчого потенціалу, можемо віднести:

- підвищену чутливість до предмета творчості, посилену вибірковість сприйняття того, що може його стосуватися;
- спрямованість інтересів, частота зосередження на відповідних завданнях, а також систематичність цих процесів;
- прагнення до створення нового, розгортання допитливості у цьому напрямку;
- динаміка засвоєння нової інформації, пов'язаної з інноваційними напрямками; - схильність до порівняльної, аналітичної та синтетичної діяльності для розвитку основи творчої дії;
- стійка емоційна прихильність до предмета творчості, особиста зацікавленість у його досягненні;
- наявність в арсеналі особистісних рис, таких як наполегливість, переконливість, цілеспрямованість, працелюбність тощо;
- здатність розробляти ефективні та стійкі стратегії та тактики впровадження інноваційних дій.

У процесі розвитку творчих здібностей важливими є такі фактори: реалізація когнітивного компоненту як активне розширення інтелектуальної сфери, що є основою формування творчих здібностей; формування понять категоріального апарату для функціонування при розв'язуванні дослідницьких і творчих завдань, які мають характер проблемних ситуацій; постановка

проблемних питань, які стимулюють активну розумову діяльність; стимулювання інтелектуального розвитку і творчості. Для розвитку творчості необхідно створювати нерегульоване середовище, в якому існують рівні відносини та підтримка творчої особистості. Вплив мікросередовища і наслідування сприяють розвитку творчих здібностей через формування системи мотивів і особистісних якостей. Однією з тенденцій розвитку творчості особистості здобувачів вищої освіти є включення в освітній процес не тільки пізнавальної, а й емоційно-особистісної сфери [20].

У здобувачів вищої освіти контрольної групи перше рангове місце займає індикатор самоздійснення «Вияв самосвідомості у реалізації будь яких питань». Важливість такої діяльності для свого самоздійснення студенти, які у процесі своєї професійної підготовки приділяють незначну увагу здійсненню самоконтролю та своєму самовдосконаленню вбачають у тому, що для себе вони фіксують, що за умови демонстрування самосвідомості у реалізації різноманітних видів діяльності, вони можуть теж ефективно забезпечувати формування своєї самостійності.

Водночас самосвідомість – це суб'єктивна здатність особистості до актуалізації, об'єктивування своїх можливостей в процесі діяльнісного самоздійснення, до аналізу своїх функцій як суб'єкта різноманітних форм діяльності. При такому розумінні зафіксуємо подвійну спрямованість свідомості студента як суб'єкта на пізнання навколишнього світу і самого себе, свого внутрішнього світу, яка і становить основу для розвитку розуміння його самосвідомості.

Професійна самосвідомість майбутнього авіафахівця – це певний рівень його професійного самовизначення. Майбутній фахівець, що самовизначився у професійному плані, – це той, який усвідомлює свої життєві цілі, плани, пов'язані із самореалізацією в професійній сфері, професійні наміри (чого він хоче), свої особистісні та фізичні якості (яким він є професіоналом), свої можливості, здібності, обдарування, (що він може, межі його

самоудосконалення), вимоги, які висувуються діяльністю, професійною групою (що від нього вимагають).

За допомогою розгортання актів самосвідомості в часі воно стає все більш складнішим, і в міру збільшення кількості образів, які інтегруються у змісті самосвідомості, виникає більш досконаліший, глибший і адекватний образ і власного Я.

Як засвідчують наші спостереження, одним із найважливіших факторів процесу саморегуляції та саморозвитку особистості студента є усвідомлення ним власного розвитку в часі. На кожному етапі життя, у тому числі й під час професійної діяльності, саме через самосвідомість формується зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім. Тут професійна самосвідомість відображає розвиток за такими ознаками, як зростання професійної майстерності, підвищення авторитету, посилення соціального статусу, розвиток кар'єри тощо.

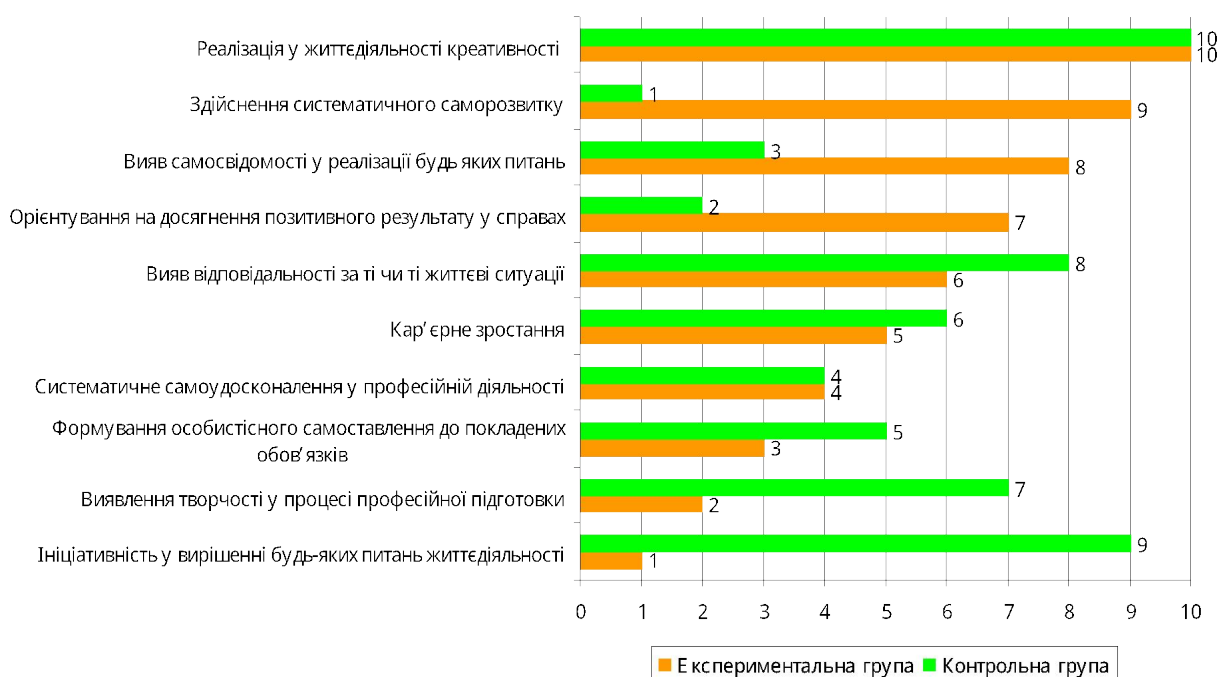
Зокрема, формуванню соціально значущої Я-концепції сприяє проблемна подача навчального матеріалу з фахових дисциплін, організація на заняттях дискусій і диспутів, виконання проектів на теми майбутньої професійної діяльності, моделювання на практичних заняттях ситуацій, максимально наближеними до реальності професійної діяльності, шляхом стимулювання їх активності під час різного виду практик тощо. Застосування цих методів, прийомів і форм навчання при здійсненні професійної підготовки студентів не тільки розширює їх уявлення про професію та про себе як майбутнього фахівця, закріплює набуті знання та професійні вміння, а й сприяє їх усвідомленню кожного з них особистісного сенсу професійної підготовки, їх професійне самовизначення та самоздійснення.

Як видно із діаграми, рис. 3.2.11, з поміж індикаторів саморозвитку, перше рангове місце студентів експериментальної групи займає індикатор «Ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності».

Рис. 3.2.10

Ранговий аналіз змісту індикаторів саморозвитку здобувачів вищої освіти

експериментальної та контрольної груп станом на листопад 2024 року

Як правило, у фахівця при виконанні професійних завдань переважають сприятливі функціональні стани наприклад, внутрішня мобілізованість, бадьорість, гарне самопочуття, позитивний емоційний фон і відчуття комфорту при взаємодії з предметним середовищем і соціальним оточенням.

Виходячи із професіографічних характеристик професійної діяльності майбутнього авіафахівця слідує, що його професійна діяльність відбувається в певних особливих, екстремальних або надзвичайних умовах. Вона характеризується тривалим нервово-психічним та емоційним напруженням фахівця, що зумовлено не тільки умовами, а й змістом цієї діяльності. Тому приналежність професії такого профілю передбачає високий рівень ризику, обмежений обсяг інформації та часу на ухвалення рішень, високий ступінь відповідальності при виконанні професійних обов'язків і непередбачуваність розвитку подій. В особливих умовах праці важливу роль в оцінці ефективності діяльності фахівця відіграє особливість структури та зокрема, вияв ініціативності особистості. Рівень індивідуальної стресостійкості та адаптивності може забезпечити необхідні копінг-ресурси та стратегії поведінки, а їх відсутність у структурі особистості може призвести не лише до зниження показників

ефективності професійної діяльності, а й до погіршення фізичного та психологічного здоров'я фахівця.

Що стосується ініціативності, то слід зазначити, що саме ця вольова якість є необхідною умовою виявлення активності в соціальному середовищі. Натомість, ситуативність темпів і ритмів, інтенсивність активності залежить від пристосування особистості до викликів природної і соціальної необхідності.

Ініціатива нерозривно пов'язана з творчістю, з творчою енергією. Ініціативна особистість не боється творчих ризиків. У зв'язку із зростанням самосвідомості можливості розвитку якостей особистості студентів стосовно вияву ініціативності, зростають. Важливо підвести здобувачів вищої освіти до необхідності розуміння своїх особливостей, що впливають на їх прагнення до розвитку в себе важливих соціальних властивостей. Ініціативність – це не тільки бажання самовираження, але й презентація особистості в соціально-психологічному та міжособистісному просторі. Ініціативність – це форма діяльності, що здійснюється за його бажанням, яка включає сміливість висловлювати свою думку, рішучість у виробленні конкретних пропозицій та готовність їх реалізувати, уміння розміряти свої можливості відповідно до масштабу проблем, що вирішуються, бачити шляхи вирішення проблем, що постають перед мікросередовищем життєдіяльності. Тому не випадково формування ініціативності, особливо студентів, є одним із найважливіших засобів саморозвитку особистості.

Як і активність, самостійність, так і ініціативність виявляється і реалізується в діяльності і спілкуванні, ставленні до себе і навколишньої дійсності, тобто в життєдіяльності особистості, і передбачає ініціативу, вимогливість особистості до себе та інших [21]. Слід підкреслити, що пізнавальна ініціативність і пізнавальна самостійність у навчальній діяльності – поняття взаємозв'язані, але не тотожні. Якщо пізнавальна самостійність завжди спрямована на засвоєння знань, то пізнавальна ініціативність відбувається в процесі засвоєння знань, відтворення, перетворення, закріплення. Пізнавальна ініціативність супроводжує будь-яку самостійну дію, по суті, готовність

(здатність і прагнення) до енергійного ініціативного володіння знаннями, докладання вольових зусиль. Взаємозв'язок пізнавальної ініціативності з пізнавальною самостійністю розвиває інтелектуальне мислення здобувачів вищої освіти, створює умови для вільного вираження думок, сприяє зростанню наукових знань, стимулює самостійний науковий пошук.

Ініціативність проявляється по-різному залежно від різних сфер і видів діяльності (пізнавальної, ігрової, професійної, художньої та ін.). У навчально-пізнавальній діяльності вона стимулює процес пізнання, суттєво впливає на усвідомленість і розвиває необхідні для цієї діяльності якості: цілеспрямованість, самостійність, відповідальність, наполегливість тощо.

Здобувачів вищої освіти, які здійснюють самоконтроль та самовдосконалюються мають виражену вольову ініціативність. Така ініціативність забезпечує їм подолання значущих труднощів, досягнення висунутих ідей, знаходження оптимальних рішень. Їх ініціативність створює їм авторитет, вони користуються повагою серед одногрупників. Здобувачі вищої освіти цього типу здатні не слідувати стереотипами, виявляють у міру свого розвитку творчість та ініціативу. Їх імпульсивність знаходиться в підлеглому положенні. Як правило, здобувачі вищої освіти цього типу проявляють цілеспрямованість і високу працездатність. Звичайно, у багатьох здобувачів вищої освіти основою прояву вольової ініціативності є досить розвинена звична відтворююча ініціативність.

Перше рангове місце у здобувачів вищої освіти контрольної групи займає індикатор саморозвитку «Здійснення систематичного саморозвитку».

Процеси розвитку і саморозвитку тісно пов'язані один з одним і є єдиним шляхом формування цілісної особистості. Проте чим вище оцінка здобувачів вищої освіти своїх якостей, чим реалістичніше ставлення до своєї особистості, тим більш активний саморозвиток від здійснює. Основним мотивом саморозвитку є пізнання суперечностей між власними інтересами, потребами, цілями та рівнем розвитку особистісних, які не сприяють їх задоволенню. Окрім підпорядкування зовнішнім вимогам, здобувач вищої освіти починає свідомо

підходити до своїх дій, надавати їм якісну характеристику, враховуючи свої можливості. Чим вищий рівень свідомого ставлення до вдосконалення власних професійних досягнень, тим помітніша роль саморозвитку у формуванні його особистості. Тобто за допомогою саморозвитку формується якісно новий рівень розвитку особистості. Можна констатувати, що саморозвиток – це суб'єктивний компонент, що включає оцінку та розуміння студентом різних зовнішніх впливів, що визначають його життєві цілі, мотиви діяльності тощо.

Розглядаємо самоорганізацію як умову і результат безперервної освіти, як процес пошуку бажаних ланок цілісного Я-образу на основі його рефлексивної саморегуляції, самобудування взагалі і самореалізації зокрема зумовлює актуальність набуття компетенції самоконтролю та пошук ефективних методів його формування. Тому, на нашу думку, самореалізація є системоутвірним елементом інтегративної професійної підготовки майбутнього авіафахівця, а саморозвиток – одним із механізмів її реалізації.

Саморозвиток особистості – це безперервний процес, його інтенсивність залежить від рівня усвідомлення життєвих подій, сприйняття, його цінності та важливості для особистості. Саморозвиток – здебільшого є індивідуальним процесом. Зрозуміло, що кожен має власні, унікальні та особисті ресурси. Індивідуальність – твірна своєрідність будь-якого явища, окремої істоти. На індивідуальному рівні саморозвиток відбувається як у неусвідомлених, так і в спонтанних формах (наслідування, стихійна адаптація, гра), коли особистість не ставить за мету змінити себе власними зусиллями, так і в усвідомлених формах (самовиховання, самоосвіта, самотворення, самовдосконалення), де особистість виступає одночасно і суб'єктом цілеспрямованої діяльності, і об'єктом, який необхідно змінити за допомогою цієї діяльності.

Таким чином, аналізуючи процес саморозвитку як невід'ємну складову процесу професійної самореалізації майбутніх авіафахівців, можна констатувати: майбутні авіафахівці – це соціально-професійна група, до якої входять молоді люди віком в межах 20 років, що перебувають у стадії професійної соціалізації та професійної самореалізації, їхня професійна

підготовка має творчий або репродуктивний характер з елементами творчого їх опрацювання та потребує постійного оновлення професійних знань; прагнення майбутнього авіафахівця до професійного саморозвитку в певному виді професійної діяльності з часом може змінюватися. Ці зміни відбуваються не тільки в залежності від змін в навколишньому соціальному та професійному середовищі, в системі соціальних відносин, суспільстві, але і від змін в самій людині, в її суб'єктивному сприйнятті соціальних обставин, життєвого досвіду, рівня освіти і культури. Будь-які розбіжності між зовнішніми обставинами та внутрішніми, особистісними характеристиками особистості, її потребами, інтересами, можливостями можуть, в одних випадках стимулювати індивідуальну активність, а в інших – обмежувати, локалізувати або навіть перешкоджати їй.

Отже, на основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в активності здійснення самоконтролю та самовдосконалення через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки систематичного самоудосконалення у професійній діяльності, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

3.3 Розвиток позитивної мотивації майбутнього авіафахівця в процесі його професійної підготовки

Результативність формування мотивації можлива лише тоді, коли здобувачу вищої освіти вдається пов'язати мету з особистісними цінностями. Чим більше особистісні цінності пов'язані з результатами майбутньої професійної діяльності, тим більше внутрішні мотиви активно впливають на мотивацію особистості студента[17].

Висока позитивна мотивація може виступати компенсуючим фактором у випадку, коли недостатньо високих здібностей; однак цей фактор не працює у

зворотному напрямку: жодний високий рівень здібностей не може компенсувати відсутність навчального мотиву чи слабку його вираженість, не може призвести до значних успіхів в навчанні. Це свідчить про прямий зв'язок між мотивацією та емоційним інтелектом, оскільки саме його сформованість надає мотивації позитивного спрямування.

Розвиваючись, особистість змінює зовнішній світ відповідно до власних внутрішніх можливостей. Належний рівень розвитку мотиваційних процесів є для студента особливою цінністю, оскільки дозволяє йому підтримувати на дієвому рівні свій психічний потенціал, своє психологічне благополуччя. Потреба в самозмінах значною мірою залежить від виникнення у студента мети досягнути бажаного рівня особистісного зростання.

Основною ознакою мотивації взагалі, є її дієвий характер, її органічне проникнення в різноманітні прояви у різні вияви активності та діяльності, поведінки. Ця активність виникає на основі єдності свідомості та реальної поведінки, детермінує діяльність особистості, конструктивно впливає на досягнення важливих, особистісно значущих та актуальних у суспільному плані цілей.

При цьому слід зазначити, що виокремлення безпосередньо професійних мотивів зумовлюється низкою факторів: специфікою професійної діяльності, значимістю мотивів, їх взаємозв'язку з виконанням професійних дій та актуальністю потреби, рівнем зрілості та мотиваційною сферою особистості. Окремо слід виділити значущий вплив на професійну мотивацію індивідуально-характерологічних особистостей фахівця, що забезпечують успішність виконання професійних завдань, трудову активність й впливають на рівень сформованості спрямованості особистості.

Оцінка соціального успіху вимірюється не тільки рівнем визнання серед своїх колег, але й особистими досягненнями через активну участь в прийнятті рішень, пов'язаних з професійною діяльністю та взяттям відповідальності на себе за них. Потреба у визнанні відображає здатність особистості діяти як неформальний лідер і висловлювати власні переконання. Прагнення

об'єднатися, або бажання брати участь у спілкуванні, допомагати іншим, підтримувати дружбу та приймати допомогу, виявляється через бажання бути частиною групи, колективу та брати участь у загальних заходах.

Прагнення влади у особистості здобувачів вищої освіти може виявлятися, насамперед, у прагненні впливати на інших своїх товаришів і керувати ними. Здобувачі вищої освіти з розвиненою потребою у владі, часто активні, енергійні, не бояться конфронтації, прагнуть відстоювати свою позицію. Потреба успіху вважається як стійке прагнення особистості досягти високих результатів у професійній діяльності. Потреба приналежності до спільноти інших людей, прагнення бути членом професійної команди визначає не тільки вибір особистістю в певній сфері професійної діяльності, а й характер виконання нею професійних завдань.

Рівень задоволеності працівником результатами своєї діяльності вимірюється внутрішніми (співвідношення працівником результатів власної праці з поставленими цілями) і зовнішніми процесами (порівняння результатів своєї діяльності з результатами інших). Аналізуючи доцільність використання даної теорії в системі формування управлінських навичок майбутнього авіафахівця, підкреслимо, що застосувати її положення на практиці досить складно.

Адже в будь-якому колективі є працівники різного віку, з різними функціональними обов'язками, освіти та професійної підготовки. Усе це ускладнює процес управління ними, виходячи виключно з цілей особистості та рівнем задоволеності результатами щодо їх досягнення.

Вчені, стверджують, що поняття мотивації можна використовувати в двох значеннях: - як систему факторів, що викликають активність організму і визначають спрямованість поведінки особистості: потреби, мотиви, наміри, цілі, інтереси, прагнення; - як характеристику процесу, що забезпечує поведінкову активність на певному рівні, тобто мотивування.

Якщо є справжня зацікавленість у завданні, то можливість його реалізації сприймається як винагорода; - очікування винагороди може спонукати

особистість не ділитися своїми ідеями з іншими та послабити соціальні зв'язки між членами команди, що може стати перешкодою для формування організаційного та соціального капіталу та створення справді інноваційного продукту (рішення). Особливості професійного становлення значною мірою визначає професійний інтелект. У сучасних психологічних дослідженнях поняття професійного інтелекту частіше вживають у двох значеннях: а) специфічні особливості інтелектуальної діяльності фахівця, що визначають ефективність його професійної діяльності; б) якісний аспект інтелектуальної діяльності фахівця, що визначає його високий професійний рівень.

У наукових дослідженнях розрізняють зовнішню та внутрішню мотивацію. Зовнішня мотивація є надзвичайно важливим фактором, який створює успіх у професійній діяльності особистості, але внутрішня мотивація має сильний вплив на довгострокові результати праці та ставлення особистості до роботи протягом усього життя. При цьому чим сильніший її вплив, чим вище та різноманітніше вимоги до процесу та змісту роботи, чим більше їм відповідає поточний внутрішній стан особистості. Зовнішня мотивація може позитивно впливати на ранніх етапах роботи, відіграючи роль опори для створення системи ефективної роботи. Її також можна вважати додатковим стимулом, що виконує підтримуючу функцію на етапі консолідації команди.

До внутрішніх джерел навчально-професійної мотивації належать пізнавальні та соціальні потреби, потреби майбутньої професії (прагнення до соціально схвалюваних дій і досягнень). Зовнішні джерела навчально-професійної мотивації визначаються умовами життєдіяльності студентів, зокрема вимогами, очікуваннями та можливостями. Вимоги пов'язані з необхідністю дотримання соціальних норм поведінки, спілкування та діяльності. Очікування характеризують ставлення суспільства до освіти як норми поведінки, що приймається особистістю і дозволяє долати труднощі, пов'язані зі здійсненням навчально-професійної діяльності. Можливості — це об'єктивні умови, необхідні для розгортання навчально-професійної діяльності.

Зокрема, виявлено наявність сильної прямої кореляції між загальним рівнем навчальної мотивації та рівнем мотивації здобуття знань, оволодіння професією та отримання диплому. Відзначено наявність помірної прямої кореляції між рівнем адаптованості та рівнем організованості; між рівнем адаптивності та прагненням до успіху; між рівнем загального перфекціонізму та прагненням до успіху; між рівнем організованості і прагненням до успіху; між рівнем інтернальності локусу контролю та загальним рівнем навчальної мотивації. Виявлено помірну зворотну кореляцію між рівнями адаптивності та рівнем особистісної тривожності. Існує слабка пряма кореляція між рівнем інтернальності локусу контролю і рівнем особистісної тривожності; між загальним рівнем навчальної мотивації та рівнем організованості.

Особливе значення для навчально-пізнавальної діяльності має пізнавальний інтерес. У навчальному процесі інтерес виступає у декількох модифікаціях: як засіб навчання, як мотив навчальної діяльності, як стійка якість особистості. Особливістю пізнавального інтересу є його здатність збагачувати й активізувати не лише пізнавальну, а й будь-яку діяльність особистості, оскільки пізнавальні моменти є у кожній із них. Умовно розрізняють чотири послідовні стадії його розвитку: цікавість як елементарна стадія вибіркового відношення, детермінована зовнішніми обставинами; допитливість, що виявляється у прагненні особистості вийти за межі побаченого; пізнавальний інтерес, що характеризується пізнавальною активністю, вибірковою спрямованістю навчальних дисциплін, ціннісною мотивацією, в якій пізнавальні мотиви займають основне місце; теоретичний інтерес, що включає як прагнення пізнати складні теоретичні питання і проблеми певної наукової дисципліни, так і використання їх як інструменту пізнання [5, с. 206].

Розуміння мотивів діяльності та уявлення про механізми їхнього утворення мають важливе значення для особистості як суб'єкта діяльності, і для наукового розуміння психологічного змісту цих процесів. Від мотиву (в психологічному сенсі) залежить, якою є та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для певного студента, як відтворює його внутрішній світ, «картину його

«Я». Мотиви діяльності особистості відображають найхарактерніші для неї способи реагування на певні елементи довколишньої (зовнішньої) і прихованої (внутрішньої) сфери існування особистості.

Рівень усвідомлення мотивів власної діяльності висвітлює властивий особистості спосіб реагування на певні явища: спонтанні дії, спрямовані та організовані дії тощо. Змістовний масштаб мотивування особистістю своїх дій характеризує як змістовий простір її реального і духовного буття, так і особистісну «зрілість» в оволодінні предметним світом та власними переживаннями взаємодій з цим світом.

Зв'язок між діями особистості та причинами, які зумовлюють і пояснюють ці дії, і описує поняття мотивації. Це певна сукупність факторів (мотивів, емоційних переживань, очікувань, намагань тощо особистості), які зумовлюють ту чи іншу форму активності особистості, спрямовану на зовнішній світ, явища індивідуального «Я» або інші рівні існування. Можна говорити про універсальну структуру мотивації особистості, проте зміст, що керує діями і поведінкою особистості, завжди буде індивідуальним, унікальним.

Об'єктивність мотивації допомагає реально оцінити ситуацію у сфері управлінської діяльності, зіставити її із завданнями та визначити потреби. Принцип об'єктивності мотивації передбачає аналіз мотиваційних методів та всебічність їх розгляду. Мотиваційна діяльність повинна базуватися на дійсності, реальності, конкретності фактів. Об'єктивність мотивації - це результат дослідження, проведення необхідних розрахунків, аналізу, вимірювань, порівнянь, виявлення недоліків або помилок у методах мотивації, що застосовуються. І лише узагальнення всіх отриманих таким чином даних призводить до точних і обґрунтованих висновків, розвиває вміння вникати в суть речей для встановлення істини. Все це дає можливість знайти правильне рішення для усунення порушень або попередження небажаних наслідків.

Сьогодні перед українськими льотними закладами вищої освіти стоїть важливе завдання: підготувати високоосвічених фахівців, здатних брати активну участь у якісно новому етапі розвитку сучасного суспільства. Головною

метою навчання є не підготовка вузькопрофільних фахівців для конкретної сфери діяльності, а до розвитку професійних якостей висококваліфікованих фахівців та підвищення їх професійної компетентності.

Успіх у професійній діяльності майбутнього авіафахівця, як майбутнього керівника, може бути пов'язаний з успішною кар'єрою. Кар'єра тривалий час вважалася негативним явищем у суспільній свідомості і лише останнім часом прийшло розуміння соціального статусу та ролі у професійній діяльності особистості. У кар'єрі найважливіше — оволодіння рівнями і ступенем, професіоналізму, досягнення певного соціального статусу в професійній діяльності та призначення на певну посаду. Просування по службі (відоме як «вертикальна кар'єра») є одним із видів кар'єри, її адміністративний варіант.

Суб'єктом ціннісного ставлення особистості є не особистість, що пізнає, а практична її діяльність. Сама цінність постає як об'єктивна відповідність даного явища, процесу, дії, події, ідеї об'єктивним потребам та інтересам. Про ціннісне відображення в повному розумінні можна говорити лише тоді, коли є живе переживання, яке орієнтує особистість і спонукає її до практичних дій. З цих положень можна зробити висновок, що мотиви, яка виконують в поведінці та діяльності особистості смислотвірну й регульовальну роль, виявляються тісно пов'язаними з цінностями особистості. Цінності, виступаючи в ролі, вкорінених в структурі особистості загальносоціальних регуляторних механізмів, встановлюють межі або рамки соціального існування суб'єкта.

Установлено, що ті здобувачів вищої освіти, які беруть участь у розвитку позитивної мотивації, мають вищий рівень самостійності в порівнянні з тими, хто такого навантаження не виконує. Тобто, набутий досвід у процесі розвитку позитивної мотивації є необхідною основою вироблення і формування елементів самостійності майбутнього авіафахівця.

Одержані результати, подані в таблиці 3.3.1 засвідчують, що індекс самостійності студентів-авіафахівців, які беруть активну участь у розвитку позитивної мотивації, визначається інтервалом 4,01–4,5, а тих студентів, які не виявляють активності щодо участі у самоврядуванні, – 2,01 – 2,5. Отже, існує

статистично важлива різниця в рівнях виявлення самостійності студентів двох вибірових сукупностей.

Таблиця 3.3.1

Узагальнене значення індексів самостійності підгруп здобувачів вищої освіти, які розвивають та не розвивають позитивну мотивацію (в абс. вел.) станом на листопад 2024 року

Студенти, які розвивають позитивну мотивацію (Н = 35 осіб)	Студенти, які не розвивають позитивну мотивацію (Н = 35 осіб)
3,83	2,48

Порівняння значення індексу самостійності особистості різних груп майбутніх авіафахівців засвідчує, що значно вищий показник самостійності мають ті майбутні авіафахівці, які беруть участь у розвитку позитивної мотивації. Такі майбутні фахівці за результатами другого діагностичного зрізу в 2024 році мають вищий рівень самостійності порівняно з тими, хто не розвиває позитивну мотивацію.

Самодетермінація, результати виявлення якої подано на рисунках 3.3.2 та 3.3.3 для здобувачів вищої освіти експериментальної групи визначається проміжком 4,01–4,5, а для здобувачів вищої освіти контрольної групи – 3,01–3,5 (Рисунки 3.3.2 – 3.3.3).

Як бачимо, ступінь виявлення розвитку самодетемінації здобувачів вищої освіти, які розвивають позитивну мотивацію, відрізняється від рівня самодетермінації групи здобувачів вищої освіти, що формально ставляться до розвитку позитивної мотивації (Рисунки 3.3.2 – 3.3.3).

Рис. 3.3.2

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом самодетермінації

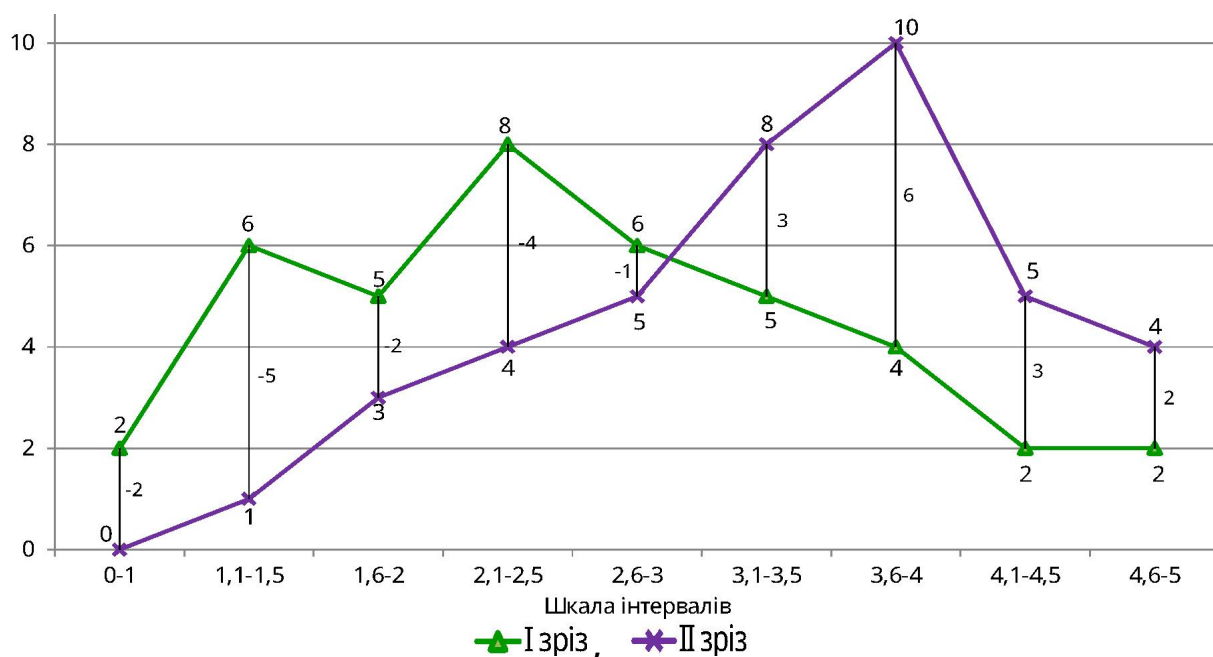
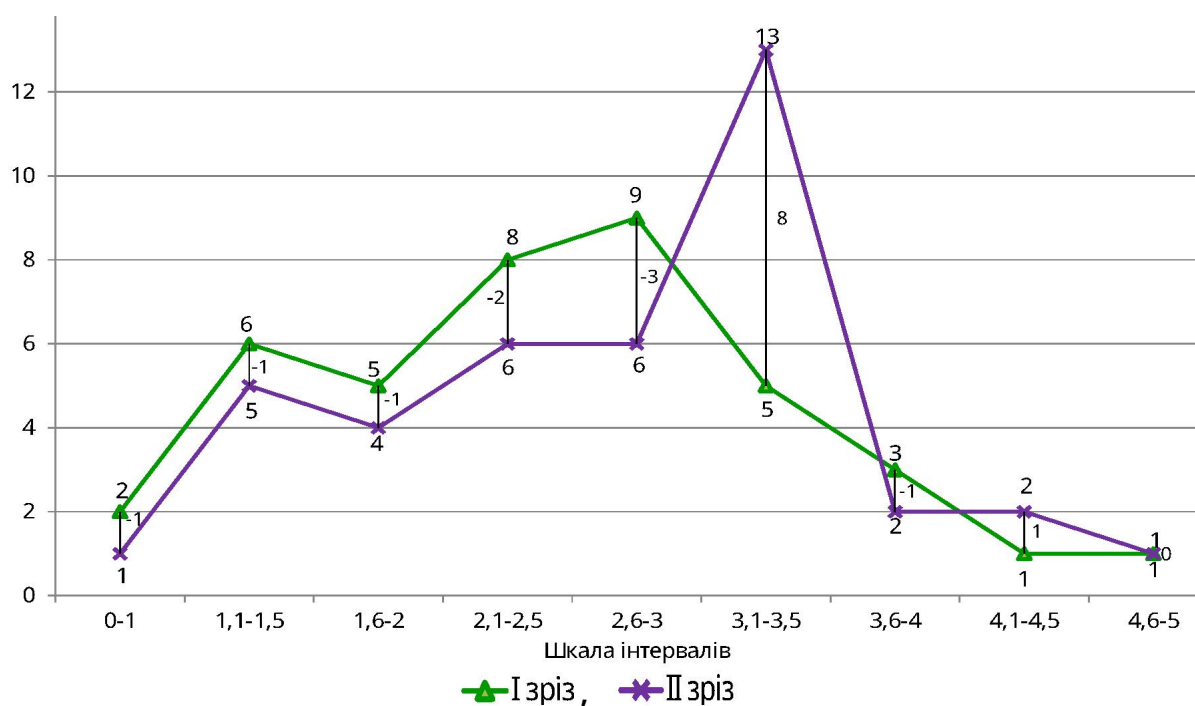

Рис. 3.3.3

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної групи за індексом самодетермінації

Для першої вибіркової сукупності – це інтервал 3,51 – 4,01, а для другої – 3,01 – 3,5. Отже, розвиток самодетермінації здобувачів вищої освіти майбутніх авіафахівців більш інтенсивно розвивається залежно від їхнього розвитку позитивної мотивації. Процесуальні потреби посилюються з часом і в результаті активності особистості, яка спрямована на їх задоволення. Кожна особистість орієнтується в такій особливості: чим більше вона зайнята своєю улюбленою

справою і чим більшу радість вона їй дає, тим більше хочеться її продовжувати. Тому внутрішні процесуальні потреби є принципово тими, що не насичуються, вони мають антигомеостатичний характер. Завдяки їм особистість розвивається, а не тільки задовольняє свою потребу в чомусь. Усе це дає змогу зрозуміти існування двох мотиваційних систем: зовнішньої та внутрішньої мотивації. Вони відносно незалежні одна від одної, а мотиваційний комфорт може бути досягнутий лише за умови повноцінного функціонування цих двох систем.

Глибокий аналіз внутрішньої та зовнішньої мотивації особистості приводить до проблеми самовизначення, заснованої на новому розумінні базових потреб особистості. У цьому напрямку стверджується, що внутрішня мотивація базується на трьох вроджених (організмічних) потребах: компетентність, самодетермінація (автономія); взаємозв'язок з іншими людьми (або сприйняття іншими людьми). Остання потреба включає встановлення надійних стосунків з іншими, які задовольняють особистість; стосунків, заснованих на почутті причетності та прив'язаності. Перераховані вище потреби існують у кожного (вроджені) і є важливими для функціонування внутрішньої мотивації, тому їх необхідно розвивати, оскільки саме на внутрішню мотивацію необхідно спиратися у процесі навчання та виховання студента.

Важливим фактором мотивації співробітників у будь якій діяльності є задоволеність від виконаної роботи. До чинників, що підтримують, варто віднести ті, які створюють необхідні для комфортного та спокійного буття, зокрема їх можна поділити на чинники оплати, чинники комфорту та чинники безпеки. До перших належать фактори, виплати заробітної плати, надання премії, виплату дивідендів, комісійних, бонусів та інших фінансових винагород; до других відносяться створення комфортних умов для виконання своїх трудових обов'язків, а саме належних умов для комфортної роботи, повноцінного відпочинку після робочого часу та під час перерви тощо. До третьої групи факторів належить створення умов безпеки праці та соціального захисту, зокрема, у формі технологізації умов та знарядь праці, шляхом надання пільг, пов'язаних із соціальним та медичним страхуванням, програмами

пенсійного накопичення, оплачуваними лікарняними та відпустками, іпотекою та споживчими кредитами тощо.

Виділяють три рівні розвитку внутрішньої мотивації. Перший рівень — ситуативний, коли поява внутрішньої мотивації визначається здатністю діяльності задовольнити потреби в самодетермінації, компетентності та значущих стосунках. Другий рівень ситуативно-ціннісний. Виникнення мотивації на цьому рівні можливе, навіть тоді, коли в самій діяльності задовольняються не всі психологічні потреби. Достатньо, щоб діяльність була значущою для особистості. Третій рівень — суб'єктно-ціннісний. На цьому рівні внутрішня мотивація стає особистісною якістю. Потреби в самодетермінації, компетентності та значущих відносинах набувають статусу цінностей. Особистість тепер сама здатна змінити ситуацію або переформулювати зовнішньо визначене завдання. На суб'єктно-ціннісному рівні особистість може сформувати внутрішню позитивну мотивацію до будь якої діяльності, вийшовши за вимоги ситуації.

Ступінь виявлення розвитку самоздійснення здобувачів вищої освіти, які розвивають позитивну мотивацію теж відрізняється від рівня самоздійснення групи студентів, що формально ставляться до розвитку позитивної мотивації (Рисунки 3.3.4 – 3.3.5).

Рис. 3.3.4

**Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти
експериментальної групи за індексом самоздійснення**

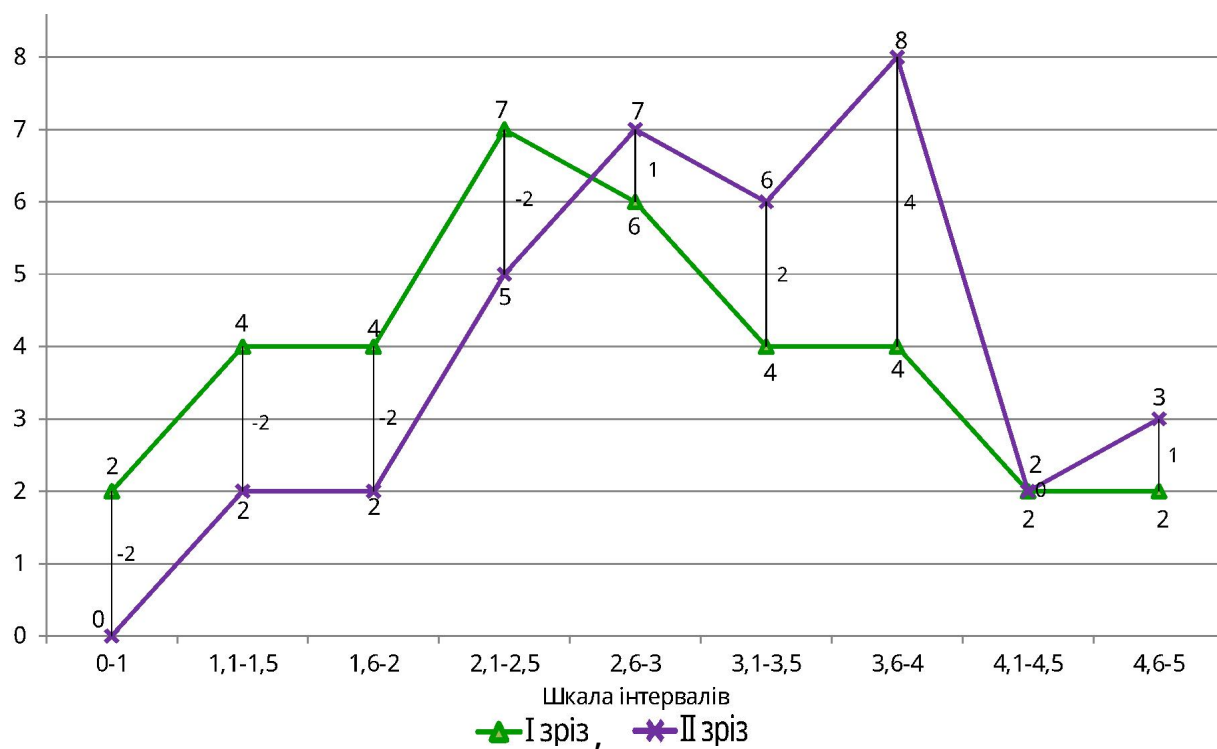
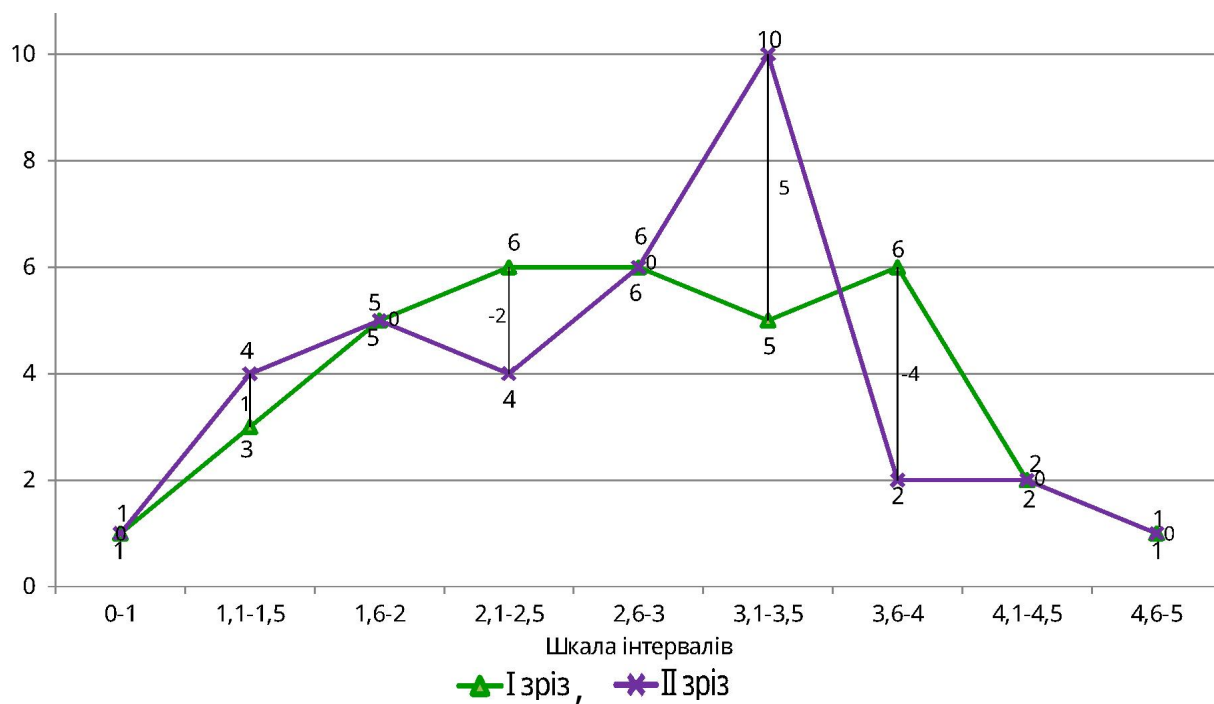

Рис. 3.3.5

**Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти контрольної
групи за індексом самоздійснення**

Для першої вибіркової сукупності – це інтервал 3,01 – 3,5, а для другої – 2,51 – 3,0. Отже, розвиток самодетермінації майбутніх авіафахівців більш інтенсивно розвивається залежно від їхнього розвитку позитивної мотивації.

Способом самоздійснення розглядають самовираження (самовиявлення, самопрезентація, самодемонстрація), самоактуалізація (продуктивне використання, реалізацію свого потенціалу в соціально значущій сфері), самотрансценденція особистості. Повнота самоздійснення залежить від здатності ставити цілі, пов'язані з внутрішнім буттям особистості.

На думку науковців, саморозвиток – це процес, який передбачає, серед іншого, усвідомлення та прийняття власного досвіду й власної особистості. Усвідомлення власного досвіду ефективно відбувається в процесі створення наративу, що відображає історію життя особистості, зокрема в певні періоди. У процесі переосмислення історії життя та створення нового переосмислення не лише відбувається реконструювання власного досвіду, а й створення нового погляду на власну особистість, що є однією із умов її самоздійснення.

Внутрішньопрофесійне самоздійснення майбутніх авіафахівців зумовлюється, крім чинника креативність у сфері ділового спілкування, ще й низкою таких, достатньо факторів: це ключові критерії комунікативної компетентності – інструментальний критерій, а також (у його складі) адекватність у сфері ділового спілкування мотиваційний критерій і в складі когнітивного критерію рефлексія ділових комунікацій, професійна компетентність – у тому числі креативна, самоосвітня і професійна; показники невербальної взаємодії, ціннісні орієнтації, контактність і, нарешті, здатність висловлювати свої думки.

Я-концепція – одна з основних детермінант, наголошується в наукових теоріях, які базуються на уявленні про самоздійснення як про процес самовдосконалення та особистісного зростання. Дослідники самореалізації як здійснення власного потенціалу насамперед акцентують увагу на адекватності Я-образу, зокрема на важливості процесу самопізнання. Реалізація власного

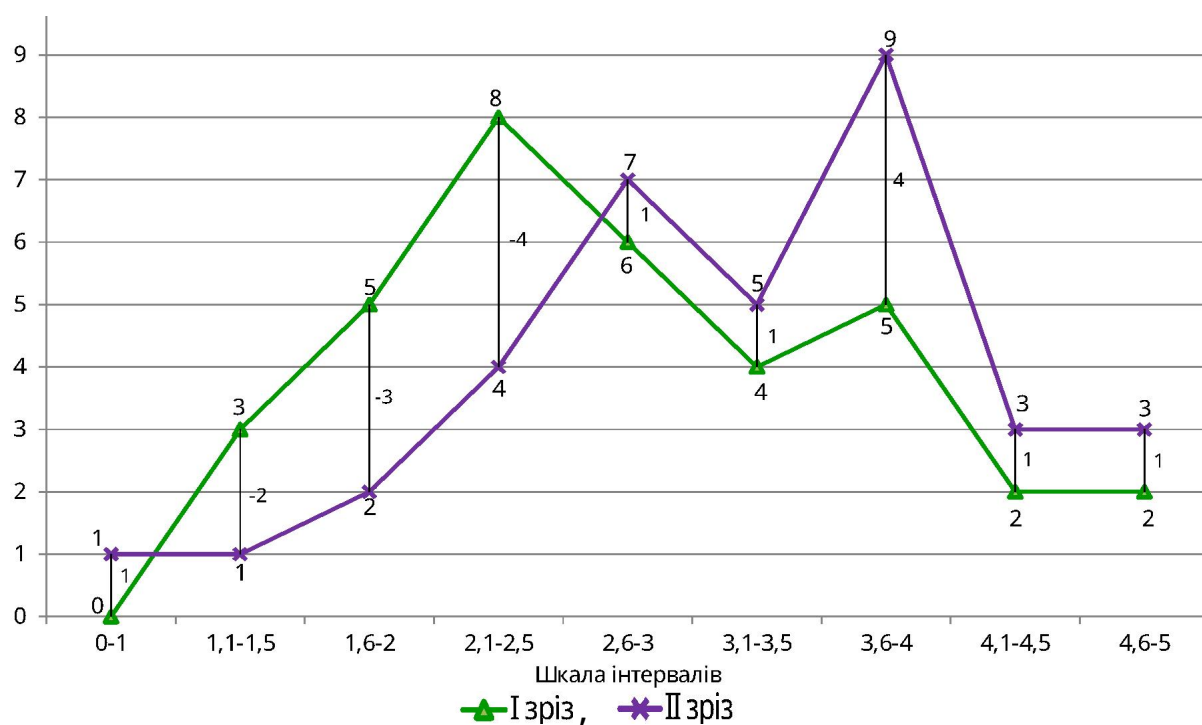
внутрішнього потенціалу та здібностей і талантів, а не Я-концепції визначає справжню самореалізацію, особистості.

Мотивація особистості має тенденцію до зміни, непередбачуваності і навіть трансформації в демотиваційні явища, які пов'язане з пасивністю та соціальним відчуженням. Проте демотиваційні явища – це також є свого роду мотивація до бездіяльності та пасивності, яка зумовлена почуттям розчарування, самотності чи відповідним світоглядом та цінностями.

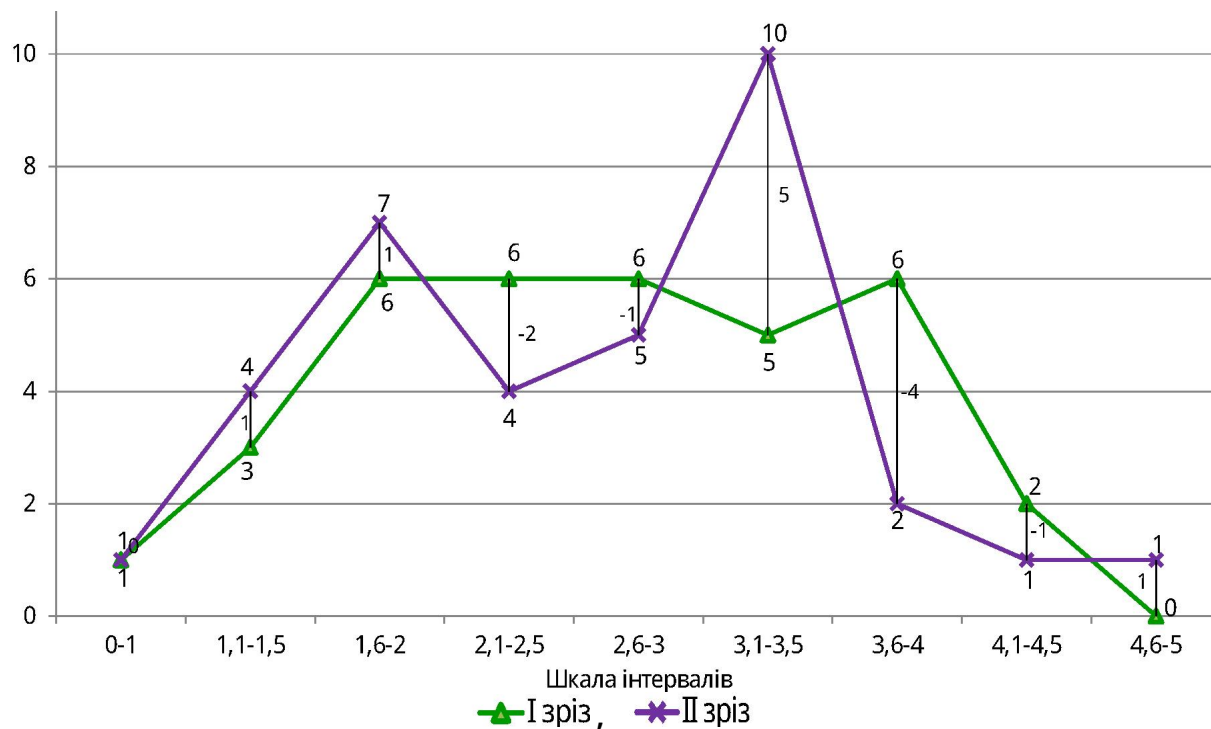
Результативність самоздійснення особистості здобувачів вищої освіти залежить від багатьох психологічних якостей його особистості, і завдяки розвитку яких, особистість покращує свою продуктивність, освоює різні форми самоздійснення, що супроводжується зрізним рівнем вираженості прагнення до особистісного зростання і розвитку, характеристиками мотиваційно-потребнісної сфери й установками особистості на себе.

Рис. 3.3.6

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом саморозвитку

Динаміка частотного розподілу здобувачів вищої освіти експериментальної групи за індексом саморозвитку

Ступінь вияву саморозвитку особистості здобувачів вищої освіти які розвивають позитивну мотивацію відрізняється від рівня вияву саморозвитку групи студентів, що формально ставляться до розвитку позитивної мотивації (Рисунки 3.3.6 – 3.3.7). На числовій шкалі, для експериментальної групи це інтервал 4,51 – 5,0, а для контрольної групи – 3,01 – 3,5.

Стійкість мотивації саморозвитку залежить від стійкості ідеалу (образів ідеальних особистостей, ідеального «Я» та сталості самооцінки). У результаті оцінювання себе здобувач вищої освіти виявляє в себе недоліки, які, як відзначають дослідники, можуть мати різний характер. З одного боку, він може розуміти недолік як відставання від норми розвитку, позитивної якості, з іншого – рівень розвитку позитивної якості порівняно з наявним у нього ідеалом. У цьому випадку недолік помітний для оточення, і тому вирішальна роль у стимулюванні до саморозвитку буде належати власній ініціативі студента. Бувають випадки, коли під недоліком розуміється наявність негативної якості.

Саморозвитку будь-якої системи передують зовнішні детермінанти. Коли вирішальна роль у розвитку переходить до внутрішніх детермінант, цей процес стає саморозвитком особистості. Це становлення особистості, як цілісної системи, яке можливе лише в єдності всіх її складників (інтелект, почуття, воля тощо) на певному етапі розвитку особистості. Реальне становлення особистості включає самосвідомість в єдності самопізнання, самооцінки, самоконтролю, саморегуляції, самоформування і самовдосконалення.

Таким чином, саморозвиток як процес свідомої цілеспрямованої зміни особистості, відбувається під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Вихідним фактором, що створює умови для виникнення мотивації саморозвитку, є соціокультурна ситуація існування особистості. У ній міститься значний спектр передумов, що спонукають особистість працювати над собою. Спрямованість, характер, рівні, якість саморозвитку особистості можуть бути усвідомлені й оцінені через з'ясування зовнішніх обставин життя, які стали стимулами процесу саморозвитку.

Виникнення усвідомленого прагнення до саморозвитку особистості є наслідком попереднього зовнішнього розвитку, тобто впливу суспільства на особистість через суб'єктивну діяльність деканів факультетів, батьків, викладачів тощо. Особистість здобувачів вищої освіти, яка виступає не тільки як об'єкт, а й як суб'єкт становлення, орієнтується на те, щоб зовнішні виховні впливи породжували у неї розуміння різниці між досягнутим і бажаним. Таким чином, розвиток і саморозвиток у становленні особистості майбутнього фахівця утворюють єдиний процес.

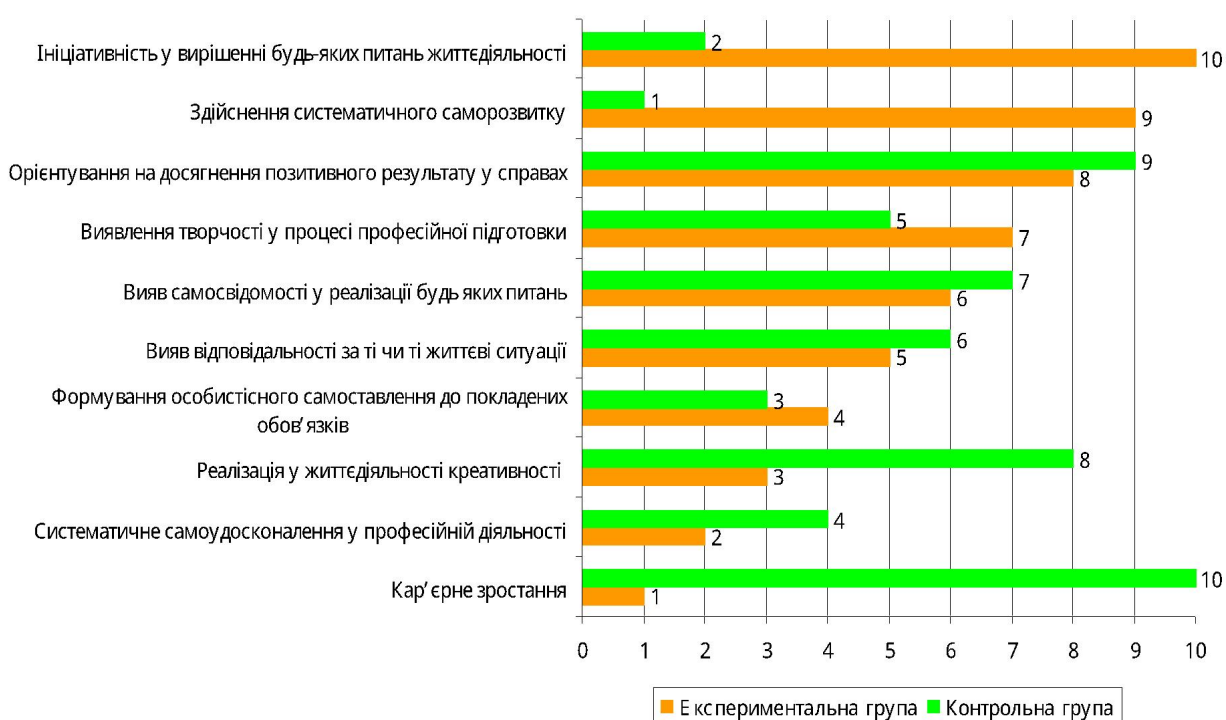
Говорячи про мотиваційну складову самоосвітньої компетентності майбутніх авіафахівців, слід розглядати її у сукупності таких умінь, як: когнітивних (вдосконалення власної свідомості, пам'яті, мислення, творчих здатностей; оволодіння методами і формами пізнання); мотиваційних (вміння усвідомлювати власні потреби та інтереси і виявляти вольові зусилля задля їх задоволення); стимулюючих (здатність до усвідомлення необхідності ставити

перед собою нові завдання з метою власного самовдосконалення через активну пізнавальну діяльність).

Прагнення майбутнього авіафахівця до самопізнання, саморозвитку в умовах внутрішньо та зовнішньо соціально-професійної нестабільності забезпечує, з одного боку, його професійну стійкість, відповідний рівень професійної компетентності, а з іншого – постійний професійний розвиток. Тому готовність майбутнього авіафахівця до його наступної професійної діяльності у процесі підготовки у закладі вищої освіти, як мета та результат його професійної підготовки, містить як інтегровальний компонент мотивацію професійного саморозвитку.

Рис. 3.3.8

Ранговий аналіз змісту індикаторів самодетермінації здобувачів вищої освіти експериментальної та контрольної груп станом на листопад 2024 року

У здобувачів вищої освіти експериментальної групи перше рангове місце з поміж індикаторів самодетермінації особистості студента займає індикатор-вид діяльності «Кар'єрне зростання». Одним із факторів, що зумовлює мотивацію особистості до кар'єри, яка виступає як система психологічних установок є

кар'єрна інтуїція. Здобувачі вищої освіти з високим рівнем кар'єрної інтуїції знають свої сильні та слабкі сторони стосовно свого професійного та можливого кар'єрного просування, вміло змінюють кар'єрні цілі та ініціативно діють для досягнення цих цілей.

Мотивація професійної кар'єри в майбутньому виконує важливі функції в професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Вона стимулює розвиток активності, прискорює процеси кадрових переміщень, що дозволяє особистості зайняти більш вище соціальне становище, сприяє підвищенню його задоволеності своєю роботою. Реальна перспектива посадового зростання базується на оцінці особистістю наявних умов для просування та оцінки її можливостей. Тому, щоб забезпечити успішну діяльність будь якої організації, отримання повної самовіддачі від співробітників, необхідно надавати їм можливість успішного професійно-кваліфікаційного просування.

У більшості наукових досліджень основних мотивів особистості стверджується, що фінансова винагорода є одним із головних стимулів до роботи, також важливими є відчуття своєї потрібності, визнання досягнень і похвала/критика з боку керівників. Особистість стимулює до ефективної роботи усвідомлення важливості поставлених завдань, а також підкреслення високого рівня особистої відповідальності. Для цього потрібен зовнішній контроль. Також стимулом до роботи є розуміння перспектив кар'єрного зростання. На цій основі виникає виражене прагнення займатися лише тією справою, в якій досягається успішність, а невдачі сильно демотивують особистість. Ще одним стимулом до покращення діяльності є інтерес, прагнення зробити щось потрібне і досить складне. До досягнення позитивних результатів стимулює відчуття підтримки та приналежності до професійного середовища, відносини, які там склалися.

Спрямованість розвитку особистості в професійній діяльності відбувається у формах регресу, прогресу та стагнації. Зокрема, при регресії має місце переважно індивідуальна форма становлення особистості професіонала з характерним для неї прагненням до підтримання відповідності між особистістю та вимогам професійної діяльності. Прогресивний розвиток особистості

пов'язаний з її власною активністю, з усвідомленням необхідності самозміни, перетворенням свого внутрішнього світу, індивідуальною формою становлення професіонала та виконанням діяльності за власним вибором і проектуванням, реалізацією певних життєвих відносин у професійній кар'єрі. До стагнації особистості в професійній діяльності веде адаптивна поведінка, спрямована на розв'язання суперечностей між вимогами професійної діяльності, професійної спільноти й можливостями та здібностями особистості.

По-перше, кар'єру можна описати за допомогою розвитку в професійній або організаційній сферах. По-друге, ступінь успішності цього професійного або організаційного розвитку можна розглядати з точки зору об'єктивних зовнішніх критеріїв або з точки зору суб'єктивного внутрішнього самовідчуття. По-третє, кар'єра як явище може бути визначене як динамічно протікаючий процес або як певний статичний зріз. Тому більш широким визначенням кар'єри може бути процес і (або) результат накопичення об'єктивних показників і таких, що суб'єктивно задовольняють особистість щодо досягнень у професійному, або посадовому розвитку.

Як фактори розвитку кар'єри вчені називають зовнішні (соціальні, організаційні) і внутрішні (індивідуальні, індивідуально-психологічні). Вважається, що до зовнішніх факторів кар'єрного зростання відносять вплив соціально- професійного оточення, тип професійної організації, організаційно-управлінські процеси, життєві обставини, професійні стандарти та організаційні цінності, система стимулювання досягнень тощо. Внутрішні фактори (індивідуально- психологічні) чинники– це мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові, інтелектуальні та інші особливості суб'єкта кар'єрного зростання (зокрема мотивація кар'єрного зростання, комунікативні та організаторські здібності, прагнення до статусного розвитку, висока професійна відповідальність, самоусвідомлення, організаційно-ділові якості, стиль діяльності, стиль командної роботи, індивідуальний стиль кар'єри тощо). Зокрема, на розвиток кар'єри впливають кар'єрні орієнтації як відображення процесів формування кар'єрної «Я-концепції», професійної самосвідомості у

процесі професійної соціалізації, що лежать в основі управління фахівцем власною кар'єрою.

У здобувачів вищої освіти контрольної групи на першому ранговому місці знаходиться індикатор самодетермінації – «Здійснення систематичного саморозвитку».

Індивід – особистість – індивідуальність відображає закономірності розвитку людини. Чим більше в особистості індивідуальності та унікальності, тим вона досконаліша. Як індивідуальність авіафахівець є автономним, неповторним суб'єктом певної діяльності. Відповідно до системно-синергетичного підходу, саморозвиток індивідуальності авіафахівця розпочинається тоді, коли він оволодіває здатністю до самоорганізації, саморегуляції, самовдосконалення, що виявляється у генеруванні якісно нових можливостей. Індивідуальність є умовою і водночас однією з характеристик творчості особистості майбутнього авіафахівця.

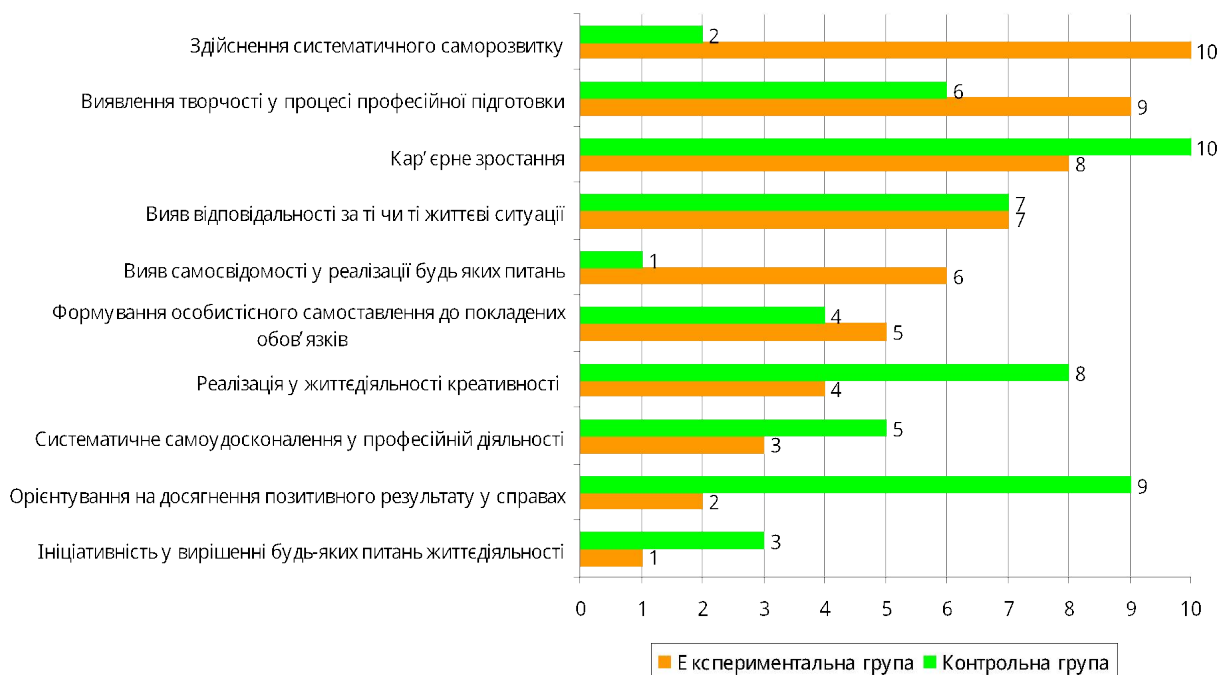
Професійний саморозвиток майбутнього авіафахівця не є масовим і навіть типовим явищем, оскільки не кожен майбутній фахівець оволодіває тими якостями, які необхідні для цілеспрямованої роботи над собою. Професійний саморозвиток особистості відбувається лише у тих, хто володіє необхідними якостями, головними з яких можуть бути: внутрішня мотивація на професійні завдання; розуміння змісту та методичних основ саморозвитку; досягнення високих результатів в їх вирішенні та мотивація на себе; здатність до саморозвитку.

Саморозвиток особистості відбувається через усвідомлення, оцінювання особистістю своїх знань, морального образу та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, загальної оцінки себе як чуттєвої та мислячої істоти, як діяча. Саморозвиток характерний як особистості, так і суспільству, соціальній групі через розуміння свого становища у системі соціальних відносин, своїх спільних ідеалів та інтересів. Суб'єкт виділяє себе з усього навколишнього світу, визначає своє місце в кругообігу природних і суспільних подій. Таким чином, саморозвиток тісно пов'язаний з рефлексією, формуючись на певному етапі

розвитку особистості під впливом способу життя, що вимагає від особистості самоконтролю власних дій і вчинків, прийняття повної відповідальності за них.

Рис.3.3.9

Ранговий аналіз змісту індикаторів самоздійснення здобувачів вищої освіти експериментальної та контрольної груп станом на листопад 2024 року

У здобувачів вищої освіти експериментальної групи перше рангове місце з поміж індикаторів самоздійснення особистості студентів займає індикатор-вид діяльності «Ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності». Тобто, у цьому виді діяльності здобувачі вищої освіти, які активно розвивають позитивну мотивацію, яка тісно взаємопов'язана із «Я-концепцією» особистості студента.

Під «Я-концепцією» майбутнього фахівця розуміється складна динамічна система уявлень студента про себе як особистість і суб'єкта навчально-професійної діяльності, яка містить у собі взаємопов'язані та взаємообумовлені елементи: 1) «Образ-Я», що розкриває своєрідність самосприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції і настанов щодо себе;

2) «Ставлення-Я», яке визначається самооцінкою професійно-авіаційних здібностей, освіти та особистісних якостей і може викликати виявлення певних емоційно-ціннісних проявів; 3) «Вчинок-Я» спрямований на самовиявлення і самопрезентацію власного «Я», або прояв певної захисної дії, коли відбувається «посягання» на цінність і цілісність сформованого уявлення про себе.

«Я-концепція» забезпечує внутрішню злагодженість особистості, відносну стійкість її поведінки. Це має велике значення в професійному розвитку студента.

Позитивна «Я-концепція» сприяє розкриттю та реалізації внутрішніх можливостей студента в напрямку його успішної ініціативності. Якщо ініціативність здійснюється в гармонії з ціннісними орієнтаціями, смыслом і цілями діяльності, з «Я-концепцією» особистості, то вона є для неї не тільки престижною, але й має реальне суспільне значення, має життєвий смисл.

Ініціативність особистості має тісний зв'язок із вимогливістю до себе. Поступово в онтогенезі, стаючи частиною самосвідомості, вимогливість трансформується в самовимогливість, а потім вироблені самотійно ставлення до оточуючої дійсності та до самого себе. Самовимогливість є необхідною умовою самовдосконалення і самоствердження особистості і постає як утворення функціонального характеру, інтелектуальні, емоційно-вольові та мотиваційні складові якого дають особистості мати можливість діяти під впливом внутрішніх поглядів, потреб і переконань.

Ініціативність є необхідною умовою ефективності будь-якої діяльності: навчальної, виробничої, соціальної, розумової, пізнавальної тощо. Демонстрація особистої ініціативності – вчинки, дії, висловлювання, оцінка особистості по відношенню до оточуючих і до себе. Іншими словами, ініціативність – це не риса волі чи характеру, здібностей чи мислення, а більш складна, інтегрована особистісна риса. Ініціативність співвідноситься із самореалізацією особистості, з її активністю щодо внутрішнього спонукання, без зовнішнього примусу, з відносною незалежністю. Найвищий рівень розвитку ініціативності

характеризується творчо-результативним характером власної діяльності, рішень, вчинків та дій самої особистості.

Щоб особистість ефективно функціонувала в суспільстві, вона повинна мати власну систему цінностей, норм і етики, що розумно поєднуються із суспільною системою ціннісних і моральних норм. Така суб'єктивна ціннісно-смилова система формується в процесі соціалізації та в термінах психоаналітичної моделі особистості. Це суб'єктивна версія суспільних норм і стандартів поведінки, яка виникає під впливом формувальних фігур, які є одночасно носіями, і інтерпретаторами об'єктивної версії норм і стандартів.

Для того, щоб здобувач вищої освіти у процесі своєї професійної підготовки міг сміливо демонструвати особисту ініціативність, необхідно, щоб він не тільки розумів необхідність такого виду діяльності. Потрібно формувати у структурі його особистості, такі елементи вияву самостійності, як розуміння цінностей, їх значення не лише для власного професійного становлення, а й для особистісного розвитку. Можна помітити, що в психолого-педагогічній літературі існує чимало поглядів на питання цінності та ціннісних орієнтацій, причому більшість дослідників вбачають наявність певного смислу, який і детермінує процес інтеріоризації цінностей в ціннісні орієнтації. З іншого боку, аналіз наукових джерел свідчить про значний інтерес дослідників до так званих «смиложиттєвих орієнтацій особистості», що розуміється як: спрямованість на втілення певного сенсу в життя. Соціально-психологічні утворення, що породжуються реальними змістовними зв'язками суб'єкта і комплексами об'єктів життєдіяльності і відбивають індивідуально значущу інтерпретацію сутності цих відносин; індивідуальна динамічна ієрархічна структура усвідомлених й актуальних цінностей-цілей, що становлять особистісний смисл і визначають життєві сфери та вектори діяльності особистості студента.

У здобувачів вищої освіти контрольної групи на першому ранговому місці знаходиться індикатор самоздійснення – «Вияв самосвідомості у реалізації будь-яких питань».

У філософії «самосвідомість» визначається як складова свідомості, що має соціальну природу і полягає у ставленні суб'єкта до самого себе: специфіка самосвідомості полягає в тому, що вона виражає сутність внутрішнього світу особистості, опосередковане ставлення суб'єкта до об'єктивного світу, через безпосереднє ставлення його до самого себе. На думку дослідників, основними ознаками самосвідомості особистості є: усвідомлення особистістю зовнішнього світу та своєї єдності з ним; усвідомлення «самості» та неповторності свого духовного світу; усвідомлення й оцінка особистістю свого місця в системі природних і соціальних закономірностей, соціального статусу, а також потреб, інтересів, цілей, соціально-етичного обліку, а також мотивів поведінки в повсякденному житті; оцінка і самооцінка особистістю себе як суб'єкта діяльності, свідомості та спілкування.

Усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності означає усвідомлення власної відповідальності та значущості своєї ролі у формуванні цілей і завдань діяльності, виборі засобів здійснення діяльності, в отриманні кінцевого продукту. Не менш важливим є усвідомлення своєї індивідуальності у виконанні діяльності. Важливим у структурі самосвідомості вважається усвідомлення психічних якостей, особливостей особистості. У професійній самосвідомості міститься розуміння саме тих властивостей і якостей, які необхідні для успішного виконання професійної діяльності, тобто професійно важливих якостей. Залежно від професії ці якості будуть різними, але ступінь їх усвідомлення помітно впливає на вибір завдань, на хід виконання діяльності на впевненість студента у собі.

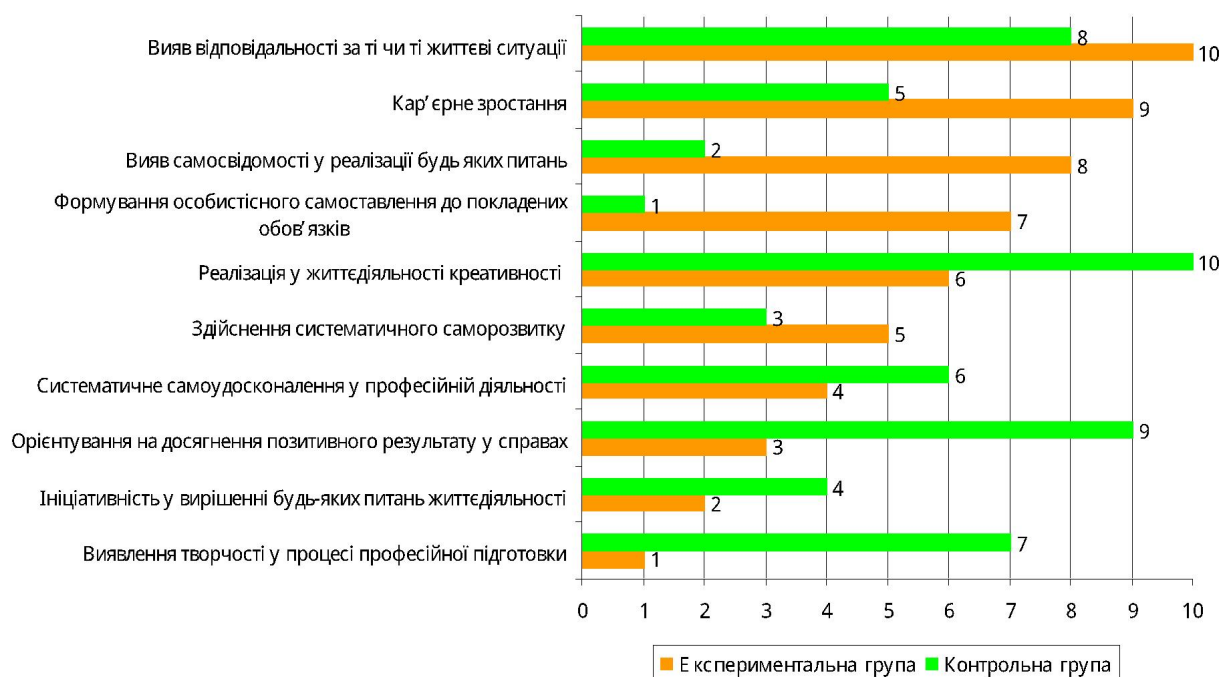
Із психології та педагогіки відомо, що основою самосвідомості особистості є її внутрішня мораль. Отже, основним конструктом моральної саморегуляції особистості є самоконтроль, який є обов'язковою умовою адекватного психічного відображення особистісного внутрішнього світу та навколишньої дійсності. Перевірка ступеня збігу між моральними стандартами, ідеалами, цінностями і цілями і мотивами реалізованого морального вчинку є центральною функцією самоконтролю. За допомогою самоконтролю студент може оцінювати

мотиви, які спонукають до морального вчинку. У ситуаціях невідповідності у свідомості між моральними мотивами і засобами досягнення цілей конкретних моральних вчинків, запускаються механізми корекції, які гальмують, стримують асоціальні дії й повертають їх у нормативне русло.

Оскільки оволодіння професією, окрім набуття низки когнітивних схем, умінь, систем предметних значень, спеціальних засобів мислення, передбачає глибокі перетворення смислових структур суб'єктивного досвіду, формування характерних для певної професії особливостей образу та картини світу.

Рис. 3.3.10

Ранговий аналіз змісту індикаторів професійного саморозвитку експериментальної та контрольної груп станом на листопад 2024 року

У здобувачів вищої освіти експериментальної групи перше рангове місце з поміж індикаторів саморозвитку особистості студентів займає індикатор-вид діяльності «Виявлення творчості у процесі професійної підготовки». Відповідно до вимог сучасної системи вищої освіти суспільство потребує кваліфікованих фахівців з сформованою здатністю ефективно створювати базу для формування професійно-творчої культури фахівця, системи ціннісних ставлень до світу, до самого себе; для реалізації всіх найкращих потенцій, властивих особистості,

здатній співпрацювати з метою засвоєння соціальних цінностей, створених людством.

Творчість є складовою особистісної зрілості. Серед психологічних рис зрілої особистості виділяють: активне, творче ставлення до власного буття з акцентом на його життєтворчості; наявність креативних здібностей, творчого потенціалу. Представники вершинної психології підкреслюють людську неповторність, унікальність; природну креативність, невичерпний, закладений від природи потенціал особистісного зростання. Творчість потенційно можлива для будь-якої особистості, пов'язана з її здатністю до саморозвитку і самоактуалізації. Вважається, що продукт творчості завжди має соціальну значущість, оскільки його поява означає зростання особистості.

Творчі дії спрямовані на самостійний пошук рішень завдань професійного характеру, пов'язаних з конструюванням, розробку пропозицій щодо використання технологій, створення різних пристроїв шляхом пошуку резервів економії матеріалу, енергії, вирішення раціоналізаторських та винахідницьких завдань тощо. Їх ефективність залежить від усвідомлення теоретичної та практичної важливості розв'язуваної проблеми. Адже технічна творча діяльність особистості майбутнього авіафахівця передбачає висування гіпотез та їх доведення, використання методів пошуку нових рішень, планування основних етапів роботи з використанням необхідних засоби для її реалізації.

Отже, виходячи з того, що творче Я особистості діалектично поєднує в собі розвиток, зміну та реалізацію, резюмуємо: розвиток творчого Я особистості характеризується узгодженістю дій структурних компонентів, які динамічні та володіють гнучкістю; творче Я здатне, зберігаючи свою ідентичність, постійно розвиватися через зміну та розширення можливостей кожного з компонентів, причому важливі не конкретні величини досягнень з якогось окремого компоненту, а власне факт руху до вищого рівня творчого Я; продуктивність розвитку творчого Я досягається лише тоді, коли цей процес відбувається з урахуванням особистісно значущих та індивідуальних інтересів, намічених цілей з власним вибором шляхів і засобів їх досягнення і при великій самостійності,

тобто розвиток творчого Я відбувається на основі індивідуальних запитів можливостей кожної особистості.

Творчість може виконувати роль «рятівника», тобто виступати засобом компенсації особистісної або будь-яких інших недостатності. У цьому випадку може спостерігатися самоактуалізація у творчості – коли досягаються певні успіхи у творчій діяльності, але при цьому особистісна самоактуалізація виражена слабо через не розкриття власних резервів. У такої особистості спостерігається середній рівень креативності та недостатній рівень вираженості визначальних характеристик самоактуалізації. Тут вже самоактуалізація, як прагнення до задоволення потреб, виступає джерелом творчості.

Творча особистість повинна вбирати нове, культивувати і збагачувати свої знання, розвивати власні здібності. Зауважимо, що творча особистість студента, окрім вільного володіння мовою, має також використовувати її в конкретному середовищі чи ситуації, тобто оперувати комунікативною компетенцією.

Таким чином, можна зробити висновок, що творчість в освітньому контексті є конструктивною діяльністю, спрямованою на створення як об'єктивно, так і суб'єктивно нового, процес розвитку сутнісних сил особистості. Творчий потенціал закладено у кожній особистості, але рівень його реалізації визначається ціннісними орієнтаціями, мотивами, спрямованістю особистості, її здібностями, умовами, в яких вона розвивається. Найвищим рівнем творчості авіафахівця може бути його інноваційна діяльність, спрямована на створення нових технологій, високоефективних систем управління та прийняття рішень.

У здобувачів вищої освіти контрольної групи на першому ранговому місці знаходиться індикатор саморозвитку – «Формування особистісного самоставлення до покладених обов'язків». Тобто здобувачі вищої освіти, які мають уявлення, що інші позитивно оцінюють їх характер, діяльність, особистості в цілому, які вірять у власні сили та здібності, поважають і цінують себе, оцінюють можливості контролю над власним життям і вважають себе

послідовними є спрямовані на досягнення успіху, сподіваються на позитивний результат, наполегливі у досягненні цілей у своїй життєдіяльності.

Модель особистісного зростання майбутніх авіафахівців містить такі елементи: ціннісне ставлення майбутніх фахівців до особистісного зростання; автентичність самопрезентації особистісних характеристик майбутніх авіафахівців; когнітивне забезпечення суб'єкної взаємодії з середовищем, здатність до особистісної саморегуляції тощо.

Складовими самоствавлення особистості є самооцінка (оцінка себе як носія певних властивостей і якостей) та самоприйняття (прийняття себе як унікальної індивідуальності, що має не тільки достоїнства, але й слабкі сторони та недоліки). Також пов'язують самоствавлення особистості із твердим переконанням в імпонуванні іншим людям, упевненістю у власну здібність до того чи іншого виду діяльності, а також з почуттям власної значущості.

Результати роботи у сфері самопізнання, з одного боку, і у сфері емоційно-ціннісного самоствавлення – з іншого, поєднуються в особливе утворення самосвідомості особистості – у її самооцінку. Самооцінка виникає внаслідок узагальнення процесів самосвідомості, що проходять різні етапи розвитку у ході становлення самої особистості. Тому самооцінка постійно змінюється, вдосконалюється і не може бути завершеною остаточною, оскільки сама особистість постійно розвивається, а отже, змінюються і її уявлення, поняття про себе, емоційно-ціннісне ставлення до себе. Все це зумовлює зміни змісту, способу формування самооцінки та ступінь її участі в регуляції поведінки особистості. Самооцінка – це оцінка людиною того, наскільки вона володіє певними якостями, властивостями порівняно з певним еталоном, зразком. Самооцінка є вираженням оцінного ставлення особистості до себе. Якщо на початкових стадіях самооцінювання еталоном є якості інших або оцінні судження інших, чи норми поведінки, то надалі еталони є внутрішніми, коли студент вже здатний сам судити про міру наявності в нього певної якості в певний момент часу порівняно з тим, якою вона була раніше. На цьому ґрунтується здатність оцінювати себе з погляду динаміки якостей, властивостей.

Центральним і інтегруючим феноменом психологічного простору особистості є Я-концепція, як, по-перше, сукупність уявлень цінностей, як структурована й динамічна сукупність установок особистості на себе. Структуру Я-концепції складає система уявлень про себе (Я-образів), що зображують суб'єктивне відбиття рольових, статусних, майнових, ціннісних та інших характеристик особистості й утворюють ієрархію з боку суб'єктивної значущості, оскільки входять в Я-концепцію з різною вагою. Динаміка Я-концепції зумовлена оцінними судженнями про себе (самооцінкою), джерелом яких є соціокультурні стандарти та норми соціального оточення, соціальні реакції інших на особистість, індивідуальні критерії та стандарти, засвоєні індивідом у процесі життя. Структура Я-концепції втілює взаємопов'язані і взаємообумовлені характеристики особистості як автономного (суверенного) суб'єкта, здатного до здійснення вибору.

Отже, на основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в результаті їхнього саморозвитку через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки кар'єрного зростання, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

Висновки до розділу 3

Основою проведеної дослідно-експериментальної роботи є результати двох діагностичних зрізів процесу формування самостійності студентів-майбутніх авіаційних фахівців. За наслідками другого діагностичного зрізу (листопад 2024 року), найвищий рівень індексу самостійності мають ті студенти, які активно залучаються до таких видів діяльності, як розвиток рефлексивності, здійснення самоконтролю та самовдосконалення та розвиток позитивної мотивації. Для порівняльного аналізу ми використовували дані першого діагностичного зрізу 2022 року.

Для чистоти експерименту ми здійснили вирівнювання експериментальної та контрольної груп студентів, в основі якого є: місце їх народження, соціальне походження, напрямок підготовки.

Дослідно-експериментальна робота засвідчує, що узагальнений індекс самостійності студентів, майбутніх авіафахівців, які активно реалізують зазначені вище педагогічні умови в процесі своєї професійної підготовки, збільшується інтенсивніше порівняно із студентами, які таку діяльність здійснюють слабо, або взагалі не виконують.

Вищим і найбільш суттєвим механізмом формування самостійності особистості здобувачів вищої освіти в період його професійної підготовки є особистісно-професійна стратегія, тобто відповідність способу життєдіяльності професійним намірам та планам (професійні очікування). Професійні очікування є інтеграцією, узагальненням в житті того, що є суттєвим для певної особистості, й узагальненням того, що в самій дійсності суттєво безвідносне до неї. Стратегія – системна організація життя, що має індивідуальний характер.

Показано, що саме майбутній авіафахівець найбільш наполегливо демонструє ціннісний спосіб моделювання, змісту особистісно значущої діяльності, спілкування та поведінки, за яких особистість набуває змоги самостійного, індивідуального існування в міжособистісному просторі. У процесі формування самостійності, майбутній авіаційний фахівець активно порушує, створює і перетворює умови задоволення суспільно очікуваних запитів

відповідно до власної зорієнтованості особистості, її цінностей й виокремлених стосовно її професійних характеристик вимог. Самодетермінація особистості є способом вияву себе стосовно інших людей, визначенням свого ставлення, та можливістю здійснення самотійних дій, а отже цим демонструє свою спроможність до самотійних кроків в різноманітних життєвих ситуаціях.

У дисертації показано, що самотійність майбутнього авіафахівця у закладі вищої освіти залежить від його соціально-професійних намірів і відповідно від його самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку особистості, які формуються і реалізуються в різних видах діяльності.

Попередні дослідження й мета професійної підготовки сучасного авіафахівця доводять необхідність залучення студентів до активної професійно орієнтованої діяльності в розвитку рефлексивності, здійснення самоконтролю та самовдосконалення та розвитку позитивної мотивації.

Педагогічна умова – розвиток рефлексивності. Значущість рефлексивності для особистісного розвитку майбутнього авіафахівця полягає в тому, що вона в першу чергу сприяє його саморозвитку. Курсант, який вміє аналізувати свої дії та реакції, може виявити обмеження та недоліки у своїй поведінці та мисленні і долати їх. Це важливо для досягнення гармонії та професійного зростання. У взаємодії із зовнішнім світом, рефлексивність відіграє певну роль у покращенні самодетермінації та самоздійснення. Суб'єкт, який розуміє особливості здійснення самодетермінації, може ефективніше за допомогою самоздійснення, активізувати як ініціативність так і саморозвиток майбутніх авіаційних фахівців.

Важливу роль у просторі самодетермінації мають на рівні значущості співвідношення між саможавленням та самодетермінацією у таких сферах, за такими ознаками: у сфері смисложиттєвих орієнтацій – осмисленність життя, у сфері самодетермінації – автономія; у сфері життєстійкості – включеність, у сфері саможавлення – аутосимпатія. Врахування особливостей включення самоефективності у самодетермінантний простір відкриває нові горизонти бачення шляхів продуктивного особистісно-професійного розвитку та саморозвитку майбутніх авіафахівців..

Особистісне самоздійснення майбутнього авіафахівця визначається нами як свідомий його саморозвиток, в процесі якого розкриваються його потенційні можливості в різних сферах життєдіяльності, результатом чого є постійне досягнення значущих особистісно, професійно і соціально значущих ефектів, формування власного «життєвого простору».

Обґрунтовано, що професійний саморозвиток є формою самовдосконалення особистості майбутнього авіафахівця, напрямком його свідомих і цілеспрямованих змін, що детерміновані вимогами певного виду діяльності. Тобто, проблема професійного саморозвитку особистості студента це ідея детермінації розвитку особистості через діяльність.

На основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самотійність майбутніх авіаційних фахівців в рефлексивності формується через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки креативності, формування особистісного саможавлення до покладених обов'язків, здійснення систематичного саморозвитку.

Педагогічна умова здійснення самоконтролю та самовдосконалення. В дисертаційній роботі показано, що, саморегуляція властива зрілій особистості, це вміння управляти своїм психоемоційним стресом, Вся наступна професійна діяльність майбутнього авіафахівця наповнена стресом, і завдяки саморегуляції, самоконтролю та самовдосконаленню такий фахівець може допомогти собі никнути цього стану та спрямувати його на подолання негативних наслідків.

Обґрунтовано, що життєстійкість студента пов'язана зі здатністю подолання різних стресів, підтримкою високого рівня фізичного та психологічного здоров'я, а також оптимізмом, самоефективністю, суб'єктивною задоволеністю власним життям, здатністю до безперервної особистісної самодетермінації. Це здатність студента долати труднощі та перешкоди, виходити з них більш сильнішим та досвідченішим.

На основі самоздійснення у самоконтролі та самовдосконаленні студент-майбутній авіафахівець формує в себе як ознаку самотійності, образ світу. Образ світу реалізується через формування смислової сфери особистості, що

розвивається в процесі рефлексивного культивування студентом власної творчої унікальності.

Доведено, чим вищий рівень свідомого ставлення студента до вдосконалення власних професійних досягнень, тим помітніша роль саморозвитку у формуванні його особистості. Тобто за допомогою саморозвитку формується якісно новий рівень розвитку особистості. Можна констатувати, що саморозвиток – це суб'єктивний компонент, що включає оцінку та розуміння студентом різних зовнішніх впливів, що визначають його життєві цілі, мотиви діяльності тощо.

На основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в активності здійснення самоконтролю та самовдосконалення через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки систематичного самоудосконалення у професійній діяльності, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

Педагогічна умова розвиток позитивної мотивації. Доведено, що об'єктивність мотивації допомагає реально оцінити ситуацію у сфері управлінської діяльності, зіставити її із завданнями та визначити потреби. Принцип об'єктивності мотивації передбачає аналіз мотиваційних методів та всебічність їх розгляду. Мотиваційна діяльність повинна базуватися на дійсності, реальності, конкретності фактів. Об'єктивність мотивації - це результат дослідження, проведення необхідних розрахунків, аналізу, вимірювань, порівнянь, виявлення недоліків або помилок у методах мотивації, що застосовуються.

Показано, що розвиток самодетермінації майбутніх авіафахівців більш інтенсивно розвивається залежно від їхнього розвитку позитивної мотивації. Процесуальні потреби посилюються з часом і в результаті активності особистості, яка спрямована на їх задоволення. Кожна особистість орієнтується в такій особливості: чим більше вона зайнята своєю улюбленою справою і чим більшу радість вона їй дає, тим більше хочеться її продовжувати.

Результативність самоздійснення особистості здобувачів вищої освіти залежить від багатьох психологічних якостей його особистості, і завдяки розвитку яких, особистість покращує свою продуктивність, освоює різні форми самоздійснення, що супроводжується зрізним рівнем вираженості прагнення до особистісного зростання і розвитку, характеристиками мотиваційно-потребнісної сфери й установками особистості на себе.

Прагнення майбутнього авіафахівця до самопізнання, саморозвитку в умовах внутрішньо та зовнішньо соціально-професійної нестабільності забезпечує, з одного боку, його професійну стійкість, відповідний рівень професійної компетентності, а з іншого – постійний професійний розвиток. Тому готовність майбутнього авіафахівця до його наступної професійної діяльності у процесі підготовки у закладі вищої освіти, як мета та результат його професійної підготовки, містить як інтегрувальний компонент мотивацію професійного саморозвитку.

Отже, на основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в результаті їхнього саморозвитку через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки кар'єрного зростання, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Авер'янова А. В. Професійний успіх як основа самореалізації особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 7–12.
2. Антонова О. Є. До проблеми визначення сутності поняття креативності: проблеми та пошуки. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.* Київ–Вінниця : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України, Академія міжнар. співроб. з креатив. педагогіки, 2012. Вип. 71. С. 8–15.

3. Бугерко Я. М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Ялта : Кримський гуманітарний ун-т, 2009.
4. Демченко Н. І. Розвиток професійної культури інженерів авіаційної галузі у післядипломній освіті : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ : Нац. авіац. ун-т, 2021. 295 с.
5. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. 4-те вид., переробл. і доп. Т. 1. Київ : Людмила, 2025. 568 с.
6. Климчук А. О. Управління підприємством в системі оцінки, мотивації та стимулювання персоналу : монографія. Хмельницький : ХНУ, 2018. 283 с.
7. Кокун О. М. *Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. 200 с.*
8. Коханова О. П., Столярчук О. А. Особистісний потенціал як засіб самореалізації сучасної молоді. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. VI. С. 189–196.
9. Крутько С. В. Психологічні особливості професійної я-концепції особистості. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2013. № 3-4. С. 89-94.
10. Мирончук Н. М. Основи самоорганізації у професійній діяльності : навч.-метод. посіб. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 133 с.
11. Михалик Л. Самостійність особистості як умова ефективності її саморозвитку та самореалізації. *Versus*. 2015. № 2. С. 77–81.
12. Олійник О. О. Самооцінка як передумова професійного становлення студентів. *Загальна психологія, історія психології*. 2017. № 1413. С. 97.
13. Плачинда Т. С. Самоконтроль та самовдосконалення в процесі професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. № 34. С. 286–292.
14. Радул С. Г. Педагогічні умови формування професійної самореалізації майбутніх авіаційних фахівців. *Науковий вісник Льотної академії. Серія:*

Педагогічні науки. 2023. Вип. 13. С. 134–140. DOI: 10.33251/2522-1477-2023-13-134-140.

15. Сердюк Л. З., Шамич О. М. Самодетермінація особистості як психологічна основа її самореалізації. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 13, № 6. С. 164–173.
16. Столярчук О. А. Специфіка переживання кризи професійної ідентифікації майбутніми вчителями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 1. Т. 2. С. 34–38.
17. Ушакова Ю. В. Педагогічні умови розвитку мотивації до вивчення професійно-орієнтованих дисциплін майбутніх диспетчерів з аеронавігаційного забезпечення. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 206.
18. Цибулько І. О. Психологічні чинники розвитку професійної рефлексії майбутніх фахівців авіаційної сфери : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2014.
19. Фрицюк В. А. Методологічні підходи до вивчення проблеми професійного саморозвитку майбутнього фахівця. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2017. № 6. С. 160–167.
20. Шандрук С. К. Психологія професійних творчих здібностей : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2015. 357 с.
21. Шапран В. Ю. Ініціативність як психологічний феномен: різні підходи до його вивчення. 2010. URL: <http://social-science.com.ua/article/199>.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі завдань соціально-професійного розвитку сучасного фахівця авіації та процесу розвитку якісних характеристик його особистості виокремлено та експериментально апробовано педагогічні умови найбільш ефективного впливу різних видів діяльності на формування його самостійності в процесі професійної підготовки.

1. Грунтуючися на теоретичних узагальненнях, ми дійшли висновку, що самостійність, як прояв суб'єктності, відображає здатність людини формувати свій внутрішній світ таким чином, щоб особисті протиріччя та смисли, що виникають у процесі навчальної діяльності, ставали рушійною силою її професійного саморозвитку. Вона виконує функції самовизначення та реалізації себе через дії, спрямовані на утвердження себе як суб'єкта власної Я-системи та навчальної діяльності.

Самостійність майбутнього авіаційного фахівця — це інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність до усвідомленого вибору, прийняття рішень і відповідальності в професійній діяльності. Вона базується на процесах самодетермінації, коли фахівець здатний визначати свої професійні цілі та шляхи їх досягнення; самоздійснення, що передбачає реалізацію власного потенціалу й навичок у практичній діяльності; а також саморозвитку, який є неперервним процесом удосконалення знань, компетентностей і особистісних якостей для відповідності динамічним викликам авіаційної галузі.

2. На основі застосування критеріально-рівневого підходу до процесу професійного розвитку майбутнього фахівця авіації розвиток його самостійності є системним новоутворенням, що складається під впливом інтегративної активності майбутнього авіаційного фахівця як індивіда, особистості й суб'єкта діяльності; цілеспрямованого процесу професійної соціально-педагогічної підготовки й соціально-педагогічних вимог професійної діяльності.

Критеріями формування рівня самостійності майбутніх фахівців авіації є самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток.

Самодетермінація — це процес, у якому індивід самостійно визначає свої дії, приймаючи рішення на основі власних внутрішніх мотивів, цінностей і цілей, а не під впливом зовнішніх факторів чи примусу.

Самоздійснення — це процес реалізації свого внутрішнього потенціалу, прагнення до досягнення найвищих рівнів особистісного розвитку, які можливі для конкретного індивіда. Це поняття розроблено Абрагамом Маслоу в рамках його теорії ієрархії потреб, де самоздійснення займає верхівку піраміди. Самоздійснення включає творчість, моральність, вирішення складних проблем, спонтанність та самопізнання.

Саморозвиток — це процес свідомого вдосконалення особистості в різних сферах життя (інтелектуальній, емоційній, соціальній, фізичній тощо) через навчання, набуття навичок і особистісне зростання. Він передбачає як постановку цілей, так і їх досягнення через регулярну роботу над собою. Саморозвиток є основою для довготривалого підвищення життєвої якості та розкриття потенціалу людини.

3. Для визначення рівня формування самостійності майбутнього фахівця авіації використано модифікований варіант методики формування-розвитку, відповідно до якої на основі діагностики ступеня виявлення кожного із трьох критеріїв за допомогою порівняльного аналізу подано кількісний індекс.

Професійні очікування майбутнього фахівця авіації — це його орієнтири на досягнення вищих показників соціально-професійного розвитку.

Для простоти й достатності, виокремлено три інтервали числових значень індексу формування самостійності. Запропоновано кількісні критерії, що є експериментально встановленими інтервалами значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку. Варіанти їх перетину утворюють конкретну кількість рівнів формування самостійності особистості студента – майбутнього фахівця авіації.

Експериментальні значення кожного індексу змінюються від 1 до 5. Виокремлено три інтервали числових значень індексу (умовно) – «високий», «середній», «низький». Межі цих інтервалів визначають певний рівень

формування самостійності майбутнього фахівця авіації. Рівень має як кількісне, так і якісне пояснення.

Перший («високий») – творчий рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує його, якщо в межі значень цього інтервалу потрапляє одне із значень індексів – самодетермінація, самоздійснення та саморозвиток (5,0–4,01).

Другий («середній») – продуктивний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної галузі характеризує майбутнього пілота, якщо в межі значень «середнього інтервалу» потрапляє хоча б одне із значень індексів самодетермінація, самоздійснення або саморозвиток (4,0–3,01).

Третій («низький») – відтворювальний рівень формування самостійності майбутніх фахівців авіаційної характеризує його, якщо значення окреслених індексів не потрапляють у жоден із двох інтервалів, визначених вище (3,0–1,4).

4. Запропоновано кількісні критерії, що є експериментально встановленими інтервалами значень індексів самодетермінації, самоздійснення та саморозвитку. Варіанти їх перетину утворюють конкретну кількість рівнів формування самостійності особистості студента – майбутнього фахівця авіації.

Експериментальні значення кожного індексу змінюються від 1 до 5.

5. Оскільки професійна підготовка майбутнього фахівця авіації реалізується в трьох характерних для нього сферах – праці, спілкуванні та пізнанні, визначено й теоретично обгрунтовано педагогічні умови формування самостійності майбутнього фахівця авіації в освітньому середовищі закладу вищої освіти: 1) розвиток його рефлексивності; 2) активізація самоконтролю та самовдосконалення; 3) розвиток позитивної мотивації.

Питання суб'єктності в контексті самостійності особистості майбутніх авіафахівців є актуальною саме в юнацькому віці, коли вирішуються найважливіші завдання професійного розвитку особистості, якими є: інтеграція та побудова цілісного «Я-образу», досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне та професійне самовизначення. Згідно з логікою і закономірностями формування самостійності особистості, здобувачі вищої освіти, починаючи

доросле життя, мають визначити свої особистісні цінності, життєві наміри, професійні орієнтири та взяти на себе відповідальність за їх реалізацію, тобто стати самостійним суб'єктом особистісного саморозвитку.

Вищим і найбільш суттєвим механізмом формування самостійності особистості здобувачів вищої освіти в період його професійної підготовки є особистісно-професійна стратегія, тобто відповідність способу життєдіяльності професійним намірам та планам (професійні очікування). Професійні очікування є інтеграцією, узагальненням в житті того, що є суттєвим для певної особистості, й узагальненням того, що в самій дійсності суттєво безвідносно до неї. Стратегія – системна організація життя, що має індивідуальний характер.

Педагогічна умова – розвиток рефлексивності. Значущість рефлексивності для особистісного розвитку майбутнього авіафахівця полягає в тому, що вона в першу чергу сприяє його саморозвитку. Майбутній авіаційний фахівець, який вміє аналізувати свої дії та реакції, може виявити обмеження та недоліки у своїй поведінці та мисленні і долати їх. Це важливо для досягнення гармонії та професійного зростання. У взаємодії із зовнішнім світом, рефлексивність відіграє певну роль у покращенні самодетермінації та самоздійснення. Суб'єкт, який розуміє особливості здійснення самодетермінації, може ефективніше за допомогою самоздійснення, активізувати як ініціативність так і саморозвиток майбутніх авіаційних фахівців.

На основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців в рефлексивності формується через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки креативності, формування особистісного самоставлення до покладених обов'язків, здійснення систематичного саморозвитку.

Педагогічна умова здійснення самоконтролю та самовдосконалення. В дисертаційній роботі показано, що, саморегуляція властива зрілій особистості, це вміння управляти своїм психоемоційним стресом, Вся наступна професійна діяльність майбутнього авіафахівця наповнена стресом, і завдяки саморегуляції,

самоконтролю та самовдосконаленню такий фахівець може допомогти собіникнути цього стану та спрямувати його на подолання негативних наслідків.

На основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо, що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в активності здійснення самоконтролю та самовдосконалення через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки систематичного самоудосконалення у професійній діяльності, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

Педагогічна умова розвиток позитивної мотивації. Доведено, що об'єктивність мотивації допомагає реально оцінити ситуацію у сфері управлінської діяльності, зіставити її із завданнями та визначити потреби. Принцип об'єктивності мотивації передбачає аналіз мотиваційних методів та всебічність їх розгляду. Мотиваційна діяльність повинна базуватися на дійсності, реальності, конкретності фактів. Об'єктивність мотивації – це результат дослідження, проведення необхідних розрахунків, аналізу, вимірювань, порівнянь, виявлення недоліків або помилок у методах мотивації, що застосовуються.

Результативність самоздійснення особистості студента залежить від багатьох психологічних якостей його особистості, і завдяки розвитку яких, особистість покращує свою продуктивність, освоює різні форми самоздійснення, що супроводжується зрізним рівнем вираженості прагнення до особистісного зростання і розвитку, характеристиками мотиваційно-потребнісної сфери й установками особистості на себе.

Отже, на основі отриманих дослідно-експериментальних даних бачимо що найінтенсивніше самостійність майбутніх авіаційних фахівців формується в результаті їхнього саморозвитку через реалізацію у процесі їхньої професійної підготовки кар'єрного зростання, виявлення творчості у процесі професійної підготовки та ініціативність у вирішенні будь-яких питань життєдіяльності.

6. Проведене нами дослідження проблеми формування самостійності майбутніх фахівців авіації дало змогу розробити окремі рекомендації закладам

вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців різного профілю, адміністраціям системи освіти різного рівня, спеціальним кафедрам. Всі вони комплексно задіяні у вирішенні проблеми, що досліджувалася.

а) Встановлений нами адекватний зв'язок формування самостійності майбутніх фахівців авіації та соціально-професійним розвитком їх особистості вимагає від закладів вищої освіти цілеспрямованої, змістовної роботи із забезпечення розвитку особистості майбутніх фахівців в усіх складниках освітнього процесу. Одним із способів реалізації такого завдання є залучення майбутніх фахівців до обов'язкової участі в заходах із розвитку їхньої суб'єктності. Це сприятиме не тільки виробленню окремих характеристик професійної діяльності, а також цілісному зростанню особистості за допомогою зростання рівня її самостійності.

б) Самостійність особистості майбутніх фахівців авіації допомагає продемонструвати себе як особистість, виявити свої сильні сторони в діяльності, цим досягти певних результатів. Прогресивний саморозвиток особистості через виявлення самостійності стимулює до творчого пошуку можливостей для виявлення свого «Я», відбиття індивідуальності людини в поведінці, діяльності, позиції в соціальному середовищі тощо.

в) Досліджений нами взаємовплив мотивації студентів як складової простору їхнього професійного спрямування, на формування самостійності майбутніх фахівців авіації.

При оцінюванні освітньої діяльності закладу вищої освіти рекомендуємо враховувати хоч би одну із запропонованих нами педагогічних умов до діяльності керівництва закладу щодо роботи зі студентами, зокрема діяльність щодо формування самостійності майбутніх фахівців авіації за допомогою розвитку рефлексивності, активізації самоконтролю та самовдосконалення та розвитку позитивної мотивації.